

Številka 9/10
jesen/zima 2012

RAZPOTJA

Revija humanistov Goriške

DVOJNA ŠTEVILKA

POZABA

EKONOMIJA

miha.kosovel@razpotja.si

Spozabiti se – politično

V stvarih politike je vedno najlažje razmišljati v binarnih opozicijah, ki si stojita naproti in si nasprotujeta. V napetih razmerah, v katerih je Slovenija praktično že od začetka njene samobitnosti in ki občasno še posebej izbruhnejo, daje takšna binarnost izgled nečesa empirično realnega ter preko dodatne zaostritve dobi skorajda eshatološko razsežnost. Binarno razmišljanje kroji našo politično sceno vsaj od samostojnosti, ko se je Slovenija razdelila na podlagi »partizanstva« in »domobranstva« ter na teh temeljih vzpostavila levico in desnico. Ta delitev je bila seveda globoko antipolitična ali celo predpolitična, klanovska. V njej ni bilo programov, konkretnih političnih aktov, temveč zgolj utemeljitev pravice do prestola. Ko je naša država sproducirala nekaj novih doktorantov in se je ta delitev izpela, se je iz zatohlega duha slovenskega zmerjanja rodila delitev na komunjare oz. »strice« in neoliberalce. Ironično je očitek vsake strani proti drugi bil popolnoma enak: preko ustvarjanja nemogočih razmer v državi želi druga stran vzpostaviti ekonomsko hegemonijo.

V tem ozračju zmerjanja, nezaupljivosti, ovajanja in političnega paktiranja se nenadoma zgodi Maribor. To mesto, tam nekje na pozabljenem delu Slovenije, ki je bilo znano zgolj še po propadli industriji, nogometu in folklornem sovraštvu do prestolnice, je nenadoma spremenilo diskurz. Dejalo je nekaj tako zdravorazumskega in enostavnega in zaradi tega tako močnega in političnega. Dejalo je Gotof si, ker si kradel in ker nisi pošten. Pika. Prebivalci so povedali svojemu županu, da ga bodo kaznovali, ker je deloval proti pravilom. Pika.

Vendar še preden so zadnji protestniki uspeli oni dan oditi s Trga svobode na zaslužen počitek, so pišoče glave že ustvarjale novo delitev, novo binarno opozicijo, med tiste, ki bodo gotofi, to so politiki, in nami, ubogimi malimi ljudmi.

V stvarih politike je res vedno najlažje razmišljati v binarnih opozicijah. Ampak žal globoko napačno. Binarna opozicija je vedno pozicija dobrega (malega, nedolžnega človeka ali skupnosti, ljudstva, naroda) proti zlu (utelešenem v klikah, institucijah, sili ipd.).

V takem stanju nismo zato, ker bi nas neka skupina, neki politiki, ne da bi mi – mali ljudje – vedeli ali imeli moč to preprečiti, privredla do tu, temveč zato, ker smo to aktivno ali pasivno dopuščali. Ker smo v mislih raje živeli v drugih, zanimivejših časih – v 89., v 68., v 41. Ker smo več dali na politično ortodoksnost govorov kot na realno stanje v državi. Ker nas ni zanimalo niti kako deluje politični proces, kaj šele, da bi v njem participirali. Ker nam je bilo vedno več do spletkarjenja kot do iskrene izpostavljenosti. Ker nismo bili budni in kritični ter smo raje bili kritizerski navijači, vedno razočarani potrošniki politične arene.

Ali smo se za to borili? retorično vedno znova sprašuje razočarani državljani. Ne, mu lahko odgovorimo. Cilj nove politične stvarnosti je bil v vzpostavitvi enotnega političnega telesa, v katerem posamezniki, preko orodja demokracije med seboj izbirajo in nadzirajo svoje predstavnike. Pozaba tega cilja, te zaveze, ki smo si jo zadali, ko smo stopili na demokratično pot, nas je pahnilo v trajno državljansko vojno.

Naj bo trenutno državljansko vrenje zato obravnavano brez cinizma ali navdušujočega trepetanja. Prst, ki kaže proti drugemu, bomo v nekem trenutku morali obrniti tudi do samih sebe in priznati sokrivdo za nastalo situacijo.

SPREMLJAJTE
REVIJO RAZPOTJA
NA SPLETNI STRANI
www.razpotja.si

IN NA DRUŽABNIH
OMREŽJIH
facebook.com/razpotja
twitter: @Razpotja

MNENJA O REVII,
KOMENTARJE NA ČLANKE
IN ODMEVE NA
TRENUTNO TEMO
POŠLJITE NA
ELEKTRONSKI NASLOV
urednistvo@razpotja.si

Revija izhaja s finančno
pomočjo Kluba goriških
študentov, Javne agencije za
knjigo RS in Javnega sklada
RS za kulturne dejavnosti.

J A K

Jskd

Handwritten signature in yellow ink.

pozaba

- 04 Erna Strniša **O kritičnih jedcih zgodovine**
07 Francisc-Marc Álvaro **Razprava o zgodovinskem spominu v Španiji**
12 Oskar Mulej **Dan odraslosti.**
16 Jernej Letnar-Čerňič **Pozabljeni Tržačan z ulice Della Zonta št. 3**
18 Polona Sitar **Kratkovidnost in pristranskost slovenskega kolektivnega spomina: primer Angele Vode**
24 Alan Kelher **Vzpon zdravniške avtoritete**
30 Luka Lisjak Gabrijelčič **Pozaba in vračanje**
34 Miha Kosovel **Kako so gradili zlati Gugel**

intervju

- 40 Igor Guardiancich: »Sindikati imajo pomembno odgovornost za usodo socialnega dialoga«

ekonomija

- 48 Sašo Furlan **Padec profitne mere kot osnovni vzrok Velike recesije**
53 Rok Brezigar **Gospodarska kriza v Sloveniji: vzroki in možne rešitve**
58 Blaž Kosovel **Razmišljanje o sindikatu začasnih zaposlitev/del**

komentar

- 62 Gregor Kardinar **Skok v neznano**
63 Miha Movrin **Shelley, Spengler in mi**

šolstvo

- 64 Andrej Jelen **Šolstvo med nešolskim ministrom in sindikatom**
69 Marijana Koren **Protesti za ohranitev statusa quo**

slovenija

- 71 Blaž Kosovel **Mariborska vstaja – možnost nečesa novega**

goriška

- 73 Renato Podbersič **Stanje duha na Goriškem**

refleksija

- 75 Aljoša Kravanja **Pomešane figure. Refleksija o šahu in norosti**

glosa

- 79 Aleš Maver **Ko sem bil z veseljem osel**

kavarna evropa

- 80 Kirmen Uribe **Jezik Device Marije na plaži**

kultura

- 82 Matija Potočnik Pribošič **Virtuozno zlo**
87 Aljoša Kravanja **»Sovražni, veseli obrazi mojih tovarišev.«**
Kolimske zgodbe Varlama Šalamova

recenzije

- 92 Patti Smith: **Pač mulca**
92 Dejan Jontes: **Novinarstvo kot kultura: miti in vrednote**
94 Veliki večer (*Le Grand Soir*)

***IMPRESSUM** Razpotja številka 11, letnik IV, pomladna izdaja • **Izdajatelj:** DRUŠTVO HUMANISTOV GORIŠKE, XXX. Divizije 13a, 5000 Nova Gorica • **Glavni in odgovorni urednik:** Miha Kosovel • **Uredniški odbor:** Jerneja Grmadnik, Marijana Koren, Blaž Kosovel, Aljoša Kravanja, Luka Lisjak Gabrijelčič, Katja Pahor, Gregor Vuga • **Oblikovanje in prelom:** Katja Pahor • **Naslovnica:** Istvan David • **Ilustracije:** Katja Pahor • **Fotografije na straneh 4-40** so prosto dostopne na spletnih straneh wikimedia.org. • **Lektura:** Jerneja Grmadnik, Luka G. Lisjak • **Naklada:** 1.500 izvodov • **Leto izida in natisa:** april 2013 • **Tisk:** Grafis Trade • **Cena:** 0 EUR • **ISSN 2232-2582** • Revija je vpisana v razvid medijev Ministrstva za kulturo pod številko 1607 • **Komentarje na članke in odmeve na temo** lahko pošljete na elektronski naslov uredništva: urednistvo@razpotja.si • **Brezplačno naročanje na revijo:** www.razpotja.si • Če želite **oglaševati v reviji Razpotja**, pišite na elektronski naslov uredništva. • Izid revije so finančno podprli **Javna agencija za knjigo Republike Slovenije, Klub goriških študentov in Javni sklad RS za kulturne dejavnosti**. • Revija Razpotja ne more izhajati brez vaše pomoči. **Zahvaljujemo se vsem, ki ste z donacijo omogočili izid te številke.** • Svojo podporo lahko izkažete tudi z donacijo na transakcijski račun Društva humanistov Goriške, odprt pri NKBM: SI56 0475 0000 1549 723

O Društvu humanistov Goriške, njegovih aktivnostih in dogodkih preberite na spletni strani www.dhg.si.

O kritičnih jedcih zgodovine

Erna Strmiša

Vsaka podobnost z živečimi osebami je namerna.

— Costa-Gavras, Z

Zgodovinopisje, ta veliki stroj za prežvekovanje in prebavo preteklosti, v novejšem času, če sledimo Nietzschevi razdelitvi, najbolje deluje v nastavitvi »kritično«; drugi dve nastavitvi, namreč »monumentalno« in »antikvarno«, ki preteklost interpretirata bodisi s pietetom do velikih moč in dejanj bodisi v skromni želji do ohranitve lokalnih posebnosti, sta v uporabi redkeje in bolj sramežljivo. V jedru današnjega odnosa do preteklosti je torej kritična obdelava tako tistega, kar je bilo v šolskih učbenikih (in podobnih diskurzih) nekoč slavljeno kot nesporno dobro, napredno in veliko, kakor tudi vsega, o čemer je bilo že od začetka jasno, da je bodisi hudo spodletelo bodisi se nikoli ne bi smelo zgoditi, in je pri zmedenih sodobnikih najpogostejše ostalo potlačeno in nepredelano.

Naj je potihem zavezano kateri koli ali sploh nobeni politični platformi, zgodovinopisje, včasih tudi pod krinko drugih znanosti, raziskuje in nastopa v zavesti, da nastopa kot *svarilo pred pozabo*. »V preteklosti,« melje zgodovinopisni stroj, »je šlo marsikaj hudo narobe in se ne sme nikoli več ponoviti«, poleg tega pa je treba »ohranjati in negovati pietet do žrtev tistega 'narobe'«. Nenehno, skratka, opominja, da je najhujše zlo, ki nas lahko doleti – ki se pravzaprav že vseskozi dogaja – pozaba, ki preži od vsepovsod in h kateri je človeštvo že inherentno nagnjeno. Slednje seveda drži – človek resda postane človek prav skozi vzpostavitev razmerja do preteklosti, a obenem temu razmerju nenehno uhaja, se trga iz njega, reže popkovino, s katero je pritrjen na tisto, kar je bilo – vse to je namreč ontološki pogoj delovanja v sedanjosti in ustvarjanja novega, katerega prihoda ne napoveduje nič od tistega »je bilo«. Namen tega spisa je tako pokazati, da je kritična obravnava preteklosti sicer legitimna, morda celo nujna operacija, ki pa se mora varovati tega, da bi se zacementirala v celovito eksistencialno držo, iz katere ne drži več nobena pot naprej.

*

Že Nietzsche je dobro vedel, da je kritično zgodovinopisje samo

po sebi tvegano početje, saj »miniranje« domnevnih veličin in opozarjanje na temačne dimenzije preteklega – pa naj gre za čisto osebno obračunavanje z lastno preteklostjo ali za razgaljanje korenin naroda ali države – obenem pomeni obračun s tistim, kar nas konstituira: »To je vedno nevaren, namreč za življenje samo nevaren proces: in ljudje ali časi, ki na ta način služijo življenju, da preteklost sodijo in uničujejo, so vedno nevarni in ogroženi ljudje in časi« (O koristi in škodi zgodovine za življenje, v: *Času neprimerna premišljevanja*, str. 83). Pa ne le zato, ker posameznika ali narod konstituira njegova preteklost, temveč tudi zato, ker kritična drža ne sme biti sama sebi namen: je le nujna prehodna faza, ki mora pripeljati do tega, da si *zavestno damo novo preteklost* – kar seveda ne pomeni zanikanja ali potlačitve tistega, kar je bilo pred tem kritično osvetljeno, temveč predvsem to, da si damo novo *sedanjost*; da v sedanjosti krstimo neko »novo dobro« in s tem hkrati v preteklost vpišemo, iz nje izluščimo njegovo možnost. A to je težka naloga, ki lahko spodleti prav tako, kot je morda nekoč spodletel zastavek iz preteklosti, ki je zdaj predmet kritike; terja namreč, da privzamemo neko novo naravo, ki je sprva nujno maska, vselej nekoliko na silo privzeta nova identiteta, ki se nam le slabo poda in ki mora še »prirasti«, ki mora šele postati »prva narava«. Interpretacija preteklosti, osebne ali siceršnje, je uspela ali je »posrečena« natanko takrat, ko se hkrati odvija kot kreativna prisvojitvev in preoblikovanje sedanjosti. In obratno, spodletela je, ko se »zatakne« pri ponavljanju enega in istega preteklega refrena. Njena (ne)posrečenost pa je, kot bomo videli, odvisna predvsem od tega, *kdo* interpretira.

Ironija pričujočega spisa je sicer natanko v tem, da se – ob dokaj slabem izgovoru pomanjkanja prostora – ne posveča omenjenemu kreativnemu momentu, temveč je njegov cilj pokazati, kaj se zgodi, če gre nekaj nepričakovano narobe in se mašinerija kritičnega zgodovinopisja »zatakne« ob navedenem refrenu »zle preteklosti« in svarilu pred pozabo. Kajti kritično zgodovinopisje kot vsak drug interpretirajoč in vrednoteč diskurz pravzaprav ne more ne posegati v sedanjost, in četudi ga lahko okvalificiramo kot nezmožnost dejanja (ki smo ga opredelili kot »skok«, hipno pretrganje preteklosti), kot anti-dejanje *par excellence*, se vendarle nahaja na isti ravni kot sleherno drugo zgodovinsko delovanje (ki se pač lahko odvija na diskurzivni

ali nediskurzivni ravni, ki sta na pogosto nedoumljiv način prepleteni in nobena od njiju ni na poziciji meta-ravni). Kritično zgodovino, v kolikor (p)ostane samo sebi namen, je ne-dejanje, a ne-dejanje, ki je prav kot tako neko paradokšno dejanje, ki se uvršča na isto linijo z neuspešnimi dejanji, ki jih reflektira.

Interpretacija kot »boja« s predmetom

Za kaj gre? V čem je pravzaprav težava kritične drže ali, bolje, samega *kritika*, tega jedca zgodovine s premalo kondicije? Za začetek bi mu v nietzschejevski dikciji seveda lahko očitali pripadnost suženjski morali, ki ne zna ustvarjati novih vrednosti, temveč le preobrača stare. Tisto, kar samo sebe oziroma nekaj na sebi v operaciji prešitja realnosti, v dejanju poimenovanja nečesa, kar je še brez imena, afirmirajoče in naklonjeno imenuje »dobro«, bo suženj prekrstil v »ne-dobro« oziroma »zlo«, nato pa morebiti za nameček še samega sebe – kot antipoda tako pojmovanega zla – razglasil za dobrega. Kritični zgodovinar, v

kolikor ne uspe prekoračiti dimenzije kritičnosti, je pač že po definiciji nagnjen k podobno reaktivnim postopkom.

A dejstvo, da zgolj-kritični preiskovalec preteklosti v prvi vrsti re-agira, ustvarjanje iz sebe pa mu je tuje, izhaja iz neke specifične njegove narave: kritik je v prvi vrsti *slab interpret* ali, v fiziološkem besednjaku, muči ga *slaba prebava*. S tem nikakor nočemo reči, da je njegova interpretacija preteklosti netočna, neobjektivna ali zgrešena, temveč da je disfunkcionalna, da gre v samem *procesu* interpretacije nekaj tako hudo narobe, da se pravzaprav sploh ne izvrši, kot bi se moral.

Interpretacija kot proces, v katerem organizem (torej sleherni živeče, pa naj bo to najenostavnejše bitje, ki inkorporira delček iz okolice ali človek kot najkompleksnejša telesno-duhovna »mašinerija«) sreča tuje, ki mu pride nasproti, in ga predela, preoblikuje po svoji meri v nekaj lastnega, je po Nietzscheju proces, ki, za razliko od spoznanja, nima preprosto bodisi pravilnega bodisi napačnega rezultata glede na svoj predmet

(kategoriji pravilnega in napačnega sta mu nasploh tuji), temveč pozna različne stopnje uspešnosti. Sleherno spoznanje je pravzaprav interpretacija; a interpretacija je s svojim predmetom v mnogo zanimivejšem razmerju od spoznanja, kot ga pojmuje tradicionalna filozofija. Interpretacija kot preoblikovanje zunanjega po meri organizma namreč ni nekaj nevtralnega, temveč poteka kot nekakšen *boj* s svojim predmetom, ki se ne izteče vselej v korist interpretirajočega. Prav lahko se namreč zgodi, da si ta naloži prevelik »zalogaj« oziroma preceni svoje »prebavne zmožnosti«.

Tovrstno nezmožnost interpretacije lepo ilustrira tudi zvrst zgodovinopisja, ki je Nietzsche v svoji tridelni razdelitvi niti ne omenja, zato pa se ji posveča na drugem mestu; namreč zgodovinopisje, ki stremi predvsem po *objektivnosti* in kopičenju podatkov ter se pri tem še hvali, da jih sploh nima namena vrednotiti. Našteto po Nietzscheju sodi k zahtevi njegovega stoletja po splošni zgodovinski izobrazbi, ki pa je pravzaprav nekakšno prekletstvo, saj »jedca« zgodovine pripravi do tega, da usvojenega sploh ne predela: »Moderni človek nazadnje vleče s seboj okrog neznansko množino neprebavljenih kamenčkov védenja, ki potem ob priložnosti tudi dodobra ropotajo v telesu, kakor se temu reče v pravljici« (str. 86). Razlog interpretativne nemoči je seveda predvsem prevelika količina podatkov; a omenjeno »ropotanje v telesu« tu ni zanemarljivo; izostala interpretacija, ki tuje pušča nepredelano, ni tako neškodljiv proces, kot se morda zdi, in ni brez posledic za interpretirajočega.

Ko pozaba odpove

Še slabše se v tem primeru godi kritičnemu »jedcu zgodovine«. Temu, kot omenjeno, ne moremo očitati, da je njegova interpretacija preteklosti svojemu predmetu krivična, saj to v nekem smislu velja za sleherno interpretacijo; lahko pa mu očitamo, da si svojega predmeta sploh ne uspe prav prisvojiti, da se je nek kos preteklosti nekako »zataknil« v njem in ostal neprebavljen, kar je pač odraz, kot se rad izrazi Nietzsche, kritikove »nezmožnosti, da s čim opravi«. Ta nezmožnost ni nič drugega kot zelo šibka interpretativna sposobnost, zelo šibka »plastična sila« nekega človeka, nekega ljudstva, neke kulture, mislim tista sila, da iz sebe ven rastejo po svoji moči, preteklo in tuje preoblikujejo in prisvojijo, pozdravijo rane, nadomestijo izgubljeno, ponovno iz sebe oblikujejo razbite oblike. So ljudje, ki imajo tako malo te sile, da ob enem samem doživetju, ob eni sami bolečini, pogosto zlasti ob eni sami nežni krivici, kakor na neki čisto majhni krvavi praski neozdravljivo izkrva-

vijo« (str. 59). Odsotnost te sile namreč pomeni, da se predmet interpretacije, v našem primeru preteklost, znova in znova daje v predelavo, a znova in znova ostaja nepredelan in kot tak povzroča škodo, s svoje strani *udari nazaj* po interpretu in usodno prizadene njegovo zmožnost delovanja – delovanje pa pravzaprav ni nič drugega kot sklepna faza interpretacije, faza prešitja, tistega, ko interpretiranemu vtisnemo svoj pečat in se obenem že pomaknemo naprej. K uspelemu dejanju interpretacije seveda sodi tudi določena stopnja pozabe; vse pač ne more biti predmet interpretacije, in tisto, česar si organizem z veliko interpretativno močjo ne more prisvojiti, pozabi. V nasprotnem primeru bi bil takorekoč brez prestanka bombardiran od zunanjih dražljajev kakor tudi od dražljajev spomina. Ključni problem sleherne interpretacije oziroma njena nevralgična točka tako ni toliko pozaba, ki jo v določeni meri pač nujno spremlja, temveč *nemožnost pozabe*. Sleherni poskus interpretacije stoji in pade na tem, kako bo opravil s to nemožnostjo, ki se – vsaj pri človeku, ki je kot tak razpet med časovnimi dimenzijami in ne živi v večni sedanjosti – vselej javlja na obzorju.

In vendar: »Kdor se ne more spustiti na prag trenutka, tako da pozabi vse preteklosti, kdor ne more brez vrtočlavice in strahu stati na eni točki kakor boginja zmage, ta ne bo nikoli vedel, kaj je sreča, in še hujše: ne bo nikoli napravil nečesa, kar druge dela srečne« (str. 58). Iz preprostega razloga, ker bo prezaposlen s preteklostjo, ki bo »ropotala v telesu« in ga hromila; ker se je kolesje njegove interpretativne mašinerije brezupno zaskočilo ob kamnu, ki noče več ven. Njegova osnovna operacija je tako postala večno ponavljajoči se poskus prebave, večno mletje, ki onemogoča vse druge operacije. V nekem smislu je tako seveda vselej neko preteklo, neko »je bilo« tisto, preko česar organizem ne more, kar je preveč za njegov šibki »želodec« (po Nietzscheju je namreč tudi duh »še najbolj podoben želodcu«, glej *Onstran dobrega in zlega*, str. 139); kritično zgodovinopisje pa, ki si preteklost celo eksplicitno jemlje za predmet, seveda ni nič drugega kot primer tovrstne slabe prebave *par excellence*; v kolikor seveda, povejmo še enkrat, se njegova kritičnost zgolj perpetuirala brez konca in odrešujočega »skoka« v (četudi še zmeraj diskurzivno) delovanje v sedanjosti.

Da se razumemo: na tem mestu še ni bilo govora o politični *zlorabi* zgodovine. Slednja namreč sploh ni operacija *prebave*, temveč *uporabe*, ki je po definiciji nesoudeležena, neangažirana in je ne spremlja nikakršna kriza. Četudi to ne pomeni, da z navedenim ni v nikakršni povezavi. Toda, rečeno z Michaelom Endejem, to je že druga zgodba in naj bo povedana kdaj drugič. ●

Razprava o zgodovinskem spominu v Španiji

Francesc-Marc Álvaro

V slogu francoskega zgodovinarja Henryja Rousseja bi lahko rekli: preteklost še ni pretekla. Še huje: zasleduje nas kot cirkuški šov, paradija. *Pingpong* s preteklostjo je naš včeraj spremenil v večno aktualno temo. Spomnimo se lahko novic o preiskavi posmrtnih ostankov pesnika Federica Garcíe Lorce, ki so ga frankisti umorili v prvih dneh državljanske vojne.

Kolektivni spomin se je v Španiji spremenil v pravo bojno polje političnih strank. Po toliko letih svobode državljanom španske demokracije še vedno ni uspelo ustvariti »spominske skupnosti«, če uporabim izraz Avishaija Margalita. In prav zato je naša preteklost teren, posejan z različnimi polresnicami, ki jih pri življenju večinoma ohranjajo zamere, nekatere izmed njih se hranijo z oportunistom in predvolilnim taktiziranjem, tretje pa z neumnostjo.

Tranzicija in načrtna pozaba

Preden se lotimo problema samega, moramo spomniti na nekatere posebnosti španskega primera, da bi lahko z določene perspektive analizirali pasti politične debate o spominu. Naša državljanska vojna je bila prolog in grozljiva generalka druge svetovne vojne, hkrati pa je Španija ostala na robu tega velikega spopada, v katerem so se sile osi soočile z zavezniki. Slednji so v okvirih hladne vojne na koncu sprejeli odločitev, da na oblasti pustijo Franca. Državljanška vojna se je izlila v dolgotrajno diktaturo, ki se je končala šele takrat, ko je diktator umrl naravne smrti. Tranzicija je bila dogovorjena reforma med bolj pragmatičnimi skupinami frankistov in protifrankistično opozicijo, ki je, zavedajoč se svojih šibkih točk, opustila prvotno idejo lustracije in pristala na parlamentarno monarhijo z državnim poglavarjem, ki ga je bil za svojega naslednika določil diktator. Španija je bila glede tega drugačna od Portugalske.

Nadaljevanje frankizma ni bilo mogoče, prav tako kot je bilo nemogoče izzvati prelom, saj ne ena ne druga stran nista bili dovolj močni. Tako je na koncu prevladala srednja pot. Z dogo-

vorom med obema stranema je bil načrtan trenutni španski demokracijski sistem, kar je med drugim pomenilo, da nihče ne bo poravnal računov s tistimi, ki so vodili tiranijo. Zakon o amnestiji iz leta 1977, sprejet v korist Francovim nasprotnikom, je, na svoji zamolčani hrbtni strani, postavil piko tudi zgodbam iz preteklosti in dokončno preprečil poravnavanje računov z vodilnimi kadri diktature. Ta zakon o amnestiji so sprejele vse glavne stranke opozicije, med katerimi so bili tudi komunisti in socialisti. Kljub temu pa danes komunisti in njihovi ideološki nasledniki zahtevajo nekatere uradne ukrepe, ki so popolnoma v nasprotju s tem, kar so zagovarjali ob koncu diktature, kot da bi se s tem odrekli dejanjem vrhovnega vodje tedanje Komunistične stranke Santiaga Carrilla. Paradoks pa je v tem, da se je nedavno preminuli Carrillo kasneje tudi sam obnašal, kot da se ne bi spominjal lastnega diskurza iz tistih časov. Nasprotno pa je socialist Felipe González vseskozi zahteval skladnost med tem, kar je bilo načrtano v času tranzicije, in tem, kar bi danes hoteli tisti, ki se sklicujejo na dolžnost do spomina.

Nam, ki smo odrasli kasneje, ne pritiče, da bi spekulirali o fiktivni zgodovini drugačne tranzicije. Vendar pa, nasprotno, lahko in moramo ponovno pretehtati to uradno zgodbo, saj nesporezumi, ki so zasidrani v njej, priplavajo na površje vsakič, ko se v parlamentu odpre razprava o času druge španske republike, državljanske vojne in Francove diktature. Ne bom razpravljal o dejanjih politikov tranzicije, vendar pa kritiziram zmagoslaven, pretirano poenostavljen in otročji način, na katerega so nam razlagali ta proces, ki služi le za konstrukcijo praznega mita in ne za poglobitev demokracije. Svoje stališče glede tega sem poskušal argumentirati že v svoji knjigi *Els assassins de Franco* (Francovi morilci).

Iluzija narodne sprave

Najpomembnejši nesporazum, ki je zrasel znotraj mita španske tranzicije, je prepričanje, da je v letih med 1975 in 1978 prišlo do »narodne sprave« med vsemi državljani. Sprava naj bi bila skoraj nekakšen magični rezultat tega političnega pro-

cesa. V resnici se to ni zgodilo, saj se je demokratična reforma opirala na preprosto odločitev, da »odpremo novo poglavje« v zgodovini; to odločitev so sprejele vse strani, tako mlajši in najbolj odprti frankisti, kakor najbolj zavedni del demokratične opozicije. Življenje je teklo naprej, okostnjaki so ostali varno pospravljeni v omarah, nihče ni razkazoval svojih strahov. Če povzamem z enim samim vprašanjem: kako je mogoča sprava, če nihče ne prosi odpuščanja in če se vse elite, vpletene v vzpostavitev novih demokratičnih okvirov, strinjajo s tem, da se preteklost pomete pod preprogo brez kakršnihkoli preiskav, s čimer so žrtve izenačene z rablji? Če bi se v Španiji zares zgodila sprava, bi danes desnica brez izgovorov obsojala frankistično represijo in dolgotrajno diktaturo (v Ljudski stranki pa ne bi nihče več relativiziral njenega zatiralskega in kriminalnega značaja, kot so to večkrat počeli njeni voditelji).¹ Na drugi strani bi tudi levica obsodila nasilje, ki se je med državljansko vojno dogajalo v zaledju republikanske cone, ter sodelovanje nekaterih domačih sil z odposlanci sovjetskega režima. Vendar do tega ne pride. Čeprav so formalno ta dejstva priznana, je pri stališčih obeh strani glede teh vprašanj na dnu čutiti odpor, ki v sebi skriva boj za hegemonijo nad zgodovinsko resnico in prezir do drugega. Prezir, ki je med drugim slep za usodo tistih, ki so stali na zmernih stališčih, in tistih, ki so pripravljeni na dialog; tiste »tretje Španije«, torej, ki jo je najslabše odnesla in ki jo je angleški zgodovinar Paul Preston tako dobro preučil.² Ta Tretja Španija, postavljena med črne in rdeče totalitarne ekstremizme, ki je bila zelo zrela in prisotna predvsem v Kataloniji. Reakcionarnim skupinam španske desnice ostane le, da se zatekajo k zavajajočim sredstvom, s katerimi poskušajo začetek državljanske vojne postaviti v leto 1934, s čimer bi na posreden način opravičili Francov državni udar leta 1936, ki

je sprožil konflikt.³ Del španske levice, ki je bolj zasidrana v dogmatizmu, na ta revizionizem desnice odgovarja z idealizacijo druge republike, pri čemer noče priznati, da niso vsi, ki so se borili proti Francu, tako v državljanski vojni kot v kasnejši podtalni opoziciji, bili demokrati. Zakaj ne sprejmejo dejstva, da je bilo med njimi veliko aktivistov totalitarnih strank, ki so se prav tako zavzemali za diktaturo, le da je bila ta drugačne barve? Če ne storimo teh potrebnih korakov v smer večje intelektualne in etične rigoroznosti, se celotna razprava o spominu spremeni v sektaško prevaro.

Kdor označuje frankiste za nosilce »krščanskih in zahodnih vrednot«, je prav tako v zmoti in žaljiv kot tisti, ki trdi, da so bili vsi protifrankisti »borci za svobodo in demokracijo«. Na tak način se besede izmaličijo, občutek preteklosti pa postane karikatura. Govori se na primer o ločnici med demokracijo in frankizmom, zamolčano pa ostaja dejstvo, da je znotraj državljanske vojne potekalo več vojn hkrati, ne le tista, v kateri se je republika borila proti Francu. Tu je bil še spopad med fašisti in komunisti, stalinisti in anarhisti, totalitarci in republikanskimi reformisti in tako dalje.

Spomin, politika in zgodovina

Po teh pojasnilih se lahko osredotočimo na osrednji politični projekt, ki je bil v zadnjih letih izpeljan v Španiji glede problematike zgodovinskega spomina. Gre za »zakon o zgodovinskem spominu« (*Ley de memoria histórica*), ki je bil leta 2007 sprejet v španskem parlamentu brez glasov Ljudske stranke in ima po mojem mnenju tri izvirne probleme.

Prvič: ta zakon nujnost poprave krivic in priznanja žrtvam frankizma in diktature povezuje z namero ustvariti eno samo uradno pripoved o nedavni zgodovini, kar se ne pritiče demo-

¹ Desnosredinska Ljudska stranka (*Partido Popular*, PP) je poleg socialistov ena od dveh največjih strank v Španiji. Je naslednica desničarskega Ljudskega zavezništva (*Alianza Popular*, AP), ki je nastalo po koncu režima z združitvijo nekaterih družbenopolitičnih združenj poznega frankizma. V obdobju tranzicije je igrala postransko vlogo, njen vzpon se je začel v 80. letih. Španiji je vladala med leti 1996-2004 in od 2011. Vse do nedavnega je bilo v njenem vodstvu precej visokih predstavnikov bivšega režima. Čeprav vse od ustanovitve v svojem programu sprejema demokratične vrednote, vseskozi nasprotuje eksplisitični obsodbi frankističnega sistema. (op. ured.)

² Paul Preston je v študiji *The Three Visions of Spain in 1936* (Tri vizije Španije l. 1936), izdani l. 2001, raziskal stališča demokratične sredine ob izbruhu španske državljanske vojne. (op. ured.)

³ Oktobra 1934 je socialistična opozicija organizirala splošno stavko proti imenovanju nove desničarske vlade, sestavljene iz strank, ki so zmagale na demokratičnih volitvah leto poprej. Stavka je v nekaterih industrijskih predelih severne Španije prerasla v oboroženo vstajo, ki so se ji ponekod pridružili tudi anarhisti in komunisti, v Kataloniji pa tudi republikanska levica. Konservativne vladne sile so upor zatrle v krvi, kar je povzročilo radikalizacijo na obeh straneh. Kot odgovor na vladno represijo je prišlo do združitve vseh opozicijskih sil v Ljudsko fronto, ki je l. 1936 dosegla tesno zmago na volitvah. Slabega pol leta kasneje je vojaštvo pod poveljstvom generala Franca izvedlo državni udar, ki je pomenil začetek državljanske vojne. (op. ured.)

kratični vladi v pluralni in odprti družbi. Demokratični voditelji ne morejo prevzeti vloge zgodovinarjev.

Drugič: ta zakon predstavlja prelom s simbolnim paktom, tako pravnim kot političnim, ki ga je protifrankistična opozicija (predvsem komunisti in socialisti) sklenila s pragmatičnim sektorjem frankistov, da bi družba lahko prešla iz tiranije v sistem svoboščin na način, da bi se izognila zlim duhovom državljanske vojne in razdeljenosti na »dve Španiji«. Zdi se, da bi se nekateri najraje vrnili v leto 1975, da bi opravili nedokončano domačo nalogo, ki pa je zdaj že zastarela.

Tretjič: zakon se je rodil na pobudo leve (strank IU in ERC, torej nekdanjih komunistov in katalonskih levih republikancev), ki na nekritičen način idealizira drugo republiko, republikansko stran v državljanski vojni ter protifrankistično opozicijo in ki se glede teh vprašanj spopada z desnico (Ljudsko stranko, PP), ki ni sposobna obsoditi vojaškega upora leta 1936 in dolgotrajne diktature, ki mu je sledila. Zato je socialistični premier Zapatero ostal sam s projektom, ki ne zadovoljuje nikogar in ki ga je uspel spraviti skozi le s pomočjo dveh strank z omejenim teritorialnim dosegom (CiU in PNV, torej zmernih katalonskih in baskovskih nacionalistov).

Popolnoma se strinjam s tem, da se državne oblasti oddolžijo žrtvam vojne in frankizma. Kot sorodnik republikanskega borca, ki so ga deportirali in umorili v nacističnem taborišču Mauthausen, nimam nikakršnih dvomov o tem, da bi se morala španska država nujno pokloniti spominu poražencev v državljanski vojni in da bi to morala storiti javno, slovesno ter na način, ki bo resnično utrdil spomin na vse umorjene, zaprte in zatirane v času diktature. Prepričan sem, da je to državljanska dolžnost. Nisem pa prepričan, da je tako zastavljen zakon najbolj primerna pot za uresničitev tega cilja.

Premier Zapatero se je pustil zapeljati naivnemu konceptu »zgodovinskega spomina«, ki je sam po sebi zavajajoč pojem; to je bila njegova največja napaka na tem področju. V bolj resnih državah je govora o »kolektivnem spominu«, pri čemer obstaja jasna ločnica med zgodovino in spominom. Kot je zapisal profesor Josep Termes, je spomin nujno pristranski, raznolik in nedokončan, medtem ko zgodovino označujemo kot rigorozno, preverjeno in dokumentirano. Zato raziskovanje zgodovine ni naloga oblasti, temveč strokovnjakov. Nobena demokratična vlada se ne sme povzdigniti na mesto zgodovinarja. Zapatero je mislil, da mu bo uspelo ponovno odpreti razpravo o državljanski vojni in frankizmu, ne da bi mu pri tem v rokah eksplodirala fabula tranzicije. Vendar pa je to nemogoče.

Na koncu se je uveljavil dogmatičen in brezkompromisen boj za ideološko hegemonijo, ki zgodovino uporablja tako za bojno polje, kot tudi za strelivo. Preveč je poenostavljanja: obstaja veliko žrtev, ki jih uradna levica ne šteje za svoje, ki pa tudi niso bili frankisti. Kam bomo umestili te žrtve? Nikamor. Tak primer je katalonski časnikar Josep Maria Planes, ki so ga avgusta 1936 umorili anarhistični revolveraši Iberske anarhistične federacije (FAI); Planes je bil republikanski demokrat, zato se frankisti (k sreči) niso poklonili njegovemu spominu, prav tako pa mu tudi današnja demokracija ni izkazala časti. Sramotni absurd.

Vloga sodnika

Čeprav je že ob pompozni razglasitvi svoje namere vedel, da jo bo nemogoče doseči, je znameniti sodnik Baltasar Garzón sprožil nekakšen sodni proces proti frankizmu, ki pa ga je državno tožilstvo po hitrem postopku zavrglo, saj obtožbe niso bile skladne z zakoni, na katerih je bil osnovan španski ustavni sistem po Francovi smrti.

Garzónova iniciativa je, če pustimo njeno spektakularnost ob strani, dejansko trčila ob prej omenjeni zakon o amnestiji iz 15. oktobra leta 1977; ob zakonski artefakt, torej, ki je osvobodil politične zapornike, ki so se borili proti Francu, v zameno za pozabo kazenske odgovornosti tistih, ki so imeli pomembno vlogo v diktaturi. Ta zakon pa so sprejele in izglasovale vse še danes pomembne parlamentarne stranke.

Garzónove namere so bile gotovo hvalevredne, vendar pa so njegove metode ustvarile lažna pričakovanja, saj je pozabil na politično naravo paktov, na katerih je bila zgrajena tranzicija. To ga je drago stalo in na koncu tudi uničilo njegovo sodniško kariero. Zdi se, da je Garzón skušal popraviti vlogo zakonodajalcev, ki bi morali revidirati zakone tranzicije, brez taktiziranja in sterilnih polemik. Želji po pozornosti, ki zaznamuje bivšega sodnika Garzóna, pa so stopile ob stran spoštovanja vredne zahteve številnih organizacij, ki zahtevajo popravilo krivic za žrtve, ki jih je tranzicija zanemarila. Danes so to pogosto vnučki žrtev, ki so prevzeli štafeto od staršev, generacije tranzicije. Garzón je vzpostavil dialog stik s temi novimi generacijami, a je sodniško funkcijo zamešal z zakonodajno.

Zadeve so bolj kompleksne, kot se zdi na prvi pogled. Mali Baltasar Garzón še ni dopolnil enega leta starosti, ko je junija 1956 Komunistična partija Španije, najaktivnejša in najbolje organizirana opozicija Francu, objavila razglas, ki je ključen za razumevanje sedanjosti, v kateri živimo. Naslov dokumenta

je bil tako drzen kot futurističen: »Za narodno spravo vseh Špancev«. V tekstu je bilo, med drugim, zapisano: »Ob bližajoči se dvajseti obletnici začetka državljanske vojne, KP Španije slovesno razglašča, da je pripravljena brez zadržkov prispevati k narodni spravi Špancev in tako prekiniti z delitvijo, ki jo je odprla državljanska vojna in ki jo vzdržuje general Franco.« Razglas je dokazoval, da je prišlo do spremembe politične in družbene krajine, zaradi česar je bila nujno potrebna revizija nekaterih strateških premis: »Imamo novo generacijo, ki ni izkusila državljanske vojne in ki igra pomembno vlogo v španski družbi.« Še vedno je manjkalo devetnajst let do dne, ko je tiran izdihnil na smrtni postelji, vendar pa je že tedaj jasnovidnost nekaterih, med drugim (kot kaže) tudi Carrilla, položila prvi kamen za zgradbo, ki ji pravimo tranzicija.

Pomešane vloge

Danes hočejo vnuki in pravniki tistih, ki so se bojevali v državljanski vojni, izvedeti resnico o tedanjih dogajanjih; to je generacija, ki ne živi več v strahu, da bi se spor ponovil. Tu gre za plemenito pričakovanje, ki pa je vzkliko hkrati s pojavom zlorabljanja preteklosti v strankarske namene. V začetku devetdesetih let (v istem obdobju, ko je Garzón neuspešno kandidiral za poslanca na listi vladajoče Socialistične stranke), si je vprašanje zgodovinskega spomina na polpretekle dogodke počasi izborilo svoje mesto v strankarskih političnih agendah. Profesorica Paloma Aguilar Fernández, najuglednejša španska strokovnjakinja za politike spomina, je dobro povzela problem: »Dandanašnji smo priča vseprisotnemu diskurzu obsojanja pozabe, ki politične elite krivi za odločitve, ki jim je bila naklonjena velika večina Špancev. Toda to obsojanje temelji tudi na ugotovitvi, da so v ukrepih, ki naj bi materialno in simbolno popravili krivice žrtvam republikanske strani in diktature, velike vrzeli. Poleg tega je ostalo še mnogo smrti, ki jih je potrebno razjasniti in raziskati, množičnih grobišč, ki čakajo, da se jih izkoplje, simbolov preteklosti, ki nadaljujejo z diskriminacijo poražencev, in na tisoče krivičnih sodnih procesov, ki jih obstoječa zakonodaja ni razveljavila.«

Kljub vsemu pa nikakor ne moremo zamešati vloge sodnikov z vlogo zgodovinarjev. Enzo Traverso si pomaga s Carlom Ginzburgom, da bi na jasen način povzel problem: zgodovinarjeva resnica »nima normativnega značaja; je namreč nepristranska in začasna, nikoli dokončna. Samo v avtoritarnih režimih, kjer je vloga zgodovinarjev zvedena na raven ideologov in propagandistov, obstaja uradna resnica.« Čeprav je sodnikom in zgo-

dovinarjem skupno raziskovanje resnice, nadaljuje Traverso, sodišča ne poskušajo razumeti, temveč se posvečajo pripisovanju odgovornosti, oprostitvi nedolžnih in kaznovanju krivih. Preteklosti nikoli ni mogoče spreminjati, upravičene poprave krivic žrtvam ne smemo povezovati z igro zrcal, ki popači vloge in zgodovinarja spremeni v varuha spomina, varuha spomina pa v sodnika. Na tak način se poigravamo z legitimnimi pričakovanji dedičev žrtev in v njih vzbujamo neupravičene upe, da bodo dosegli nekaj, česar nikoli ni mogoče doseči na način, kot jim je predstavljeno.

Procesi proti vichyskemu režimu in kolaboracionizmu, ki so se v Franciji pričeli v osemdesetih letih, so privedli do krize javnega statusa zgodovinarja. To je še zlasti prišlo do izraza, ko so nekateri strokovnjaki zavrnil pričanje proti Mauriceu Paponu, funkcionarju, obtoženemu deportacije Judov. Prej omenjeni Henry Rousso je sodelovanje odklonil, ker je menil, da tisto sojenje za zločine proti človeštvu »ni moglo v enaki meri hkrati zadostiti visokim zahtevam pravičnosti, spomina in zgodovine.« Vdor pravosodja v spomin je, po mnenju Stéphan Michonneauja, razkril »nezmožnost francoske družbe, da bi sprejela svojo lastno zgodovino in posodobila svoje vrednote; na koncu je družba zbolela za nezmožnostjo pozabljanja.«

Zmotni pojem zgodovinskega spomina

V Španiji se na dnevni ravni na sebičen način meša zgodovino, spomin in pravico v enaki meri, kot se zaničuje žrtve, padle na nasprotni strani. Zamešana sta tudi pojma komemoracije in védenja. Kot je zapisal nedavno preminuli Tony Judt, so uradni komemorativni ekscesi le »nadomestki«, ki ne izboljšajo »našega vrednotenja in zavesti o preteklosti«. Mešamo pa tudi pravico do spomina, ki jo imamo prav vsi, s pravico do samovoljnega vsiljevanja lažnih pripovedi drugim. Danes se to kaže na primer v nameri, da bi nekatere ugledne bivše frankiste predstavili kot predane zagovornike svobode, ukleščene v samem jedru diktature.

Po štiridesetih letih uradne frankistične propagande na račun umrlih z ene strani, moramo biti pazljivi, da ne bi iz pozicije demokratične legitimnosti začeli posnemati nasprotnikovih najslabših strani.

Demokracija je moralno superiorni sistem, ker v celoti sprejme pluralizem, tudi v odnosu do svojih sovražnikov. Tega ne smemo pozabiti. Nekaj nemoralnega in antipolitičnega je namreč v takšnem načinu razmišljanja, ki ne zaobjame celotne realnosti in se raje odloča za pristranskost. Škodljive posledice

Kako je mogoča sprava, če nihče ne prosi odpuščanja in če se vse elite, vpletene v vzpostavitev novih demokratičnih okvirov, strinjajo s tem, da se preteklost pomete pod preprogo brez kakršnihkoli preiskav, s čimer so žrtve izenačene z rablji?

ce pomanjkanja liberalne tradicije v Španiji se kažejo tako na desnici kot na levici.

Prisotnost diskurza o tem, kar smo z nesrečnim izrazom poimenovali »zgodovinski spomin«, v predvolilni agendi strank je del strategije obnove politične identitete, ki se (ob pomanjkanju drugih zaslug) baha z razkazovanjem svoje moralne superiornosti, ki naj bi izvirala iz njenih mrtvih in njenih žrtev. Od tod izhaja neka težka politična zmota, ki je etično nesprejemljiva: demokratične institucije naj bi se spominjale le žrtev, ki jih je frankizem imel za sovražnike, s čimer se le obrnejo strani v isti igri, zato, da bi se ta lahko končala z izenačenim rezultatom. Vendar pa mora demokracija kot sistem svoboščin preseči to delitev, zaobjeti mora celoto in se izogniti ustvarjanju tistega, čemur severnoirska avtorica Marie Smyth imenuje »hierarhija bolečin«.

Na drugi stani pa perverzni zakon nihala, ki usmerja strankarsko odločanje o izkazovanju časti, pozablja na velik del žrtev, ki ne pripadajo nikomur.

Demokratične institucije morajo prevzeti naloge, ki so vezane na obnovitev spomina na nedavno preteklost, a pri tem ne smejo zapasti v propagandistične ali intervencionistične ekstreme. Vsakdo ima pravico do dostojanstvenega pokopa in do spominjanja svojih umrlih.

Toda kolektivni spomin ni le vprašanje okostnjakov in spomenikov. Poleg konkretnih žrtev temnega obdobja obstaja še druga vrsta žrtev režima. Tu mislim na primer na katalonsko kulturo, ki se je spremenila v krvavečo žrtev državljanske vojne in dolgotrajnega obdobja frankistične diktature. Španska demokracija ima na tem področju mnogo nerešenih nalog. Tak primer je recimo državni arhiv v Salamanci, ki je nastal po Francovi zmagi z namenom, da se v njem zberejo vsi dostopni zgodovinski viri iz obdobja državljanske vojne; ta arhiv še danes hrani številne zasebne in javne dokumente, ki si jih Katalonija že leta neuspešno prizadeva pridobiti nazaj.

Kompleksnosti preteklosti in naloge sedanjosti

Demokracijo moramo utrjevati tako, da poudarjamo kompleksnost preteklosti. Kompleksnost, ki jo lahko občutimo v zgodbah, kakršna je na primer usoda politika Manuela Carrasca i

Formiguere, krščanskega demokrata in republikanca, ki ga je Franco ukazal ustreliti v Burgosu (mestu v severni Španiji, kjer je bil med vojno sedež frankistične oblasti, op. prev.), potem ko je pobegnil iz Katalonije pred grožnjami antiklerikalnih anarhistov (kako grenka ironija!). Še en primer takšne kompleksnosti: vsem se je zdelo povsem normalno, da komunistični voditelj S. Carrillo na predstavitvi neke knjige o republikanskih deportirancih v nacistična koncentracijska taborišča ni niti z besedico omenil načina, kako je Komunistična partija Španije preživele iz tega pekla obtožila sodelovanja z nacističnimi rablji, kar se je po diktatu stalinistične paranoje dogajalo povsod po Evropi. Še več kompleksnosti: ideološka prilagoditev Juana Antonia Samarancha, pokojnega dolgoletnega predsednika Mednarodnega olimpijskega komiteja, enega izmed glavnih organizatorjev frankističnega športa, ki se je z leti spremenil v nedotakljivo figuro in prijatelja režimov vseh barv.

Poudarjanje kompleksnosti ne pomeni preračunljive dvoumnosti ali relativizacije dejstev, vendar pa ne sprejema prisile shematizma. Onkraj glasnih polemik je naloga vsakega posameznika, da se sooči s svojimi lastnimi spomini. Naloga zgodovinarjev in raziskovalcev pa je, da nadaljujejo z raziskovanji, ki so potrebna za osvetlitev preteklosti, in postavijo vsako stvar na svoje mesto. Pri tem naj poskušajo karseda verodostojno določiti zgodovinsko resnico, ki bo kar najbolj zvesta realnosti, zavedajoč se, da imajo – tako kot pri vseh družbenih znanostih – tudi ideologije svoj vpliv pri oblikovanju interpretacij, pa naj hočejo biti te še tako poštene.

Zaključimo z vprašanjem: koliko generacij se bo še moralo truditi, da bo kolektivni spomin prenehal biti mesto, kjer pridejo najbolj do izraza naše razlike, in bo zaživel kot horizont državljanske obnove? Elias Canetti pravi, da »smrt nima spomina«. Naš spomin nas torej opominja na to, da smo živi; izkoristimo torej priložnost in poiščimo delčke te sestavljanke, ne da bi se pri tem pobili med sabo. Ne da bi pri tem pobili nikogar. ●

Francesc-Marc Álvaro je kolumnist dnevnika La Vanguardia in profesor na Univerzi Ramon Llull v Barceloni.

Prevod: Katja Pahor

Dan odraslosti.

Dva vidika zgodovinske pozabe na Slovenskem

Oskar Mulej

Pred kratkim, 29. oktobra, je Slovenija beležila zelo pomembno obletnico, ki pa je – tako kot še vsako leto – šla mimo skoraj popolnoma neopažena. Tega dne pred 84. leti je bila na veliki narodni manifestaciji na Kongresnem trgu v Ljubljani razglašena odcepitev Slovenskih dežel od avstrijske monarhije. Z izdvojitvijo iz šeststoletnega okvira habsburških dednih dežel je Slovenija prvič v zgodovini postala državnopravni pojem in državna enota v okviru konfederalne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Dva dneva zatem je bila imenovana tudi slovenska Narodna vlada, prva v zgodovini. Kako to, da je ta, za narodno zgodovino tako pomemben datum, prav vsako leto znova in znova prezrt? Kje se skrivajo razlogi za žalostno dejstvo, da je v javnih občilih omenjen kvečjemu v rubrikah vrste »Zgodilo se je na ta dan« skupaj, denimo z obletnico dne, ko je z Revizorskega tekočega traku prišla prva katrca?

V splošnem bi slovenski družbeni stvarnosti težko pripisali zaznamovanost z odsotnostjo komemoracij in proslav, vezanih na določene zgodovinske datume. Ne glede na mestoma dokaj vztrajne politične razprtije glede njihove vsebine, se vsako leto zvrsti običajna serija tovrstnih obeleževanj. Če se omejimo na takšne, ki se nanašajo na bližnjo preteklost, smo poleg obveznih vsakoletnih proslav dneva državnosti ter manifestacij ob 27. aprilu lahko vsako leto priča še mnogim manjšim ali niti ne toliko manjšim shodom, pohodom in ostalim podobnim dogodkom, namenjenim negovanju nacionalnega spomina. Tako kot že omenjena dan državnosti ter dan upora proti okupatorju, se tudi te komemoracije povečini navezujejo na dogodke povezane bodisi s slovensko osamosvojitvijo bodisi z narodnoosvobodilnim bojem oziroma drugo svetovno vojno. Nekatere izmed teh dogodkov, še zlasti ko gre za uradne praznike, organizira ali vsaj podpira država, pri drugih ključno vlogo igrajo lokalne skupnosti, spet tretji se dogodijo v režiji različnih društev ter drugih civilnodružbenih asociacij ali pa celo povsem »spontano« in neformalno. V zadnjih nekaj letih smo tako nenazadnje lahko zapazili tudi razmeroma

množičen pojav neuradnih in »spontanih« praznovanj 25. maja, nekdanjega dneva mladosti. Ne glede na njihov prvenstveno veseljaško-maškaradni značaj, ki jih – poleg same neuradnosti – v marsičem razlikuje od prej omenjenih »resnejših« proslav, so za ta zapis relevantna tudi ta praznovanja. Vsem razlikam navkljub gre tudi pri dnevu mladosti za organiziran ritual, čigar željeni učinek je vzbuditev občutka skupinske povezanosti ob osredinjenju in nanašanju na določeno »skupno« preteklo stvarnost. Gre za jasen poskus vzbujanja nostalgčnih čustev ob ustvarjanju idealiziranih podob določene preteklosti, kar vse služi graditvi kolektivnega spomina, utemeljenega na izročilih »ljudske revolucije«, »samoupravnega socializma« ter »bratstva in enotnosti«.

Prevlada NOB-ja v nacionalnem spominu

»Neumrlim« kot tudi na novo ustvarjenim izročilom ljudske revolucije bo nekaj prostora še posvečeno kasneje, poprej pa se vrnimo k splošni temi zgodovinskega obeleževanja ter popolni odsotnosti 29. oktobra 1918 v tem pogledu. Ta dokaj kričeč primer diskriminatorne selektivnosti slovenskega narodnega spomina namreč jasno razodeva tudi dve širši razsežnosti. Prva, najbolj očitna, je tako rekoč popolna prevlada obdobja po letu 1941 v javnem spominu. Druga, iz te izhajajoča, pa je zgodovinska pozaba obdobja pred tem, še zlasti tistega med leti 1918 do 1941.

Ozrimo se le po imenih ulic slovenskih mest! V marsikaterem izmed njih glavno ulico še vedno krasi ime maršala Tita, nekatera pa se lahko pohvalijo celo z njegovim spomenikom. Prestolnica Ljubljana bi, če tega ne bi preprečile »sile reakcije« v ustavnem sodišču, celo skorajda bila deležna blagoslova nove Titove ceste. No, Ljubljana pa ima kljub temu Kardeljevo ploščad, kot tudi spomenike posvečene »ljudski revoluciji«. Nadalje lahko v vsakem malo večjem kraju opazimo celo množico skromnejših ulic – ter osnovnih šol – poimenovanih po osebnostih, povezanih z narodnoosvobodilnim bojem. Če odmislimo neznansko številčnost narodnih herojev, ki kaže na to, da mora v slovenski Valhalli bržkone vladati neznosna gneča, kot tudi vprašljivo herojskost nekaterih

izmed njih, in če hkrati ljudem, ki so, tvegajoč svoja življenja v protikupatorskem boju, priznamo upravičenost do »svoje« ulice, je še vedno samo razmerje med ulicami imenovanimi po udeležencih NOB ter onimi, ki nosijo denimo imena pesnikov in pisateljev nenavadno v korist prvih.

Če že literati, »sol slovenskega naroda«, v simbolni krajini marsikje na Slovenskem zasedajo manj vidno mesto od NOB, kako je potlej šele s politiki? Ko se človek napoti k iskanju uličnih imen, spomenikov in drugih obeležij, ki bi se nanašale na slovenske politične osebnosti pred letom 1941, se zgodovinska pozaba pokaže v vsej svoji »veličini«. V slovenski prestolnici, ki je šele pred kratkim dobila nazaj svojo Bleiweisovo cesto, je tako zaman iskati cesto, ulico ali trg, imenovan, denimo po Lovru Tomanu. Pa čeprav so zaradi tega narodnega buditelja in državnozborskega poslanca v 60. letih 19. stoletja njegovi nemški politični nasprotniki deželo Kranjsko imenovali kar *Tomanien*. Ravno tako Ljubljana nima Winklerjeve, Šukljetove ali Šušteršičeve ulice. Še slabše je, ko se premaknemo v času naprej, v obdobje med obema vojnama. Tam je moč uzreti zgolj zevajočo praznino.

Predsednik prve slovenske narodne vlade Josip vitez Pogačnik tako, denimo nima svoje ulice, ravno tako kot jih nimajo Gregor Žerjav, Albert Kramer, Ivan Pucelj ali Anton Korošec. Slednji je 30. maja 1917 v dunajskem parlamentu prebral besedilo Majniške deklaracije, bil predsednik Narodnega vijeća Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, minister v večih jugoslovanskih vladah ter prvi (in zadnji) nesrbski jugoslovanski ministrski predsednik pred drugo svetovno vojno, kot tudi voditelj daleč najmočnejše slovenske politične stranke med obema vojnama. Vse to Antona Korošca nedvomno opredeljuje za največjega slovenskega politika v prvi Jugoslaviji, zelo verjetno pa tudi v celem 20. stoletju, kar pa, kot kaže, ni dovolj za počastitev z uličnim poimenovanjem. Ne v Ljubljani in ne v Sloveniji. Lahko je razumeti, zakaj je bila skromna ulica, imenovana v Koroščevo čast po njegovi smrti leta 1940, po komunističnem prevzemu oblasti hitro preimenovana. Malo težje je razumeti, zakaj se danes, več kot 20 let po koncu komunistične diktature, slovenska prestolnica še vedno ne more pohvaliti z Avenijo, ali vsaj Ulico Dr. Antona Korošca.

Pozaba medvojne obdobja

Kaj torej razodeva slovenska simbolna krajina, zaznamovana na eni strani z nepregledno množico obeležij NOB, vključujoč mnoge še vedno prisotne izrazito revolucionarne motive, na

drugi pa z dokaj skromno prisotnostjo spomenikov zgodnejšim obdobjem ob hkratni popolni odsotnosti nanašanja na obdobje prve Jugoslavije? Vtis, kakršnega dobi nepoučen opazovalec, je, da so Slovenci kot narod stopili na zgodovinski oder šele z narodnoosvobodilnim bojem in da pred tem, vsaj v političnem oziru, ni bilo ničesar omembe vrednega. Razen seveda ječanja pod jarmi »ječe narodov« Avstrije, za njo pa »zaostale«, »polkolonialne« in »velikosrbske« Kraljevine Jugoslavije. Gre za splošno amnezijo slovenske nacionalne zgodovine pred letom 1941, kot tudi zelo selektivno spominanje časa po tem letu, pri čemer ulice in spomeniki še zdaleč niso edini odraz zamegljenega zgodovinskega spomina. Pomnim, denimo, anketo izpred kakih deset let, v kateri so ljudje ocenjevali posamezna desetletja 20. stoletja, zančeni s 30. leti, glede na »stopnjo svobode«. Petdeseta leta so v »nesvobodnosti« (štirideseta so bila iz ankete izpuščena) dosegla nezavidljivo drugo mesto, medtem ko je večina vprašancev na prvo mesto postavilo trideseta. Nadaljnji komentar ne bi smel biti potreben. Ne bi smel, a zdi se, da je vsemu obsežnemu delu proučevalcev zgodovine v zadnjih dvajsetih letih navkljub, v slovenski javnosti še vedno trdno zakoreninjena enostranska in popačena podoba predvojne časa kot »temnega«, kontrastirana s »svetlo« sliko povojne dobe. Slednja je sicer v zadnjih desetletjih zadobila kar nekaj črnih madežev, a vseeno kar trdovratno vztraja. O revolucionarnem terorju med vojno in po njej, množičnih pobojih, trdih letih povojne represije, montiranih procesih, nepravem stanju, cenzuri, privilegijih režimske elite in »kastni« delitvi, ki je veljala celo za mrtve, se navsezadnje zadnjih trideset let kar dosti govori. Na delu mora torej biti nek dejavnik, ki ne glede na javno vedenje o omenjenih rečeh, poraja nejevernost ali brezbrižnost do neizmerne gorja, ki ga je mnogokomu povzročil slovenski komunistični projekt. Češ, »zločini« – pogosto po birokratsko-cinično imenovani preprosto »napake« ali »nepravilnosti« – so se resda dogajali toda dobre plati socializma in »neznanski napredek« po drugi svetovni vojni vseeno »prevagajo«.

Tudi če bi bila, ne glede na vse, kar nam je znano o temnih plateg prejšnjega režima, takšna drža moralno legitimna, je vseeno neustrezna. To pa preprosto zato, ker – sloneč na enostransko idealiziranih podobah s pogosto primesjo močnega emocionalnega naboja – v marsičem ne ustreza dejstvu. Utemeljena je namreč ravno v tej isti zgodovinski pozabi, katere bistvene poteze se trudi očrtati pričujoči prispevek. Ne le, da priznavanje morebitnih pozitivnih plati obdobja socializma

samo po sebi ne more upravičiti črnega slikanja oziroma pozabe poprejšnjih dob. Sam način in vsebina takšnega odobravajočega obravnavanja tega časa, kakršen prevladuje v našem prostoru, je v veliki meri pogojen z ignoriranjem in/ali nepoznavanjem zgodnejše zgodovine. Konec letošnjega novembra so se v Ljubljani denimo odvile demonstracije sindikatov, na katerih je bilo moč videti celo paletu simbolov, povezanih s prejšnjim režimom. Pri tem se poraja vprašanje, koliko udeležencev se je zavedalo, da prav te »delavske pravice«, v bran katerim naj bi demonstrirali, večinoma koreninijo v »kapitalistični« predvojni dobi in ne v socialistični. Obvezno pokojninsko, zdravstveno in socialno zavarovanje za delavce ter kolektivne pogodbe so vse institucije, ki so bile pri nas prvič uvedene v času Kraljevine Jugoslavije. Množica tedaj osnovanih zadrug, zlasti stanovanjskih, pa priča tudi o tem, da so Slovenci v tistem času, za razliko od današnjega, dobro razumeli pomen »samopomoči«.

Nostalgija po čem?

Družbeni pojav, ki se v javnem govoru največkrat označuje z besedo »jugonostalgija« in ki se v zadnjih letih tako jasno izraža v, denimo, že omenjenih recikliranih praznovanjih dneva mladosti, tako kaže na nereflektirano, nekritično, predvsem pa že v osnovi pomanjkljivo informirano pristopanje k preteklosti. Ni pogojen samo z momentom zamolčanega ter z zgodovinsko nevednostjo glede izvora, nastanka in razvoja socialistične Jugoslavije. Tudi ni zgolj posledica brezbržnosti do revolucionarnega in državnega terorja ter alarmantno visoke mere pomanjkanja empatije do njegovih žrtev (in neobčutljivosti do nasilja nasploh, ne glede na vršilca). Ne, »jugonostalgija« oziroma, ustrežneje, »nostalgija za socializmom« je ravno toliko, če ne še bolj, izraz nepoznavanja in popačenih predstav obdobj, ki so socializmu predhodila. K temu je treba dodati še, da mnogo znakov kaže na to, da v resnici ne gre za nostalgijo za socializmom kot takšnim oziroma celotnim obdobjem med leti 1945 in 1990. Zdi se, da je njen predmet moč locirati v relativno kratkem obdobju socializma, ko sta se po mnenju mnogih »cedila med in mleko«. Četudi je morda pregrobo reči, da gre preprosto za sedemdeseta leta 20. stoletja, pa bi nedvomno težko našli mnogo ljudi, ki bi s posebnim žarom pogrešali čas pred letom 1960.

Tudi obravnavanje sedemdesetih let kot »zlate dobe« ni neproblematično. Najmanj, kar mu lahko očitamo je visoka stopnja selektivnosti spominjanja. Dovolj je odpreti knjigo o

Ljubljani iz tega časa, pa bomo uzrli razpadajoče hišne fasade, ki so zaznamovale središče slovenske prestolnice v tem »obdobju visokega standarda«, ali pa se preprosto spomniti, kako je bilo nekoč na delikatesnem pultu običajne trgovine prositi za »10 dek sira« – in jih tudi dobiti brez nadaljnjih vprašanj prodajalca, katero vrsta »sira« pravzaprav želimo ... Marsikdo bi na to odvrnil v smislu: »res smo bili revni, a bili smo tudi enaki. Poleg tega je bilo za razliko od danes stanovanj in služb za vse.« Če zanemarimo, da se je relativno visok standard življenja napajal na tujih kreditih in bil dolgoročno nevzdržen, kar se je jasno pokazalo v osemdesetih letih, je moč takšne trditve tudi neposredno zavrniti. Prebivalci SR Slovenije ter SFR Jugoslavije niso bili »enaki« – še zdaleč ne. Ne pred zakonom (če je v nepravem stanju takšna trditev sploh relevantna), ne v možnostih. Družinska pripadnost, politična neoporečnost in neformalne povezave so določale kariere in druge možnosti še v mnogo večji meri in na bistveno bolj neposreden način kot danes. Nadalje je bila tudi razlika med mestom in podeželjem – ter posameznimi regijami – drastična ter jasno vidna. Stanovanj ni bilo za vse, temveč za tiste, ki so bili do njih po »statusu« upravičeni ali pa do se do njih drugače »prigreblji«. Služb tudi ni bilo za vse ali vsaj ne za vsakogar. Je pa res, da brezposelnost uradno ni obstajala, kar je pomenilo da je oseba brez zaposlitve lahko pristala še v mnogo hujši stiski kot danes.

Če ob goraj naštetem pomislimo še na politični red in razmere v SFRJ, za katere verjamem, da mi jih ni potrebno podrobneje opisovati, ni težko uvideti, da je pri nostalgiji po socializmu na delu zelo selektivno spominjanje. Spomin – individualni kot tudi kolektivni – se pač običajno osredotoča na pozitivne trenutke, lastnosti in vidike ter potlačuje vse tisto, kar je »moteče«. Tako je povsem normalno in legitimno, da se ljudje z določeno mero nostalgije spominjajo svojega otroštva ter mladih let in to ne glede na čas in kraj, kjer so jih preživljali. Še bolj je takšen nostalgichen odnos razumljiv pri ljudeh, ki so mladost preživljali v relativnem miru in blaginji. Tudi povezava mladostnih spominov ter skupinskega spomina na močne države ter voditelje ni nič neobičajnega. Josip Broz Tito in socialistična Jugoslavija nista v tem oziru res nič izjemnega. Spomnimo se le na Avstro-Ogrsko in cesarja Franca Jožefa, katerih se je marsikateri izmed naših pradedov z nostalgijo spominjal. Kar pa dela pojav »jugonostalgije« drugačen od spominjanja na srečno mladost je njegov močan ideološko-politični naboj in posledična agresivnost ter izključujočnost.

Eno je namreč gojiti subjektivne spomine na *lastna* doživetja, ki jih nihče nikomur ne more vzeti, in se pri tem zavedati, da gre za subjektivne spomine. Nekaj povsem drugega pa ogorčeno in užaljeno vpiti o »ukradeni zgodovini« vsakokrat, ko nekdo opozori na kako morda ne najbolj svetlo plat nekdanjega političnega sistema. Izvori, oblike, predvsem pa vseobsegajočnost slovenske nostalgije po socializmu v njeni skupinski različici so tisto, kar jo ločijo od za vsako generacijo in posameznika običajnega spominjanja mladosti, ter jo mestoma tudi delajo patološko.

Še najbolj površen opazovalec slovenske družbene stvarnosti bi težko spregledal dejstvo, da »nostalgija po socializmu« nikakor ni le »hec«. Mnogi znaki kažejo na to, da dovršen del slovenske javnosti goji močno nekritična čustva do nekdanjega režima. Spomnimo se le spora okoli Titove ceste v Ljubljani, nešteti ankete o odnosu do Tita in SFRJ, skupinskih valjenj kamnov po pobočju Sabotina in drugod, kot tudi izjav nekaterih vidnih javnih osebnosti. Spregledati ne gre niti vidne prisotnosti titoistične ikonografije v popularni kulturi, v izdelkih glasbenih skupin ter nenazadnje po zidovih slovenskih mest. Pri tem ne gre za kako avtentično provokativno uporniško drzo, temveč prej za konformistični mainstream, čigar podmene so dobičkonosnost (za prodajalce te »nostalgije«), kolektivizem in mestoma tudi agresivna drža do »ne-naših«.

Če se sedaj povrnemo še k »obujeni« praksi praznovanja 25. maja, velja podati nekaj dodatnih opomb. Za razliko od »balkan žurov« v 90. letih tu ne gre za alternativne oblike druženja s poudarjeno kritično noto nasproti prevladujočemu stanju duha, predsodkom ter kulturni zamejenosti v času »poosamosvojitvene evforije«. Ne glede na morebitno samorazumevanje častilcev lika in dela tovariša Tita kot nekakšnih »upornikov«, praznovanja dneva mladosti nikakor nimajo funkcije razbijanja zakoreninjenih predsodkov in kalupov, temveč, nasprotno, služijo zaklinjanju k še kako zakoreninjenim mitom. Mitom, ki – kot kaže – v slovenskem občestvu žal nikdar niso bili resnično preseženi. Enako kot slovenska politika tudi razmeroma velik del slovenske družbe do sedaj ni uspel izraziti jasne odpovedi izročilom komunističnega projekta in to tako v njegovi »revolucionarni« kot »režimski« razsežnosti. Ob umanjkanju jasne in enoznačne obsodbe revolucionarnega terorja med drugo svetovno vojno in po njej ter na tem terorju utemeljenega represivnega režima Slovenija ni zmogla preiti skozi fazo katarze, po kateri bi na ta del zgodovine bilo moč pričeti gledati z resnične

neobremenjene distance in bi praznovanja dneva mladosti morda lahko celo resnično imela naravo »heca«.

Preseči pozabo

Preko vsega, kar je bilo povedano do tu, je moč priti vsaj do delnega odgovora na vprašanje po vzrokih za odsotnost 29. oktobra v slovenskem javnem spominu. Moment zgodovinske pozabe, ki je na delu v tem primeru, je dvojen. Na eni strani se kaže v nepoučenosti, lahko bi dejali celo »amneziji«, glede zgodovine pred letom 1941, na drugi pa v osrediščenosti na čas po tem letu, ki je obenem zaznamovana z visoko stopnjo selektivnosti spominjanja. Kar se tiče vzrokov za obe obliki pozabe, ne bi želel dajati dokončnih dogovorov, nedvomno pa jih gre iskati v 45 let trajajočem totalitarizmu, ki na duhovni ravni ni bil tako mehek, kot se morda zdi. Slutiti je, da je, ne glede na občutno manjšo mero represije v svojem zrelem in poznem obdobju, jugoslovanski totalitarni projekt bil pravzaprav uspešnejši od ostalih vzhodnoevropskih. Uspelo mu je namreč poškodovati, popačiti, v določenih ozirih celo uničiti zgodovinski spomin. Vse to pa kaže tudi, da se v duhovnem smislu leta 1991 ni izvršil prelom s komunizmom, temveč prej z Jugoslavijo. Iz tega razloga je govorjenje o »jugonostalgiji« v primeru »titofilije« še tolikanj bolj neumestno. Morebiti pa bo Slovenija nekoč preko »odkritja« 29. oktobra poleg izgubljenega spomina našla tudi svoj »dan odraslosti«.

Pozaba, o kateri je spregovoril ta prispevek, je namreč ena izmed poglavitnih okoliščin, ki omogočajo stalno prikrajanje zgodovine in njeno izrabo za potrebe dnevne politike. To pogosto rada počneta oba glavna politična »bloka« in s tem perpetuirata ter stopnjujeta ideološko razdeljenost naroda. »Levo« in »desno« politično pozicioniranje je pri tem, oropano vsake prave vsebine, zvedeno na pozitiven oziroma negativen odnos do NOB in deloma tudi prejšnjega režima. Le vztrajna zamegljenost pomembnih vidikov narodne zgodovine daje politikom možnost, da brez večjih pomislekov izjavijo denimo, da je bila rdeča zvezda »simbol okupatorske armade«, da so bili protikomunisti »narodni izdajalci«, ali pa da je TIGR-ovo »projugoslovanstvo« z vidika domoljubja moč razumeti kot nekaj problematičnega. K temu, da bo preteklost resnično postala preteklost, lahko tako odločilno pripomore le iskreno, vztrajno in sproščeno soočanje z njo. Samo prek preseganja pozabe bo pretirana obremenjenost z zgodovino, ki tako nevarno zastruplja politično in obče duhovno ozračje v današnji Sloveniji, morda kdaj odpravljena. ●

Pozabljeni Tržačan z Ulice Della Zonta

številka 3

Jernej Letnar Černič

Slovenci smo poznali veliko odličnih in sposobnih posameznikov in pravnikov. Vse preveč pogosto pozabljamo na tiste izmed njih, ki se niso uklonili totalitarističnim ideologijam in žrtvovali za slovenstvo ter demokratično in pravno državo ne samo svoje poklicne poti, temveč tudi dobršni del svojega življenja. Tistih, ki so živeli in vizionarsko zagovarjali oziroma se borili za te vrednote v časih, ki jim niso bili naklonjeni. Nekateri so upognili hrbtenico in se prilagodili novim časom, drugi pa so se do zadnjega borili za demokratične ideale in zato plačali visoko ceno. Mednje sodi tudi profesor Boris Furlan.

Njegova življenjska pot se je začela v Trstu, se s študijem nadaljevala v Parizu, na Dunaju, Zagrebu in nazadnje v Bologni, kjer leta 1920 tudi doktoriral. Angleščine se je učil pri Jamesu Joyceu, ko je ta poučeval angleščino v Berlitzovi šoli v Trstu. Drago Jančar je po tem dogodku napisal odlično novelo o Furlanu z naslovom *Joyceov učenec*. Kasneje, po prvi svetovni vojni, je Furlan v Trstu opravljal odvetniški poklic, najprej kot pripravnik v odvetniški pisarni Josipa Vilfana, najvidnejšega tržaškega liberalca in borca za pravice slovenske in hrvaške manjšine v Italiji ter slovenskega poslanca v zadnjem sklicu italijanskega parlamenta pred njegovo ukinitvijo. Furlan je v teh letih postal najtesnejši Vilfanov sodelavec. Sredi tridesetih let se je preselil v Ljubljano, kjer je bil izvoljen za izrednega profesorja. Ljubo Sirc, ki je bil leta 1939 njegov študent na ljubljanski Pravni fakulteti, se spominja, da so Furlanova »predavanja nastajala tako rekoč pred nami, da so se mu misli rojevale, ko je govoril. To jim je dajalo živahnost.« (L. Sirc, »Boris Furlan – moj profesor in soobsojenec«, v P. Vodopivec, *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev*, Slovenska matica, 2001, str. 99). Med drugo svetovno vojno so ga italijanske oblasti v odsotnosti obsodile na smrt. Večino druge svetovne vojne je tako preživel v tujini, med drugim je tudi pripravljala oddaje za Radio Glas Londona. Furlan je tako preko Radia Londona pozival domobrance, naj se razpustijo in pridružijo partizanom. Furlan je bil

politični liberallec, ki je v emigraciji tesno sodeloval z liberalnim krilom emigracije, ki se je zavzemal za zbližanje s partizani in Titom, pri čemer je bil nekaj časa minister v koalicijski vladi Tito-Šubašić. Po drugi svetovni vojni je Furlan nadaljeval svojo akademsko pot na Ljubljanski univerzi in postal dekan pravne fakultete, dokler ga ni konec maja 1947 aretirala Ozn, ker naj bi med drugim sodeloval s tujimi obveščevalnimi službami. Totalitarna oblast je Furlana aretirala med opravljanem funkcije dekana, tako da je bil s fakultete odstranjen na skrivaj. Pravi namen aretacije je bil obračun z Borisom Furlanom kot političnim nasprotnikom, cilj pa njegova fizična odstranitev.

Sončnega poletnega dne konec julija 1947 se je veliki dvorani Okrožnega sodišča v Ljubljani začel montirani sodni proces proti petnajstim obtoženim (t. i. imenovani Nagodetov proces). Na Tavčarjevi ulici so postavili zvočnike, tako da je proces odmeval po celotnem ljubljanskem središču. Prijeti so bili obtoženi delovanja zoper jugoslovansko oblast. Med obtoženimi je bil tudi profesor Boris Furlan. Obtožnica mu je tudi očitala, da je kot prvi prevedel Živalsko farmo v slovenščino. Furlan je bil eden izmed treh prijetih, ki so jih obsodili na smrt.

Kasneje so mu kazni znižali, a je v samici kljub temu preživel štiri leta. Po osamosvojitvi in procesih demokratizacije leta 1991 je Vrhovno sodišče RS Nagodetov proces označilo kot namišljen, saj je temeljil na lažnivih obtožbah.

Po obsodbah na Nagodetovem procesu je senat Univerze v Ljubljani 19. avgusta 1947 sprejel sklep, kjer »z ogorčenjem obsoja zločinsko delovanje dr. Furlana Borisa in ing. Kavčnika Leona v zavesti, da so za take zločine potrebne in pravične kazni. Senat bo podvojil svojo budnost, da se taki škodljivi elementi ne bodo mogli več ugnezdit na tleh najvišjega znanstvenega zavoda in poziva ves profesorski zbor, vse pomožno in upravno osebje ter vse slušatelje Univerze k največji čuječnosti v svojih vrstah« (J. Kranjc, »B. Furlan kot profesor in dekan PF v Ljubljani v dokumentih univerzitetnega arhiva in zapisnikih fakultetnega sveta pravne fakultete«, v P. Vodopivec, *Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev*, Slovenska matica, 2001, str. 137). Dandanes po toliko letih ni dvoma, da je šlo za jav-

no razkazovanje moči totalitarnega komunističnega režima na vrhuncu svojih moči.

Furlanu njegova življenjska usoda ni dopustila, da bi v polni meri razvil svoj opus. Kljub temu pa je objavil vrsto pravno-filozofskih del, ki so še vedno aktualna v slovenski pravni stroki. Poleg Leonida Pitamica je bil pravzaprav prvi, ki se je na Slovenskem resno ukvarjal s filozofijo prava, da je napisal vrsto razprav o političnih mislecih in filozofih (B. Croceju, Anatolu Franceu, T. G. Masaryku). Poleg tega, da je pisal v slovenščini, je pisal tudi v srbohrvaščini. Furlan je z Vilfanom osnoval *Pravni vestnik*, eno prvih slovenskih strokovnih revij o teoriji prava, in to v času, ko je bilo vse, kar je bilo slovenskega na Primorskem, na udaru.

Nit njegova delovanja je bilo iskanje pravičnosti, ki se po njegovem »najde, ne pa ustvarja« (B. Furlan, *Problem realnosti prava*, Pravna fakulteta, Cankarjeva založba (uredil M. Pavčnik, 2002, str. 81). Furlan je še zapisal, da »če pravu ni dana absolutna racionalnost, mu je tem bolj potrebna relativna, po kraju in času omejena razumnost. O kakem pravu višjega reda, brezčasno veljavnem in ne po človeku ustvarjenem – ne vemo ničesar. Ker je pravo ustvarjeno po človeku in za človeka, ne more biti govora o samobitnosti pravnih vrednot, ki bi veljale neodvisno od človeka« (B. Furlan, *Problem realnosti prava*, str. 102). Vseskozi pa je zagovarjal demokratične vrednote. V razpravi o Masaryku je tako zapisal, da »v demokraciji ni moč indiferentizem (...), kajti demokracija pomeni aktivno sodelovanje vseh pri upravi in pri državni politiki. Država ni več en sam človek, pač pa vsak in vsi, demokracija je država iz ljudstva, z ljudstvom in za ljudstvo. Zato predpostavlja vsesplošen interes za njen razvoj in za njeno neprestano izpopolnjevanje.« (»Politični nazor T.

G. Masaryka«, v B. Furlan, *Problem realnosti prava*, str. 215). V isti razpravi lahko posredno preberemo tudi zametke njegove ideje o pravici do samoodločbe majhnih narodov. Tako je utemeljeval, da je »samo v univerzalno izvedeni demokraciji tudi majhnim narodom priznan prostor na soncu« ter, da imajo »vsi narodi, ne samo veliki pravico do samostojnosti, vsak narod sme na svoji zemlji biti svoj gospod« (»Politični nazor T. G. Masaryka«, v B. Furlan, *Problem realnosti prava*, str. 216–217). Kljub temu, da si je vseskozi prizadeval za pravičnost, sam te s strani totalitarne oblasti nikoli ni bil deležen. Izstopa dogodek iz novembra 1953, ko so ga pripadniki mladinskega krila jugoslovanske tajne policije ugrabili iz njegovega stanovanja v Radovljici, ga naložili na samokolnico in ga odpeljali do reke Save, kjer ga je množica poskušala utopiti v Savi. Rešila ga njegova druga žena. Furlanovo srce, s katerim je imel zdravstvene težave, se je po tem dogodku še poslabšalo in nekaj let po tem je profesor Furlan preminil.

Kljub vsemu je Furlan skozi celotno življenje obdržal kritično držo do komunizma, tudi med dolgotrajnimi zasliševanji s strani totalitarnih preiskovalcev, in zagovarjal ideje o demokratizaciji slovenskega oziroma takratnega jugoslovanskega prostora. V zadnjih letih življenja se je obsežno posvetil prevajanju. Kljub temu, da jih je zaradi pritiskov preživel bolj osamljeno kot ne, prijateljev ni izgubil. Na njegovem slovesu so se ti zbrali v velikem številu, pridružili so se jim tudi poklicni kolegi, kot je zapisano v arhivih Udbe, ki je Furlana spremljala vse do smrti. Boris Furlan, navkljub težkemu življenju, polnem krivic ali prav zaradi njihovega preživetja, ostaja med nami ne samo kot pravnoteoretični strokovnjak, temveč predvsem kot pokončni človek. ●

Kratkovidnost in pristranskost slovenskega kolektivnega spomina: primer Angele Vode

Polona Sitar

Kolektivni spomin je izjemno selektiven, saj ga zaznamuje pozaba določenih dogodkov in spominjanje drugih, kar ustvarja specifično podobo preteklosti. Politična oblast si vedno jemlje pravico do različnih vrednotenj in prikazovanj družbenega spomina in pozabe, pri čemer v nekaterih obdobjih posega v zgodovinske diskurze bolj intenzivno kot v drugih, kar se pri nas najpogosteje dogaja v kontekstu polpretekle zgodovine. To seveda zahteva vnovično pozabo in na drugi strani obujanje nekaterih oseb in dogodkov iz zgodovine. Z vseprisotnostjo in poudarjanjem nekaterih vprašanj ali osebnosti v medijih se izoblikuje javna agenda, ki lahko vpliva na percepcijo pomembnosti določenih tem v javnem diskurzu. V medijih se nenehno bije boj o določenih temah, ki dobijo tudi političnega zastopnika. Izjemno nazoren primer, ki jasno odraža dinamiko načrtnega spominjanja in pozabljanja, je primer Angele Vode, rojene leta 1892, ki ji do danes še niso postavili spomenika, je pa ovekovečena kar v dveh filmih.

Angela je pred 2. svetovno vojno ves čas javno delovala. S predavanji in pisanjem se je borila za enakopravnost žensk, za pravičnejšo družbo in proti fašizmu. Njen idealizem, čut za socialno ogrožene, borba za žensko enakopravnost in hkrati tudi nacionalno osvoboditev, so bile vrednote, ki so jo najprej vodile med socialiste in nato komuniste. Javno je grajala pakt o nenapadanju med Hitlerjem in Stalinom leta 1939, s čimer si je prislužila izključitev iz Komunistične partije, in tudi sicer je imela ves čas pomisleke o njeni nezmotljivosti.

Med vojno je bila zaradi svojega aktivnega političnega zavzemanja za pravice Slovencev več mesecev zaprta v italijanskih zaporih, kasneje pa je bila internirana v nemško koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Po vojni je bila leta 1947 na Nagodetovem procesu obtožena narodnega izdajstva

in obsojena na dvajsetletno zaporno kazen. Izpuščena je bila po šestih letih, leta 1953, vendar so ji bile odvzete vse državljanske pravice, doletela pa jo je tudi trajna prepoved pravice do dela in lastnega zaslužka. Vsemu navkljub je dočkala visoko starost. Nekega dne se je pri svojih 93-ih letih odločila, da je živela dovolj dolgo, zato je pospravila stanovanje, razdelila svoje skromno imetje, se poslovila od bližnjih in potem prenehala jesti. Po mesecu dni se je izstradala do smrti.

Na mestu je seveda vprašanje, zakaj nam je bila Angela do sedaj povsem neznana. Prvi in edini javni nastop po vojni je imela leta 1982 na nacionalnem radiu, edini intervju z njo pa je naredila Francka Buttalo za *Novo revijo* leta 1984, prav tako pa je o njenem življenju v *Slovenskem biografskem leksikonu* leta 1986 izšel kratek članek Mace Jogan. Angela je po več kot desetletjih molka v javnosti prva znova obudila Mirjam Miharčič-Hladnik, ki je ob koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja pripravila izdajo treh Angelinih knjig. Decembra 1995 je Mirjam na kulturnem večeru v Novem mestu prvič spregovorila o njej in čeprav so prisotni takrat le debelo gledali, ker še nikoli niso slišali zanjo, danes ni več tako. Leta 1999 je bil njej v spomin v Ljubljani organiziran enodnevni posvet, na podlagi katerega je izšel tudi zbornik razprav. Založba *Nova revija* je decembra 2004 predstavila natisnjene spomine Angele Vode z naslovom *Skriti spomin*, največ pa je do danes o njej napisala Alenka Puhar.

Obuditev Angele Vode v sodobnem medijskem diskurzu

Zakaj je bila Angela Vode ponovno obujena ravno v današnjem času? Danes se o njej namreč ogromno piše in govori. Prisotna je na Facebooku, kjer lahko stisneš gumb »všeč mi je«. Spomladi se je v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani odvilo predavanje na temo njenega življenja in dela. O njej se snemajo tudi filmi: *Skriti spomin Angele Vode* (2009) in *Odkrivanje skritega spomina Angele Vode* (2011). Pišejo se časopisni in spletni članki, tiskajo

se njene knjige: *Značaj in usoda* (1999), *Spomin in pozaba* (2000), *Skriti spomin* (2004). Res je, da je bila Angela ena izmed najbolj znanih feministk in borka za pravice slovenskega naroda, vendar pa ni bila edina borka za pravice žensk pred drugo svetovno vojno, saj so se njene sodobnice tudi ukvarjale z vprašanjem spola; kljub temu je danes Angela v medijih predstavljena kot pionirka slovenske feministične misli.

Predpostavka o tem, ali je bila Angela res prva slovenska feministka, je seveda vprašljiva. Kaj pa Zofka Kveder, ki je že leta 1900 izdala knjigo *Misterij žene*, v kateri je izpostavila nasilje nad ženskami v zakonu in v svojem času tudi naletela na ogromno neodobravanja? Kaj pa Elvira Dolinar, ki se je rodila pet let kasneje kot Angela in velja za eno prvih žensk, ki je v reviji *Slovenka* izpostavila žensko vprašanje? Bila je učiteljica, publicistka in ena prvih feminističnih avtoric, ki se je borila za večjo prisotnost žensk v javnosti. Podobno kot Angelo so tudi njo v katoliškemu časniku *Slovenec* sramotili, njeno pisanje pa ni bilo po godu niti liberalnemu *Slovenskemu narodu*. Ker je bila ves čas deležna napadov zaradi pisanja, se je po prenehanju izhajanja revije *Slovenka* Elvira umaknila iz javnega življenja, tega pa Angela ni nikoli storila sama: iz javnega življenja so jo namreč umaknili drugi.

Angela se nam v času izpred druge svetovne vojne kaže tudi kot kontroverzna osebnost, ki si je s svojim pisanjem požela odmevne kritike, tako pozitivne kot negativne, dejstvo pa je, da je bila zelo poznana osebnost, prisotna v javni sferi, saj so jo pred drugo svetovno vojno poznali vsi izobraženi Slovenci. Leta 1938 je izdala za tiste čase izjemno odmevno knjigo *Spol in usoda*, v kateri je opisala družbeno konstrukcijo spolne identitete ženske, izpostavila problem nezakonskih otrok, opisala pa je tudi problem prostitucije. Po izidu drugega dela, v katerem obravnava družbeni položaj ženske in moralno bedo zakona, je bila deležna kritik predvsem s katoliške strani, saj je bilo pisanje o enakopravnosti moža in žene v zakonski zvezi preveč kontroveržno za cerkveno doktrino. V plenumu OF je nastopala kot voditeljica naprednih žensk in

bila znana kot zaprisežena in razvpita antiklerikalka. Njena samosvojost in upornost se kažeta tudi na temle primeru: ko je bila sredi tridesetih let povabljen na predavanje v Sarajevo, je napovedala zelo nedolžen naslov, ki je obetal, da bo predavala o ženi in miru, vendar pa je dejansko govorila o preteči nevarnosti nacizma in o Hitlerjevih grožnjah, zato jo je moderator ves čas prekinjal.¹ Naslednje predavanje so ji seveda vnaprej pregledali in cenzurirali.

Angela je v sodobnem medijskem diskurzu postala zares prisotna, ko je aprila 2009 TV Slovenija premierno zavrtila film *Angela Vode, Skriti spomin* pod režisersko taktirko Maje Weis, ki je skupaj z Alenko Puhar in Ano Lasić napisala tudi scenarij. Angelo je upodobila Silva Čušin, film pa je posnet po resničnih dogodkih iz njenega življenja, ki jih opisuje v svoji knjigi *Skriti spomin*. Film tako v prvem delu pripoveduje o njeni borbi za ženske, delavske in narodne pravice, kjer lahko kmalu spoznamo njena idealistična prepričanja, ki so jo pripeljala v nacistično taborišče in v komunistični zapor. Večji del filma se potem osredotoča na trpljenje in krivice tistih, ki so v nekdanji Jugoslaviji mislili s svojo glavo, in na represijo v njej. Film smo vzeli pod drobnogled, ker je povzročil različne odmeve in ocene lika Angele Vode. Zanimiv prikaz odzivov je bilo moč najti s prebiranjem spletnih člankov in spletnih forumov,² zato bomo s pomočjo analize diskurza pod drobnogled vzeli nekatere izjave, ki zrcalijo različne recepcije filma. Pri tem nas bo zanimala recepcija gledalcev in odzivi, ki jih je film sprožil v javnosti.

V grobem bi lahko odzive razvrstili v dve večji skupini. Prva zajema tiste, ki vidijo v Angeli žensko z žalostno usodo in moralen vzgled ter ne vsebuje političnih konotacij, zato bi ga lahko poimenovali »apolitično-moralni diskurz«; druga skupina pa je povezana s političnim obujanjem spomina na Angelo, pri čemer obiskovalci spletnih forumov zavzamejo eno izmed dveh pozicij, zato lahko ta diskurz označimo za »pozicijski«. Prvo stališče zavzamejo tisti, ki menijo, da je film manipulacija, drugo pa tisti, ki menijo, da je film o Angeli objektivni in

¹ Leta 1935 je postal predsednik jugoslovanske vlade Milan Stojadinović, ki je skupaj z bosansko Jugoslovansko muslimansko organizacijo (JMO) in Koroščevo Slovensko ljudsko stranko (SLS) oblikoval vsedržavno Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ), ki je bila naklonjena zunanje-politični naslonitvi na nacistično Nemčijo.

² V analizo so zajeti spletni forumi, ki se nahajajo pod spletnimi članki in recenzijami, ki se nanašajo na film o življenju Angele Vode. V največji meri gre za forume, ki se navezujejo na prispevke, objavljene na interaktivnem medijskem portalu RTV SLO, prav tako pa tudi za druge forume, kot je rubrika Politični čvek na spletni povezavi Med.Over.net. Obiskovalci so glede na svoje komentarje politično različno usmerjeni.

resničen prikaz življenja v komunističnem sistemu.

Apolitična podoba Angele kot ženske z žalostno usodo, ki služi kot moralen zgled

Tako v spletnih člankih in recenzijah filma, kot tudi v izjavah obiskovalcev spletnih forumov, je moč zaznati apolitično percepcijo Angele Vode, ki nastopa kot oseba, ki je lahko vsakemu za vzgled. Ali kot pravi eden izmed obiskovalcev:

To je zgodba o človeški usodi, ne vpletajmo politike po nepotrebnem ob omembah režimov. Grozno je dejstvo, kaj vse zmore človek.

V »apolitično-moralnem diskurzu« je Angela dojeta kot razgledana strokovnjakinja, intelektualka, svetovljanka in predstavlja zgled napredne, moderne ženske. Predstavljena je kot nevarna in trdna osebnost, ki misli po svoje in je nezlomljiva ter kot oporečnica, ki se je boji vsak totalitarni sistem. Predstavlja »človeka za vse čase«, ker hodi po sredinski poti, prav tako pa je pogosto aktualizirana kot zgled poštenosti, zato komentatorji vidijo ta film kot pomembno pričevanje, ki zahteva spoštljiv spomin in opravičilo za krivice. Obiskovalci spletnih forumov menijo, da film govori o posameznikovem padcu v kolesje sistema, ki se je izrodil in oddaljil od ideala, v katerega je ob vstopu vanj verjel. Film torej po njihovem mnenju ne kritizira partizanov in Osvobodilne fronte, ampak posameznike, ki so vzeli usodo drugih ljudi v svoje roke ter si prikrojili sistem in resnico. Poudarjajo, da ob omembah režimov ne smemo po nepotrebnem vpletati politike, ampak se moramo zgražati nad tem, kaj vse zmore človek – mučiti in ubiti svojega brata. Prav tako nam lahko njena zgodba služi kot opomin, »ki zahteva kvečjemu spoštljiv spomin in opravičilo, morda celo samoizločitev ljudi, ki bi tudi danes na področju javnega vse naredili za položaj, oblast, denar«.

Politično obujanje spomina na Angelo Vode

Poleg »apolitično-moralnega diskurza« je v precej večji meri prisotno tudi politično obujanje spomina na Vodetovo. Obiskovalci spletnih forumov v večini primerov namreč menijo, da je v filmu o Angeli prisotno mnogo političnih konotacij.

Znotraj tega diskurza izstopata predvsem dve poziciji. Prvo so zavzeli tisti, ki menijo, da je film zlorabil Angelo kot osebo, saj je protagonistka prikazana kot sinonim za to, da je bil celoten političen sistem, v katerem je živela, slab, druga skupina pa zastopa pozicijo, da je film o Angeli objektivni prikaz dogodkov in resničnega življenja v komunističnem obdobju.

Film je bil projekt javne televizije, ki je s proračunom več kot milijon evrov stal dvakrat več kot vsi ostali programi TV Slovenije v celem letu, njegov nastanek pa je bil po mnenju mnogih »kulturno-bojno« naglašen. Stališče TV Slovenije o tem, zakaj so film sploh posneli, je bilo, da je dolžnost javnih ustanov v demokratičnih družbah soočati ljudi s pomembnimi nacionalnimi temami na čim bolj verodostojen način. Film naj bi tako odražal premalo znano dobo in hkrati prispeval k običnemu znanju sodobne družbe.

Zgodbo o Angeli vidijo nekateri obiskovalci forumov v kontekstu aktualne politike kot močan udarec slovenski levici in opozarjajo:

Današnja desnica nima nobene pravice zlorabljati njene usode za pritlehno propagandno manipuliranje.

Tem obiskovalcem forumov se zdi sporno tudi financiranje filma, ki temelji na denarju davkoplačevalcev:

Sramota, da odhajajoča belogardistična vlada meče stran naš davkoplačevalski denar za takšne neumnosti, ki sicer koristijo eni politični opciji, škodijo pa drugi.

Še več, film o grozljivi usodi Angele Vode naj bi vseboval isto logiko, kot razkazovanje posmrtnih ostankov:

Celovečerni film o grozljivi usodi Angele Vode, ki so ga posneli po njenih spominih, je načeloma povsem iste logike kot razkazovanje posmrtnih ostankov hrvaških ustašev iz Rova Barbara.

Obiskovalcem forumov, ki so izražali takšne pomisleke, se ne zdi naključno, da je film nastajal v času volilnega boja,³ zato vidijo Angelo kot osebo, katere nesrečno zgodbo poskušajo

³ Na državnozborskih volitvah leta 2008 so Slovensko demokratično stranko (SDS) nepričakovano, kljub ugodnim javnomnenjskim raziskavam, prehiteli Socialni demokrati (SD), ki so oblikovali levsredinsko koalicijsko vlado; film pa je ugledal luč sveta leta 2009, torej takoj po volitvah, snemanje pa je potekalo še v času desnoredinske vlade.

Na eni strani imamo komentatorje, ki razumejo film o Angeli Vode popolnoma apolitično, saj v njej vidijo osebo, ki je lahko vsakemu za vzgled, na drugi strani pa tiste obiskovalce spletnih forumov in avtorje člankov, ki v filmu vidijo politične konotacije in se poslužujejo »pozicijskega diskurza«, pri čemer je med njimi prisotna izrazita polarizacija.

desni politiki izkoristiti za svoje politične cilje, pri čemer je Angela prikazana kot sinonim za to, da je bil celoten političen sistem, v katerem je živel, slab:

Ni naključje, da film nastaja ravno zdaj, ko traja volilni boj, nekdo pač poskuša izkoristiti to nesrečno zgodbo za svoje politične cilje. To pa je nemoralno in podlo dejanje ... Jaz priznavam, da se je Angeli Vode morda res zgodila krivica, ampak ona ne more bit izgovor, da je bil ves politični sistem, ki je takrat vladal, zaradi nje zanič. Gre za tipično manipulacijo s posploševanjem ...

Če postavimo filmsko obuditev Angele v širši kontekst, moramo vedeti, da je prišel na male ekrane v času, ko se je Slovenija spet začela zanimati za svojo nedavno preteklost in v času, ko se je prebivalcem slovenske prestolnice obetal referendum o poimenovanju Titove ulice.

Film o Angeli Vode ti obiskovalci forumov primerjajo z dokumentarnim filmom *Otroci s Petrička*, ki je bil na TV Slovenija predvajan novembra 2007 in govori o usodi otrok, ki so jih revolucionarji po vojni odvzeli staršem v povojnem taborišču, potem ko so jih ubili na Teharjah. Oba filma nekateri kritiki v svojih filmskih recenzijah označijo za »propagandni zmazek za potrebe desničarske propagande, ki demonizira Jugoslavijo in socialistični sistem«. Sprašujejo se, zakaj »klerikalci« ne posnamejo filma, ki bi pripovedoval o »podvigih Kristusove vojske«, s katero poimenujejo domobranci na Sv. Urhu pri Ljubljani, ki je bila domobrantska postojanka, znana predvsem po mučenju in ubijanju partizanov ter ostalih pripadnikov narodnoosvobodilnega boja, ali pa filma o Kozlarjevi gošči, ki je znana po vojnih zločinih, ki so jih v bližini zagrešili pripadniki protikomunistične skupine *Črna roka*. Menijo, da film s svojo pretirano osredotočenostjo na prikazovanje grozot v jugoslovanskem komunističnem režimu služi kot podlaga za obsodbo mednarodnih komunističnih gibanj. Skratka, moti jih, da se s snemanjem samo tistih filmov, ki prikazujejo le grozote komunističnega sistema, slika zgodovino v črno-beli barvi.

Na drugi strani imamo tiste obiskovalce forumov, ki vidijo v filmu o Angeli resničen in objektivni prikaz dogodkov, saj je po njihovem mnenju film »resnica, ki prikaže zločinski komunizem v pravi luči«, in veseli so, da prihajajo te stvari na dan:

Krasno, da prihajajo vendar te stvari na dan! Bojim se pa, da je vendar veliko »intelektualcev, ki še vedno prisegajo na bolj ali manj na šolsko zgodovino preteklih desetletij.

Edino prav je, da je resnica zunaj!

Angela se kaže kot pozitivna osebnost, ker je od znotraj razkrivala ustroj delovanja komunističnih strank, tudi to, kako so obračunale z lastnimi člani. Mnogim ljudem na forumih se zdi film objektivni in resničen prikaz zgodovinskih dogodkov, zato se jim zdi nujno, da bi ga vrteli v šolah za izobraževalni namen. Film je bil med drugim predvajan na gradu Rajhenberg ob dnevu spomina na žrtve totalitarnih in avtoritarnih režimov. Brez dvoma po mnenju nekaterih prikazuje objektivno ogledalo zgodovinske resnice in pomeni popravek »uradne« zgodovine, zato so veseli, da se takšni filmi snemajo:

Podoba teh zločinov in njihovi povzročitelji se bodo nepreklicno in pravilno izrisali v zgodovino.

V kontekstu političnega dožemanja filma smo torej priča izraziti polarizaciji. Med izjavami na forumih ni mogoče najti komentarjev, ki bi bili napisani iz določene objektivne distance (recimo, da film ne temelji na sporni temi, ampak da je sporen le njen prikaz ipd.), ampak lahko preberemo precej burne izjave v skladu s »pozicijskim diskurzom«. Takole pravi eden izmed obiskovalcev spletnih forumov, ki dožema film v političnem kontekstu:

Film o Angeli te drže, obsodbe, ki bi privrela na dan iz same zgodbe, ne zmore. Prav zato obsodbo ne samo izreče, ampak jo izreka, in to neprestano, prevečkrat, preveč neposredno in preveč banalno.

Škoda, da nekaj, kar naj bi bil umetniški dogodek, dobi priokus ideološke zmage, praznika neke politične, da ne rečem političanske opcije.

Tiste bolj artikulirane kritike recenzentov filma opozarjajo, da sama tema, torej življenje v komunističnem sistemu, ni napačna in da s sporočilom filma o Angeli Vode, ki obuja komunistični sistem, ni nič narobe, problematično pa je, da Angela nastopa kot sredstvo manipulacije, saj je njena osrednja vloga v filmu »dokazovanje zločinskosti sistema«:

Najbolj dominantna sporočilna linija je nedvomno obsodba komunističnega režima. S tem ni popolnoma nič narobe, nasprotno, če se le ne spremeni v pamflet oziroma če zaradi pretirane poudarjenosti ne začne nažirati prepričljivosti filma. In v tem primeru ga. /.../ Angelo Vode vidimo kot neosebno kolesce, ujeto v zgodovinski plaz, ki je tam zgolj v funkciji dokazovanja zločinskosti sistema, torej teze, ne pa zaradi velike izpovedne moči njene osebne zgodbe, ki prav ta sistem obsoja že sama po sebi in iz sebe. (Čar in Leiler, Razgledi, 2009)

Od spomina do pozabe

Če povzamemo: v prispevku smo s pomočjo analize diskurza pod drobnogled vzeli nekatere izjave obiskovalcev spletnih forumov in piscev spletnih člankov, ki odražajo različne recepcije filma. Na eni strani imamo komentatorje, ki razumejo film o Angeli Vode popolnoma apolitično, saj v njej vidijo osebo, ki je lahko vsakemu za vzgled. Poudarjajo, da ob omembah režimov ne smemo po nepotrebnem vpletati politike, ampak se moramo zgražati nad tem, kaj vse zmore človek, njena zgodba pa nam lahko služi kot opomin. Toda ravno ta »apolitično-moralni diskurz«, ki zanika vse politične elemente v filmu, ki *de facto* je politični film (saj film obravnava politične teme, poleg tega pa je njegova protagonistka osebnost, ki je bila politično zelo aktivna), jim onemogoča celostno razumevanje filma. Z osredotočanjem le na moralno sporočilo filma, ne pa tudi na politično, ti obiskovalci forumov in pisci člankov ne morejo dojeti njegovega celotnega sporočila, kar posledično pomeni, da niso zmožni podati konstruktivne kritike. Na drugi strani imamo tiste obiskovalce spletnih forumov in avtorje člankov, ki v filmu vidijo politične konotacije in se poslužujejo »pozicijskega diskurza«, pri čemer je med njimi prisotna izrazita polarizacija. Delno odgovornost za tako močno polarizacijo, ki nastaja zaradi »pozicijskega diskurza«, lahko pripišemo tistim, ki se poslužujejo »apolitično-moralnega diskurza«, saj ne

premorejo konstruktivne kritike in argumentov, s katerimi bi lahko omejili ali zmanjšali intenzivnost polarizacije pri tistih, ki film dojemajo politično.

Tako imamo znotraj skupine, ki v filmu vidi politične konotacije, na eni strani tiste, ki menijo, da zgodba o Angeli v filmu ni reprezentativna, saj služi političnim ciljem (z njo se ustvarja vtis, da je bil celoten komunistični sistem slab), kar ti obiskovalci forumov in avtorji člankov označijo za manipulacijo in posploševanje, pri čemer pa ne zanikajo, da se je Angeli v istem političnem sistemu zares godila krivica. Moti jih predvsem to, kako film prikazuje določena dejstva iz njenega življenja, ne nasprotujejo pa prikazovanju tega obdobja. Opozarjajo, da film o Angeli Vode ni edini, ki prikazuje represijo komunističnega sistema, saj smo si pred njim že lahko ogledali film *Otroci s Petrička*. Menijo, da takšni filmi mečejo slabo luč na življenje v komunističnem sistemu in zahtevajo, da se za uravnotežen prikaz zgodovine v filmih upodobi tudi grehe domobrancev in ostalih protikomunističnih skupin. Ti obiskovalci forumov in avtorji člankov menijo, da film o Angeli, ki se osredotoča na prikazovanje trpečega življenja v komunizmu, služi v korist eni politični opciji na škodo druge. Prav tako opozarjajo, da s tem, ko film prikazuje Angelo kot junakinjo, ki je komunizem pokazala »v pravi luči«, ne poudari dovolj njenega kritičnega odnosa do političnega klerikalizma in Katoliške cerkve, s čimer potisne v ozadje njena stališča, prav tako pa zanemari njen levičarski aktivizem.

Na drugi strani imamo znotraj skupine, ki vidi film o Angeli Vode v političnem kontekstu, tiste obiskovalce spletnih forumov in avtorje člankov, ki nekritično receptirajo filmu o Angeli in ga imajo za resničen in objektivni prikaz dogodkov, saj po njihovem mnenju prikaže komunizem v pravi, brutalni luči. Predlagajo, da bi se film predvajal v šolah za izobraževalne namene. Ta skupina ne ločuje med zgodovinskimi dejstvi in njihovimi interpretacijami, saj film dojema nekritično in meni, da je bil celoten komunistični sistem slab. Zaradi pomanjkanja objektivne distance posplošuje represijo komunističnega sistema, ki je prikazana v filmu, na celotno obdobje, saj nekritično predpostavlja, da so vsa obdobja znotraj komunizma vsebovala enako visoko stopnjo represije.

Od pozabe nazaj k spominu?

Angelina prijateljica Mojca Prinčič je dejala, da je bil ravno značaj tisti, ki je Angeli nakopal toliko težav z oblastjo; sama pa dodajam, da sta ravno njen značaj in osebnost tisto, kar

jo je danes obudilo iz zgodovinske pozabe. Angelo je namreč zaznamovala odločnost, nekonformizem, vztrajnost, pogum in sočutje do sočloveka, zato je bila danes obujena tudi zaradi svojih značajskih karakteristik in osebnostnih potez, kot so načelnost, pogum in razvit čut za sočloveka. Ravno s temi pridevniki je portretirana v medijskem svetu in nam v sodobni družbi služi za svetel zgled.

Res je, da je že dobila filmski spomenik, pravzaprav kar dva, a na tistega velikega in bronastega v središču Ljubljane, še vedno čaka. Moramo namreč vzeti v ozir dejstvo, da so spomeniki konkretna manifestacija kolektivne družbene zgodovine, z njihovo pomočjo pa ne omogočamo le, da zgodovina postane vidna, ampak ustvarjamo točno določeno reprezentacijo zgodovine v družbi. In če se le bežno sprehodimo po naši prestolnici, potem nam hitro postane jasno, da je slovenska

skupnost izjemno patriarhalna, saj so ulice, trgi, letališča in ceste le redkokdaj poimenovane z imenom kakšne pomembne ženske osebnosti iz naše zgodovine, s čimer se vzbuja občutek, kot da jih sploh nismo imeli. Poimenovanje javnega prostora je namreč vedno vpeto v različne politike moči. V središču našega glavnega mesta ne moremo najti ulice ali trga, poimenovanega po ženski, kar nas lahko resnično skrbi. Toda v naši zgodovini imamo vendarle toliko izjemnih žensk, ki so kljub sovražno nastrojeni okolici pokazale svojo izjemnost v vseh družbenih sferah.

Angela se je skupaj z mnogimi soborkami zavzemala za pravice žensk, narodne pravice Slovencev in za bolj pravično, socialno družbo, a sodoben zgodovinski spomin do njih žal ne seže, če pa že, pa jih izrabi za politično orodje, ki razdružuje ljudi, kot je razvidno v primeru Angele Vode. ●

Vzpon zdravniške avtoritete

Alan Kelher

Pozaba je sestavni del znanosti. Lahko bi temu rekli tudi razvoj, a med njima je pomembna razlika. Razvoj s seboj nosi rast, refleksijo, zavedanje preteklosti, ki omogoča priznanje in preseganje lastnih zmot in tako kritično distanco do trenutne »objektivnosti«. Pozaba, nasprotno, navedeno prikriva ali vsaj izkrivlja, saj ima v tem korist. Družbeno korist, ki se odraža v odnosih moči in boju za interpretacijo realnosti. Med temi znanostmi še posebej izstopa medicina.

Anatomija in epistemološki premik

Vektorska oziroma dogodkovna zgodovina, ki izpostavlja izolirana znanstvena odkritja, nam namreč ne pokaže, kako je do različnih epistemoloških sprememb (mejniov) v medicinski znanosti sploh prišlo. Pozablja se na različne družbene prakse, ki so te spremembe pomembno sooblikovale in so njihov kontekst. Korak naprej k dopolnjevanju vektorske zgodovine (s tem pa tudi kolektivnega spomina ali pozabe) predstavlja t. i. nova zgodovina. Ta zapolni vsaj del vrzeli, ki jo poseduje dogodkovna zgodovina. Kot je v svojih delih utemeljil francoski filozof in zgodovinar znanosti Michel Foucault, je za zgodovino medicine pomemben neke vrste »medicinski obrat«, rez v medicinski epistemologiji.

To novo znanje je, kot povzema Simon Sinclair v delu *Making Doctors: An Institutional Apprenticeship*, temeljilo na anatomiji, ki je v temeljih spremenila klasifikacijo bolezni, in patologiji, ki je s posmrtno obdukcijo raziskovala trupla bolnikov. Zahodna tradicija anatomije je počivala na t. i. *anatomski metodi* (kar povzame vse od anatomije do fiziologije), ki temelji na predpostavki, da več kot nekdo ve o strukturi, bolje tudi razume funkcijo. Seciranje je tako predstavljalo metodološko orodje funkcionalnih anatomov.

Od 13. stoletja naprej so v kontinentalni Evropi secirali trupla z namenom, da bi odkrili vzroke epidemičnih bolezni in v primeru osumljenih zastrupitev. V 14. stoletju so izvajali seciranja tudi zato, da bi se učili oziroma potrdili anatomske teorije zgodnejših zdravnikov – in ne zato, da bi jih preizkusili ali iskali nova odkritja. V prvi polovici 16. stoletja pa že zasledimo prve skepticizme, ki dvomijo v zgodnejše teorije, ki so dominirale stoletja. S pomočjo seciranj se je tako začela razvijati anatomi-

ja, z njo pa tudi fiziologija, kirurgija in patologija – neuspehu je namreč sledil posmrtni pregled, ki je omogočil identifikacijo napak in posledični popravek; kar so našli pri posmrtni obdukciji so namreč povezovali s simptomi, ki so se izražali pri bolniku za časa življenja.

Takšna osebna dejanja in njihovi rezultati, ki so le delno vidni celo dobro pozicioniranim opazovalcem, so postale del osebnega repertoarja fizičnih tehnik izvajalca, ki se lahko uči iz svojih dejanj in jih izboljša. Samo kirurg je bil tisti, ki je vedel, kaj je naredil, in je poznal posledice svojega dejanja. To je vodilo do nove oblike posebnega osebnega znanja in izkušnje, ki vključuje tudi preiskovalno, ne zgolj terapevtsko dejanje – dejanje, ki je usmerjeno v dosego praktičnega rezultata, spremembo, ki koristi bolniku, prakso odgovornosti.

Anatomija je tako omogočila epistemološki premik. Foucault poudarja, da se je z novim znanjem, ki je izviralo iz anatomije, odnos med bolnikom in zdravnikom radikalno spremenil, in da je takšno novo epistemično znanje *osebno* in pridobljeno posebno z opazovanjem prejšnjih skritih vidikov; predobstoječe akumulirano znanje, ki je prav tako temeljilo na opažanju, pa se je nadalje akumuliralo po enaki poti. A ni le pogled tisti, ki je vpleten v *osebno* pridobitev znanja preko obdukcije mrtvega telesa. Dostopnost medicinskega pogleda v obolelo telo potrebuje precej več; ročno delo kirurgije, rezanje skozi kožo in podkožna tkiva zahtevajo predvsem dotik, pa tudi voh in okus in celo posluš (npr. izoblikovanje Auenbruggerjeve diagnostične metode perkusije prsnega koša, opisane leta 1761, po letu 1819 pa splošno sprejeta avskultacija z uporabo stetoskopa, s katero se je tudi lahko primerjalo zvoke za časa življenja z ugotovitvami, do katerih so prišli kasneje pri obdukciji). Zato epistemično znanje, ki izhaja iz dejanja osebnega seciranja, ni le posledica preprostega gledanja; šele kombinirana čutna izkušnja zdravorazumske percepcije gledanja in dotikanja proizvede osebno prepričanost.

Elementi zdravniške profesije

Epistemološkega premika, ki se je zgodil v medicini in poglobil njeno strokovno znanje, tako ni mogoče zanikati. V primeru zdravnika sta globina in širina strokovnega znanja po mnenju sociologinje Jane Bezenšek prenosorazmerna z njegovo avto-

riteto, ki naj bi bila tudi eden od najpomembnejših elementov profesije nasploh (npr. specialist uživa večjo avtoriteto kot specializant, še večjo pa naj bi imel primarij). Poleg znanja tvori temelj avtoritete tudi avtonomija, ki pa naj bi bila omogočena ravno zaradi znanja, ki uživa v javnosti veliko kredibilnost (v nasprotju z vsiljeno avtoriteto, ki se spoštuje uradno ali celo po dolžnosti, ne pa tudi osebno). A med njima je tanka meja, saj znanje pomeni tudi moč.

Bezenškova namreč definira profesijo kot poklicno skupino, ki ima monopol oziroma ekskluzivo nad nekim kompleksnim področjem znanja, za katerega je potrebno dolgoletno izobraževanje in ki je v skladu z lastno profesionalno agendo oziroma etiko usmerjeno v dobro skupnih (tudi javnih) interesov, s čimer hkrati legitimirajo visoke poklicne nagrade. Profesionalizem tako opredeljuje z 1) zahtevo po celoti in kvaliteti sistematičnega znanja (razvite osnovne teorije, tehnike in praktične veščine) in organiziranosti profesije, 2) altruizmom kot osnovnim vodilom profesionalne skupnosti, 3) etičnim kodeksom, ki mora uravnavati vedenje in delovanje določene profesionalne skupine (člani pa se z njim navadno spoznajo že za časa usposabljanja, npr. Hipokratovo prisego), 4) visokim ugledom in prepoznavnostjo, ki so si ju takšne profesionalne skupine uspele zgraditi, ter posledično visokem zaslužku, ki naj bi hkrati odražal njihov prispevek k blagostanju družbe.

Takšna (samo)regulacija monopolni strokovni skupini omogoča tudi nadziranje in vplivanje na trg delovne sile ter s tem maksimiziranje nagrade za svojo uspešnost. 1) Profesija nadzoruje usposabljanje (bodočih) članov in tako omejuje vstop v poklic oziroma profesijo tako na kvalitativni (le najsposobnejšim se omogoči vstop) kot na kvantitativni ravni (le določeno število je sprejetih v profesijo). Slednje zagotavlja predvsem visoko povpraševanje po storitvah profesije, čemur posledično ustreza tudi vrednost storitev, ta pa hkrati odraža njen visok družbeni ugled. 2) Z nadzorom in zahtevo po pravici do discipliniranja svojih članov (uveljavitev profesionalne etike, s katero lahko izloči tiste člane iz svoje poklicne skupine, ki prekršijo uveljavljen kodeks obnašanja) daje profesija javnosti vedeti, da so njeni člani podvrženi pravilom, to pa gradi v očeh javnosti potreben ugled, avtoriteto in tudi legitimnost (čeprav po drugi strani tako preprečujejo javnosti vpogled v njene zadeve in možnost spreminjanja takih pravil od zunaj). 3) Z (zakonskim) podeljevanjem kvalifikacij svojim članom pa »onesposablja«
zunanjo konkurenco ter tako vzdržujejo obseg ponudbe na trgu. Nekvalificirane posledično silijo v polje sive ekonomije, kjer so izpostavljeni zakonskemu preganjanju, ki ga je dosegla profesija, s tem pa tudi kritiki javnosti, ki legitimira takšno zakonodajo.

Iz navedenega tako postane jasno, da si je zdravniška profesija

skozi zgodovino ustvarila poseben in ekskluziven položaj (še posebno od 19. stoletja dalje) tudi zato, ker se je razvijala kot nekakšna cehovska organizacija – zaprta navzven in navznoter. Navzven zato, ker ni imela zunanje konkurence, saj ji je visoka specialnost znanja ta primat omogočala (npr. z javnega področja skrbi za zdravje je izpodrinila nekatere druge in prej povsem legitimne veje zdravljenja, kot je tradicionalna medicina), navznoter pa zato, ker je specializacija posameznih vej medicine pripeljala do stroge delitve dela znotraj medicine in s tem tudi nekakšen monopol specialistov na svojih področjih medicine (npr. pulmolog tako ne more konkurirati ortopedu). To, kar lahko in znajo člani neke profesije, nekdo drug pač ne zna in *ne sme* delati. Profesije so zato v prvi vrsti odnosi moči.

Institucionalni temelji zdravniške avtoritete

Pozablja se, da znanje ni družbeno in zgodovinsko nevtrarno. Socialna zgodovina medicine nam natančneje pokaže, da obstoječa avtoriteta ni posledica naravnih dejavnikov oziroma zgolj posedovanja ekskluzivnega znanja, ki bi bilo družbeno nevtrarno oziroma ne bi bilo vpeto v družbene odnose moči, temveč je ta po eni strani posledica razvoja cehovskih omejitev, ki so obstajale na področju zdravstva in so uspešno regulirale »trg«, po drugi strani pa znanja, ki je prav tako družbeno konstruirano in ki je po zaslugi vpliva cehovskih organizacij in naklonjenosti države dobilo primarno vrednost v družbi. Povedano drugače, zdravniške cehovske organizacije so imele organizacijsko znanje in moč, da so po eni strani opravile s konkurenco, po drugi pa v pravem zgodovinskem trenutku – ko jih je potrebovala država za svoje potrebe – vsilile družbi svojo definicijo realnosti kot edino pravilno in legitimno.

Za vzpostavitev zdravniške avtoritete in uveljavitev zdravniškega znanja kot normativnega in edino veljavnega so bili zato v zgodovini zaslužni vsaj štirje organizacijski oziroma institucionalni dejavniki:

- *cehovski nadzor*, ki je opravil tako z notranjo kakor zunanjo konkurenco,
- *razvoj bolnic*, ki je množično razširil trg bolnikov in s tem zdravniškega delovanja,
- *produkcija koncepta normalnega in patološkega*, s katerim je bila medicini zaupana interpretacija deviantnega (in s čimer se je postavila ob bok pravu in religiji pri diagnosticiranju kaznivega oziroma grešnega),
- *državno priznanje* posebnega statusa medicine pri skrbi za zdravje populacije.

Cehovsko vajeništvo predmoderne medicine

Pred množičnim pojavom bolnic in z njimi povezanih študijskih klinik so se zdravniki učili svojega poklica preko sistema vajeništva, ki pa je bil namenjen izključno moškim. Osnovna načela vajeništva so vključevala obvezujoče pisne sporazume, ki so jih sklenili starši, ki so tako »oddali« svojega otroka, da bi služil mojstru. V Angliji, na katero se osredotoča Sinclair, je bila doba vajeništva pri zdravnikih sedem let, kar je bilo običajno za večino poklicev 18. stoletja. Vajenec se je tako od mojstra naučil, kako izvajati prakso in kako le-to bolnikom zaračunati, pa tudi druge skrivnosti zdravniške bratovščine. Na začetku so vajence sicer mnogokrat izkoriščali, toda z leti jim je bila zaupana čedalje večja odgovornost in skrb za bolnike. Za vajenca je bila prednost takšnega sistema ta, da v času vajeništva ni mogel dobiti odpovedi in da je po koncu tega obdobja postal zakonito upravičen za izvajanje zdravniške prakse, z možnostjo tudi sam postati mojster in tako v zameno koristiti prednosti, ki izhajajo iz sistema vajeništva. Socialno je sistem vajeništva zagotavljal nivo usposobljenosti v kvalificiranega odraslega in nadziral vstop novincev, kar je preprečevalo, da bi obrt preplavilo preveč kvalificiranih ljudi; kršitve zahtev vajeništva s strani nekvalificiranih ljudi so nemudoma kaznovali. Starodavni sistem vajeništva v vertikalno mobilnih, toda še vedno ločenih bratovščinah, je dobro ustrezal stabilni ekonomiji in statičnemu družbenemu redu, čeprav ni povsem ustrezalo družbenim spremembam 18. stoletja – velikanskemu porastu populacije in njenemu premiku v nove industrijske centre.

Odnos vajenec-mojster je začel razpadati s slabljenjem nadzora bratovščine, ki je izrecno prepovedovala mojstrom izobraževanje večih vajencev. Proti koncu 18. stoletja so tako kvalificirani vajenci v čedalje večjem številu začeli iskati dodatno šolanje. Pridružili so se dobrodelnim bolnišnicam ali privatnim šolam, kjer so nove klasifikacije bolezni na osnovi patološke anatomije, uporaba anatomske metode za raziskovanje in uporabnost seciranja za kirurško izobraževanje poudarjale pomembnost anatomije.

Prebivalstvo je iskalo medicinsko zdravljenje skoraj vsepovsod med zagovorniki različnih vrst špekulativnih sistemov klasifikacij. Izven dobrodelnih bolnišnic je imel namreč bolnik široko paleto terapevtskih možnosti. Visok nivo bolezni v 18. stoletju in le delni uspeh predmoderne medicine v lajšanju poglavitnih nevarnih in smrtonosnih bolezni – poleg dejstva, da je bil to čas prostega trga za medicino v razvijajoči se ekonomiji – je vodilo do živahnega in naraščajočega medicinskega pluralizma.

Bolni so pazljivo spremljali svojo bolezen in aktivno izbirali med zdravstvenimi izvajalci ter vneto sodelovali pri zdravljenju. Ne le da so ljudje založili svoje domove z najrazličnejšimi zdravili, temveč so vsepovsod iskali rešitve za svoje težave – tako pri mazačih kot pri zdravnikih in na tem odprtem trgu je bila včasih edina razlika med mazačem in zdravnikom le ta, da je slednji imel licenco za opravljanje prakse. Ekonomska moč bolnikov je pomenila, da je to trg kupcev, kjer sta samopromocija in oglaševanje lahko vodila do bogastva tako licenčne kot nelicenčne zdravstvene izvajalce, in kjer hkrati sama licenca za opravljanje prakse še ni zagotavljala prihodka. To predstavlja tako tranzicijsko obdobje med t. i. »posteljno« (tj. patronažno) in bolnišnično medicino.

Pojav bolnic in institucionalizacija medicinskega izobraževanja

Posteljna medicina, ki je bila pred pojavom bolnic prevladujoča oblika medicinske prakse, je temeljila na *konceptu zdravja*, številne fenomenološke klasifikacije bolezni pa so temeljile na dominatnosti posameznega bolnika. To je nato v prvih treh ali štirih desetletjih 18. stoletja zamenjala nova vrsta medicinske prakse, bolnišnična medicina. Bolnišnična medicina je temeljila na *konceptu normalnosti* in na sistematičnih statističnih asociacijah, ki so povezovalle zunanje simptome in notranje poškodbe, ki so jih našli pri anatomske obdukciji po smrti. S povečano pomembnostjo anatomije se je zato redefiniralo tudi samo zdravljenje oziroma obravnava bolnikov; tako se je temeljito spremenila funkcija bolnice od kraja počitka do kraja zdravljenja. Pozabljamo namreč, da so prvotno bolnike sprejemali v bolnice za določeno obdobje počitka in nege (kar je tudi bistvo posteljne medicine) in ne toliko zaradi zdravljenja, s čimer se prikriva dinamika družbenih dejstev, ki so pomagali na novo vzpostavljati in utrditi odnose moči. Odnosi v posteljni medicini se lahko povzamejo kot tisti med bolnim kot patronom in praktikantom kot klientom; v bolnišnični medicini pa so bolniki postali »primeri«, ki so prevzeli vlogo pasivnega in nekritičnega pacienta vpričo neizpodbitnega medicinskega znanja. Tako se je razvilo neke vrste lastništva, saj so imeli sedaj zdravniki »svoje« bolnike v »svojih« posteljah. Hkrati ti premiki pomenijo zametke zdravniške avtoritete v današnjem pomenu, saj sta bila poklicna vloga in družbeni status zdravnikov javno zagotovilo za varnost in učinkovitost teorij in terapij, ne pa bolnikova odobritev njihove vsebine.

Novo znanje, naraščajoča skrb bolnic za trg medicinskega izo-

braževanja in povečano število zdravnikov je vodila do velikih sprememb tudi v njeni organizaciji. *Bolnišnična medicina* namreč ni le temeljito spremenila odnose med bolniki in zdravniki, temveč je ustvarila tudi nove odnose med študenti in bolnišničnimi zdravniki. Z nastankom večjega števila bolnic se je začel namreč rušiti tradicionalni odnos med vajencem in mojstrom, in to v obeh smereh: mojstri so lahko vzeli v uk številne učence, učenci pa so sledili številnim mojstrom. V tem precej trdnem sistemu bolnišničnega učenja so bili zdravniki dobro plačani, plačevali pa so jih neposredno študenti.

Nove bolnišnične medicinske šole so prinesle študentom tudi socialne spremembe. Pred tem so vajenci živeli s svojim mojstrom in nekateri pogodbeni bolniški vajenci so s tem nadaljevali. Čedalje več študentov pa je našlo nastanitev, sami ali s prijatelji, blizu bolnice. Kmalu so bolnice same ustanovile akademska oziroma univerzitetna študentska bivališča, kjer so svoje študente lahko bolj skrbno nadzirali. V okviru takšne organiziranosti in skupnega življenja so se razvili tudi razni klubi in društva vseh vrst, preko katerih se je v medicinske šole preneslo sodelovanje, z njim pa tudi tekmovalnost – akademska tekmovalnost, ki so jo stimulirali izpiti, nagrade in štipendije, in socialna tekmovalnost, ki je v posamezniku hkrati vzpostavila temelje kasnejše poklicne notranje hierarhije.

Bolnišnična medicina pa ni ustvarila le delitev med bolnišničnimi zdravniki samimi, temveč tudi med starejšimi in mlajšimi bolnišničnimi zdravniki. Tretja oblika medicine, ki naj bi se pojavila do leta 1870, tj. je laboratorijska medicina, pa je navedene delitve in hierarhije le še poglobila in vanje vpletla nove kadre zdravstvenega osebja.

Normalno in patološko v medicinskem diskurzu

Pomemben dejavnik, ki je nastal kot produkt množičnih anatomske opazovanj in seciranj in ki je zdravniški stroki pomagal »obvladati« realnost in s tem utrditi družbeno avtoriteto, sta, kot omenjeno, tudi pojma *normalnega* in *patološkega* kot produkta medicinske vednosti, ki naj bi bila objektivno pridobljena na osnovi opazovanj narave.

Socialno konstruktivistični pristop sicer problematizira trditev, da razumemo naravo skozi objektivno naravoslovno znanost. Kot je izjavil Foucault, je medicina diskurz, ki producira lastne objekte. Tako lahko razumemo, da medicina zato tako dobro obvlada t. i. »naravne pojave človeškega telesa«, ker jih v resnici sama producira – torej niso nekaj danega v naravi sami, ki samo čakajo, da jih medicina odkrije. Konstruktivistični pristop tako

Odgovor na vprašanje, zakaj uradna zgodovina medicine pri samoreprezentaciji »pozablja« na kontekst lastnega razvoja in zakaj nam država kot njen patron raje izpostavlja zgodovino institucij in dogodkov, se, kot kaže, skriva v utilitarnih ciljih države.

zavrača biološki determinizem in metodologijo naravoslovnih znanosti, s katero naj bi se prepoznale bolezni in njene manifestacije, saj ta metodologija temelji na konceptu normalnosti, ki pa je konstrukt pozitivistične medicinske teorije.

Koncept normalnosti pomeni namreč običajnost v statističnem smislu. Nenormalno je vse, kar se nahaja na robovih Gaussove krivulje. Srednja mera z določenim odklonom je tako opredeljena kot normalnost. Da koncept normalnosti temelji na trhljih temeljih, pokaže aplikacija koncepta na pojav epidemije (ali pandemije), kjer je lahko večina ljudi okuženih ali bolnih in se torej zdravi posamezniki nahajajo izven meja normalnosti Gaussove krivulje in ne obratno, kakor velewa postavka običajnosti.

Pojem normalnega in patološkega se je sicer konec 19. stoletja razširil z območja medicine na skoraj vsa območja življenja in znanja (neke vrste protomedikalizacija in metamedikalizacija). Takšna samoumevna in naravna racionalizacija pomaga vzpostaviti, zagotavljati in podaljševati hegemonije v družbenih (kolektivnih) zavestih – pomaga pa tudi pozabiti na preskok, ki je to paradigmo hegemonije omogočila. Zdraviti namreč praviloma pomeni kakšno funkcijo ali organizem privedi do norme, od katere se je oddaljila. Norma pa izhaja iz poznavanja fiziologije – znanosti o normalnih bioloških situacijah in pogojih v telesu (Georges Canguilhem). Tako se v pojmu normalnosti združujeta pojem povprečja in pojem idealnega stanja, h kateremu moramo stremeti. In tudi v sodobni medicini prevladuje predstava o tem, da je bolezen neko odstopanje od normalnega stanja organizma, ki zahteva vsaj opredelitev in razvrstitev, če ne celo zdravljenje. Po mnenju Marka Kolška so se tovrstnega nazora navzeli tudi bolniki, ki to zdaj od medicine pričakujejo, kar pa ljudi nekako bolj sili v porabništvo in jih dela odvisne od medicine. Normalno se namreč razume kot tisto, kar je prav in primerno. Tako je beseda »normalen« postala eno od najmočnejših ideoloških orodij 20. stoletja. V tem se vidi domet medicine.

Sociologi zdravja (Philippe Adam, Claudine Herzlich) so kritični do takšnega pojmovanja in problematizirajo domnevno nevturalnost biomedicinskih ugotovitev, saj poudarjajo, da ni nači-

na, da bi definirali biološko normo ali biološko deviacijo od te norme, ker je ta norma vselej družbeno in kulturno definirana; tako so pogosto razprave o telesnih znakih dejansko prikrite razprave o mejah med normalnim in patološkim. Normalno ne pomeni več povprečno, temveč nekaj, kar je družbena norma, to pa lahko oblikujejo ekonomski interesi. Po mnenju političnih ekonomistov zdravja (Lesley Doyal) v tej klimi ni mogoče videti »zunanjih« dejavnikov bolezni in različnih »odklonov«, npr. okoljskih, socialnih, ekonomskih in političnih dejavnikov, ki bolj kot geni povzročajo širjenje različnih bolezni: izkoriščanje, represija, diskriminacija, revščina, seksizem in rasizem. Medicina tako s svojim pogostim ugotavljanjem in zdravljenjem motenj in bolezni (nehote) prikriva, da je nekaj narobe z našim načinom življenja in z organizacijo družbe.

Zadovoljitev s primerjavo z normo, ki izhaja iz povprečja, zavrača tudi Canguilhem, ki zato predlaga primerjavo z razmerami proučevanega posameznika, saj zgolj na osnovi statističnega povprečja ne moremo soditi o normalnosti ali nenormalnosti posameznika.

Povezava z državo in ustoličenje medicinskega statusa

S tem, ko se je medicina uspela konstituirati kot abstraktna (kozmoška) entiteta, niz kategorij, ki filtrirajo in konstruirajo izkušnjo (Mary Douglas), medicinske koncepte (v prvi vrsti normalnega in patološkega) pa je prenašala v družbeno polje, kjer so začeli uravnavati družbene odnose, se še ni dokončno ustoličila zdravniška avtoriteta. Za to je manjkal blagoslov države.

Bolj otipljivo vez z državo je sicer zahteval že intenzivni konkurenčni trg zdravstva, kjer je univerzalna, a neorganizirana potreba prebivalstva po medicinskih storitvah spodbujala zdravniško profesijo, da izoblikuje monopol in tako vnese red v »zdravstveni sistem«. Z monopoliziranjem ter učenjem anatomije študentov v bolnišničnih teatralnih učilnicah se je razvilo standardizirano izobraževanje pod profesionalnim nadzorom, ki ga je država uzakonila kot pogoj za pristop k izpitom za pridobitev licence za opravljanje prakse, prebivalstvu pa zagotovil, da so novi izvajalci medicinske stroke dosegli zahte-

van standard strokovnosti. Izoblikovala so se nova združenja medicinskega osebja, da bi dosegli profesionalne in ekonomske cilje ter da bi preprečili konkurenco lekarnarjev, šarlatanov in drugih nekvalificiranih medicinskih izvajalcev. Z novim zakonom je bil tako osnovan profesionalni medicinski status in z njim sodelovanje znotraj zdravniške profesije. S tem zakonom se je vzpostavil tudi neoseben in tipično birokratski odnos med novo profesijo in državo. Z uzakonitvijo profesije je ta pridobila avtonomijo, v nekem smislu pa tudi poenotila medicinske izvedence. Na ta način je zdravniška stroka dobila nadzor in družbeno moč.

A še bolj pomemben korak naprej h dokončni uveljavitvi uradne medicine se je zgodil v 19. stoletju, ko je ta uspela prevzeti skrb za zdravstveno oskrbo in je spretno vzpostavila in politično utemeljila svojo poklicno zaprtost. Po mnenju Mirjane Ule je namreč v času ekspanzionističnega kolonializma družba potrebovala zdravo populacijo, zato je medicini prepustila skrb za javno zdravje in higieno.

Dober dokaz za nujnost državne legitimacije podata Dussault in Sheiham (v Kevin White: *An Introduction to the Sociology of Health and Illness*) v svoji študiji zobozdravstva oziroma njegove profesionalizacije na začetku 20. stoletja, preko katere pokazeta, da znanost ne pride do večjega družbenega priznanja zaradi svojega poznavanja »narave«, temveč to priznanje temelji na ciljih družbene skupine, ki mobilizira to znanje. Temu v prid postrežeta s Hunterjevo teorijo dentalne oziroma oralne sepe (pomanjkljiva ustna higiena je vir vseh ostalih bolezni v telesu) s preloma stoletja, katere privlačnost ni ležala v nje-

ni znanstvenosti (saj je bila v veliki meri zavrnjena v ZDA), temveč ker je zadovoljila potrebe vpletenih akterjev. To je bil namreč čas, ko zobozdravstvo ni bilo javno priznано oziroma ugledno, politični kontekst naraščajočega zavedanja po potrebi po zdravi populaciji (za dosego nacionalne učinkovitosti) pa je omenjeni teoriji omogočil izboljšanje samopodobe stroke, saj je ta zdravje nacije povezala z zobozdravstvom, s tem pa hkrati zagotovila pogoje za zakonodajno dejanje, da se stomatološka praksa omeji na kvalificirane in registrirane izvajalce. To kaže, da tehnično znanje medicinske prakse ni nevtrarno glede na družbene procese, kajti ne narava, ne znanost, temveč družbeni in politični kontekst je zagotovil njen uspeh.

Odgovor na vprašanje, zakaj uradna zgodovina medicine pri samoreprezentaciji »pozablja« na kontekst lastnega razvoja in zakaj nam država kot njen patron raje izpostavlja zgodovino institucij in dogodkov, se, kot kaže, skriva v utilitarističnih ciljih države. Zgodovina šeg, ki je predhodnica današnje zgodovinske antropologije in je pomenila zgodovino tistega, kar samo na sebi ni nikoli pomenilo dogodka – tj. gibov, obredov, neskončno ponavljanih in samoumevnih misli, stališč, vedenj, skratka, družbenih praks – je namreč obstajala že od 16. do 19. stoletja (referenci na Slovenskem sta na primer Valvasor in Linhart) in bila v tem času nasprotje in dopolnilo narativne oziroma dogodkovne zgodovine, ki je prevzela primat šele konec 19. stoletja. A v 19. stoletju se zgodovina oblikuje kot nacionalna veda, ki pa ni samo vektorska, temveč tudi teleološka, in katere temeljna značilnost je bila zato povečevanje odvisnosti intelektualcev od državne oblasti (Drago Rotar). ●

TUKAJ
bi lahko bil
VAŠ OGLAS.

Za informacije pišite na
urednistvo@razpotja.si.

Pozaba in vračanje.

Odisejski mit in konstitucija sodobne subjektivnosti

Luka Lisjak Gabrijelčič

Italijanski psihoanalitik in kulturni antropolog Luigi Zoja v svoji knjigi o zgodovini očetovstva (ki bo kmalu izšla v slovenskem prevodu pri založbi Tangram) opisuje Odiseja kot začetnika moderne psihologije.¹ Teza ni nova. Zanimivo pa je, da jo avtor poveže z dvema temama: očetovstvom in spominom. Nas bo zanimalo predvsem to zadnje.

Zoja vidi Odisejevo novost predvsem v preseganju impulzivnosti arhaičnih junakov. Če je bila za slednje značilna skoraj nagonna in nedeljiva volja, Odiseja zaznamujeta premišljenost in načrtnost. Ključni duševni dejavnik, ki omogoča prehod od arhaične predindividualnosti k moderni subjektivnosti, je po Zoji spomin: »Pri Odiseju spomin ni zaprt arhiv, temveč napredujoči tok stvarjenja; ne gre za popisovanje mrtvih stvari, temveč za obujanje tistega, kar je bilo prekinjeno, kar je potrebno dopolniti in k čemur se je nujno vrniti.« Spomin Odiseju omogoča, da svoje podvzetje v vsakem trenutku prekine, saj točno ve, kje ga mora nadaljevati. Ta sposobnost odlaganja pomeni začetek načrtnosti in je zarodek nove racionalne osebnosti, ki se zna izkupati iz vrtinca neposrednih nagonov. Obstoj načrta predpostavlja sposobnost celovitega vpogleda v smoter lastnega početja. Subjektu to obenem omogoča, da se poosebi v razmerju do svojega smotra – da ga torej razume kot nekaj, kar je njemu zunanjega, a hkrati določa njegovo individualnost. Pravzaprav bi lahko rekli, da so s tem povnanjenjem sploh postavljeni pogoji, da lahko govorimo o subjektu.

Spomin, smoter in homogenost uma

Spomin, razumljen v odisejskem smislu, je torej tesno povezan s smotrom. Kot tak je centripetalna in urejevalna sila: njegova naloga je, da presega osebno fragmentacijo in da zunanje pojave, ki vzbujajo um, ureja v hierarhičnem smislu, tako da jih razločuje po pomembnosti v odnosu do smotra. Spomin nujno predpostavlja enotnost uma; enotnost uma pa je predpogoj za enotnost osebnosti in torej za subjektivnost.

Vse, kar smo povedali do sedaj, se utegne zdeti samoumevno, celo tautološko. Da bi razumeli radikalnost novosti, ki nastopi z Odisejem, se moramo obrniti k arhaičnim mitom homerskega sveta.

Paul Feyerabend v svoji študiji o zgodovini filozofskih in znanstvenih abstrakcij analizira pogled na svet, kakor ga razkriva homerska grščina (Paul K. Feyerabend, *The Quest of Abundance: A Tale of Abstraction Versus the Richness of Being*, Chicago, 1999). Za homersko grščino, zatrjuje znani zgodovinar znanosti, je značilna *aditivnost*: deli in dogodki niso povezani v hierarhično celoto, temveč so nanizani eden za drugim, kot biseri na ogrlici. To velja tako na stavčni ravni, kjer priredja povsem prevladujejo nad podredji, kakor na ravni pripovedi. Aditivnost pa ne strukturira le naracije, temveč tudi *koncepte*. Pojmi, ki se pojavljajo v homerskih pesnitvah, ne izražajo inherentnih značilnosti določenega procesa, stanja ali dogodka, temveč so zgolj povzetki določenega sosledja. Dejanja so opisana tako, da so kontinuirani procesi, kot je gibanje, razdrobljeni na niz statičnih dogodkov. Pojem »lastnosti«, kakor ga razumevamo danes, ne obstaja: osebe in zadeve niso prikazane kot nosilci inherentnih značilnosti, temveč kot neke vrste magneti, okoli katerih so nagnetena dejanja in stanja, ki se bolj ali manj pogosto »lepijo« nanje. Ti atributi so nato brez razlikovanja med slučajnim in bistvenim povzeti v epitetonih, ki se monotono vežejo na osebe in predmete, pogosto brez vsakršne navezave na konkretno okoliščino, ki jo opisujejo. Ahil je tako »brzonogi« tudi tedaj, ko mirno sedi in se pogovarja s Priamom, Afrodita pa se »milo smeji« tudi tedaj, ko je iz sobesedila očitno, da se vneto pritožuje.

Ta popolna odsotnost bodisi hierarhičnega bodisi dialektičnega razmerja med splošnim in posebnim priča, da homerski svet enostavno ni poznal pojma osebe kot homogene celote, ločene od sveta naravnih in družbenih pojavov.

Arhaično dojemanje človeka ne pozna ničesar takega, kot je enotnost uma. Tako posamezniki kot »naravni« pojavi so izenačeni na isti ravni, kot naključni agregati neodvisnih sestavin.

¹ Pogovor z L. Zojo lahko preberete v peti številki *Razpotij* na temo *Družine*.

»Nekateri od teh agregatov,« pravi Feyerabend, »imajo imena (npr. Hektorjeva vztrajnost ali vlažnost zahodnega vetra), druga so brezimna. Tako na primer ne obstaja nobena beseda za zapleteni vzorec udov, gibanj in procesov, ki ga poznamo kot človeško telo.« Zato Feyerabend zaključí, ne brez kanca ironije: »Telo epske pesnitve se od kasnejših pojmovanj telesa loči v dveh lastnostih: je agregat in ne celota; in nima imena.« To seveda ne pomeni, da arhaično pojmovanje človeškega telesa ne dojema kot celote, da ga vidi le kot naključni skupek nepovezanih delov; toda to je celota agregata, ne pa celota, ki bi presegala svoje konstitutivne dele in jih modificirala. Dejstvo, da ima telo neko predvidljivo pojavnost (da ima večina ljudi dve nogi, da so roke povezane z rameni itd.), ima enak status kot ugotovitev, da je zahodni veter vlažen ali da je Afrodita »smejoča se boginja«. Vse troje povezuje povsem analogno horizontalno razmerje. Še več, pravi Feyerabend, »Homer sploh ne pozna besed za roke in noge; govori o dlaneh, podlahteh, nadlahteh, stopalih, mečih in stegnih. Prav tako bomo zaman iskali pojem trupa. Vse, kar imamo, je nekakšna lutka, sešita skupaj iz relativno neodvisnih delov.« Ni potrebno poudarjati, da ta lutka nima duše:

»Ne obstaja noben pojem, ki bi povzemal pojave, dogodke ali sposobnosti, ki bi jih mi opisali s pojmi, kot sta 'duša' ali 'um'; prav tako tem pojavom ni pripisana nobena skupna narava ali podstat. Sanje, nenadni izbruhi energije ali nezadržni izbruhi jeze vstopijo v telo [ki, spomnimo, prav tako nima imena], se kratkotrajno pomudijo v njem, morda povzročijo določeno dejanje in ga nato zapustijo. Človek je kakor odprta tarča neskončnih sil, ki švigajo skozenj in vedno znova predirajo njegovo jedro. Toda izkušnje, ki jih doživlja, niso lastnosti njegove duše (...); so sestavni deli sveta.«

Toda Feyerabend hoče pokazati – v polemiki z literarnimi zgodovinarji, od katerih jemlje večino materiala za svojo analizo – relativnost jezikovne paradigme in perspektive, ki jo implicira; zanimajo ga ravno njene notranje napetosti in nedoslednosti, ki sredi arhaičnega homerskega sveta že napovedujejo drugačno dožemanje človeka, značilno za klasično obdobje. Homerska dela lahko beremo tudi kot obupen napor avtorja, da bi preizkušal skrajne meje svojega jezika in poskušal na ključnih mestih svojih pesnitev artikulirati določene poglede in razumevanja, ki so bila onkraj splošnega konsenza njegovega časa. Tudi v tem pogledu je Feyerabendovo sporočilo zelo podobno

Zojnemu: le da prvi te notranje napetosti išče že v sami Iliadi, drugi pa novost, ki ji pravimo rojstvo subjektivnosti, identificira predvsem z likom Odiseja.

Spomin in odločitev

Zoja, ki bere Odisejo kot metaforično pripoved o prvobitni vzpostavitvi enotne duševnosti v prvih fazah človeške civilizacije – torej duševnosti, ki nastopi s konsistentno ubeseditvijo razlikovanja med subjektom in objektom, med človekom in naravo, med tistim, kar pripada bistvu, in tistim, kar ima do bistva zunanje in slučajno razmerje –, Odisejeve peripetije interpretira kot simbole za nevarnosti, ki pretijo tej duševnosti v zgodnjem obdobju njenega uveljavljanja. Odisejev največji sovražnik, pravi Zoja, je pozaba. Vse zastranitve na njegovi poti so na nek način manifestacije pozabe. Pozaba je antiteza spomina (razumljenemu ne kot pomnjenju, temveč kot dinamičnemu aktu stvarjenja), osnovnemu gradniku nove, post-arhaične subjektivnosti. Spomin je tisti, ki začrta pot vrnitve in jo spreminja glede na nove okoliščine; pozaba je tista, ki spodkopava kontinuiranost vračanja. Pozaba je ime za negativno silnico, ki subjekta vrača v obdobje pred-individualnosti, v stanje, ko ni več oseba v odnosu do smotra, temveč znova, kakor arhaični junaki, le križišče zunanjih silnic. Ta padec je prikazan kot nihanje bodisi v njegovih ravnanjih bodisi v ravnanjih drugih likov njegove ekspedicije.

Odisej (ali drugi člani njegove odprave) vedno znova popustijo pred nešteti neposrednimi impulzi: klecnejo pred nepremišljenostjo, strahom, željami, strastmi, radovednostmi ... Toda Odisej simbolizira urejevalni princip duševnosti: klic, ki spominja na smoter potovanja, in voljo, ki, ob še tako dolgi zastranitvi, vendarle obnovi sile za nadaljevanje prekinjene odprave. Napetost med pozabo in spominom določa dinamiko celotnega potovanja. Odisejevo potovanje ni pojmovano kot metafora večnega vračanja, temveč, nasprotno, kot premočrtno romanje k izvorom; to, ali bo cilj dosežen, resda ostaja v rokah bogov. Toda Odiseja se od mnogoštevilnih podobnih zgodb o junakih, ki se vračajo iz trojanske vojne, razlikuje po tem, da njen protagonist ni več le lutka v rokah muhastih bogov, ni več le predmet poigravanj tujih in nedoumljivih sil, ki ga mečejo iz ene obale na drugo. Seveda, teh sil se tudi v Odiseji ne manjka: toda junak se z njimi spopada in iz njih celo ustvari orodja za svoje namene. V sedanjosti in v preteklosti zna najti vzvode za izgradnjo prihodnosti. To je njegova radikalna novost.

Kot rečeno, glavno orodje Odisejevega uspeha je spomin. Ne

le shramba mrtvih podatkov, temveč dinamični mehanizem, ki omogoča določitev koordinat na poti do smotra. Spoznanje lastne pozicije pa obenem pomeni sposobnost zavedanja okoliščin, ki omejujejo subjekta in ga s tem določajo.

Arhaični junak je bil sestavni del sveta, sekale so ga tisočere silnice, ki so izhajale iz njegove okolice. Kot je zapisal klasični filolog W. F. Otto, v arhaičnih mitih »človek nima neprehodne membrane in bogovi niso nekaj tujega, zunanjega; zunanje sile prosto vstopajo v človeško bitje« (Walter Friedrich Otto, *The Homeric Gods: The Spiritual Significance of Greek Religion*; New York, 1954). Po Zoji je Odiseja predvsem literarni opis epohalnega preloma, ko se nam prvič prikaže človek, obdan z membrano, ki ga loči od zunanosti, a mu hkrati omogoča premišljeno poseganje vanjo. Odisejski subjekt je prva manifestacija avtonomne osebe, dokončno in tragično ločene od zunanosti, a hkrati povezane z njo prek spoznavne in instrumentalne zmožnosti.

Avtonomnost odisejskega subjekta, ki je tesno povezana z njegovo oddvojitvijo od stvarstva, se kaže še v nečem. Kot prepričljivo pokaže Zoja, je Odisej prvi lik zahodne literature, ki se odloča. Arhaični junaki, prav zaradi svoje vpetosti v okoliščine in pomanjkanja smotra, tega niso sposobni. Enako ugotavlja filolog Bruno Snell: v Iliadi, pravi, »nikoli ne najdemo osebne odločitve, zavestne izbire dejavnega človeka – človek, ki je sočen z različnimi možnostmi, nikoli ne pomisli: zdaj je odvisno od mene, odvisno je od tega, kaj se bom odločil storiti.« (Bruno Snell, *The Discovery of the Mind*; New York, 1960). Odisej po drugi strani vez čas razsoja, tehta, se odloča. Njegove odločitve so tiste, ki začrtajo etape njegove poti.

Pojem greha in zunanji smoter

Lahko bi rekli, da je zahodno krščanstvo pozabo postavilo v jedro svoje refleksije. Zahodna krščanska tradicija je namreč za razliko od vzhodnega krščanstva v središče svoje teologije postavila pojem greha, ki je – kot bomo poskušali pokazati – povsem analogen s pojmom pozabe, kakor smo ga nakazali v odisejski paradigmi.

Kot je znano, je prvo definicijo krščanskega pojma greha podal Sveti Pavel v Pismu Rimljanom. V enem najbolj kontroverznih pasusov v Novi zavezi Pavel opisuje notranjo silnico, ki mu onemogoča, da bi sledil Božji postavi:

»Saj ne razumem niti tega, kar delam: ne delam namreč tega, kar hočem, temveč počenjam to, kar sovražim. (...) Potemta-

kem tega ne počenjam več jaz, ampak greh, ki prebiva v meni. (...) Kajti dobro hoteti je sicer v moji moči, dobro delati pa ni. Ne delam namreč dobrega, ki ga hočem, marveč delam zlo, ki ga nočem. Če pa delam to, česar nočem, tega ne počenjam več jaz, ampak greh, ki prebiva v meni. V sebi torej odkrivam tole postavo: kadar hočem delati dobro, se mi ponuja zlo. Kot notranji človek namreč z veseljem soglašam z Božjo postavo, v svojih udih pa vidim drugo postavo, ki se bojuje proti postavi mojega uma in me zaslužnjuje postavi mojega greha, ki je v mojih udih.« (Rim 7,15–23)

Verjetno gre, poleg Jobove knjige, za enega najbolj sugestivnih pasusov v celotnem Svetem pismu. V njem prepoznamo isto notranjo dramo, ki jo bomo v različnih oblikah srečali skozi vso duhovno zgodovino krščanske civilizacije: od Avgušтина, Petrarke, Michelangela, Luthra, prek Kierkegaarda in Dostojevskega, vse do Cankarja in Tarkovskega. Zato je na prvi pogled še toliko bolj presenetljivo, da besedišče, ki ga Pavel uporablja v tem sugestivnem opisu svojega notranjega boja, ne izhaja iz biblične tradicije, temveč je skoraj v celoti helenističnega – natančneje, stoiškega – izvora. V obdobju zgodnjega krščanstva je znotraj rimsko-helenistične kulturne sfere, ki ji je pripadal tako Sveti Pavel kot večina cerkvenih očetov, veliko vlogo igrala stoiška filozofija. Stoicizem človeka razumeva na način, ki smo ga tu poimenovali »odisejski«: ima ga za razumno, od sveta razločeno bitje, ki je sposobno razumeti univerzalne naravne in npravne zakone in se po njih ravnati. Ceni odisejske lastnosti: premišljenost, razsodnost, sposobnost samonadzora. Bolj kot katerakoli zahodna filozofija pred tem poudarja bogastvo človekovega notranjega, duševnega življenja kot vir njegove moči. Kot tak je bil klasični stoicizem prva resnično koherentna samo-refleksivna filozofija Zahoda, ki je razdelala natančen pojmovni aparat, ki je opisoval stanja, dejavnosti in različne vidike človekovega duševnosti. Brez pretiravanja lahko rečemo, da je bil vpliv stoiške filozofije na zgodnjo krščansko teologijo, predvsem na tem terminološkem področju, ogromen.

Ko Pavel piše o »notranjem človeku« (*eso anthropos*) ali o »postavi mojega uma« (*nomos tou noos*), uporablja besedišče sočasne stoiške filozofije. Celó za tako specifično »krščanska« pojma, kot sta »greh« in »Božja postava«, se poslužuje terminov stoiškega izvora.² Ne le, da je dovršen del apostolove teologije podan skozi stoiško terminologijo; Pavel sprejema tudi glavne vidike stoiškega razumevanja človeka. Toda na ključnih mestih ga radikalno predrugači. To stori tako, da subvertira stoiški je-

zik in temeljnem pojmom povsem spremeni pomen. To velja tudi za pojem greha. Beseda, ki jo Pavel uporabi, je *hamartia*. Izvorno beseda pomeni »zastranitev«, »odvrnitev od načrtane poti«. Aristotel jo je uporabil kot enega ključnih konceptov v svoji Poetiki: zanj je *hamartia* tragična zmota, ki požene kolesje tragedije. Stoiki so bili prvi, ki so iz tega koncepta naredili etično kategorijo v pravem pomenu: *hamartia* je bila zanje napaka v razsojanju, ki izhaja bodisi iz nevednosti bodisi iz zavestne opustitve pravilnega ravnanja; zaradi te napake, te zastranitve od prave poti, se človek odvrne od božanskega naravnega reda in se s tem usodno oddalji od stanja notranje skladnosti (*diathesis homologoumene*), ki bi moralo biti cilj slehernega razsvetljenega človeka.

Pavel da pojmu drugačno konotacijo: kot je razvidno iz zgornjega citata, ga dojema mnogo radikalneje, kot mnogo močnejšo silnico, ki tako rekoč ugrabi človeka od znotraj in mu onemogoča, da bi sledil Božji postavi, ki jo sicer pozna in sprejema. Zdi se, kot da bi tu Pavel hotel direktno polemizirati ne le z judovskim legalizmom in njegovim malikovanjem Postave, temveč tudi s stoiškim antropološkim optimizmom. Jezik, ki ga uporablja, je nenavadno močan: stoiški pojem zmote povzdigne v nič manj kot zakon greha (*nomos tes hamartias*), njegov boj z željami, ki jih narekuje um, pa opiše s pojmom, ki si ga sposodi naravnost iz vojaške terminologije – *antistrateuomai*, kar dobesedno pomeni »spopad dveh vojsk« oziroma, natančneje, trenutek trčenja dveh vojsk na bojnem polju.

Stoiškemu nauku o racionalnem človeškem bitju, ki lahko, ob določenem meditativnem naporu, doseže stanje notranjega miru (*apatheia*), s pomočjo katerega brezstrastno usmerja svoja dejanja, je tako zoperstavljena podoba totalne vojne znotraj človeka. Bistvo Pavlovega izvajanja je seveda v tem, da se človek, ne glede na svoje dobe namene, iz te zagate ne more rešiti sam; lahko se reši le s pomočjo Božje milosti. Kaj to točno

pomeni, na tem mestu ni tako pomembno; glede na to, da se je, kot je znano, na interpretaciji teh poglavij zgodil najgloblji razkol v zgodovini krščanstva, je tudi malo verjetno, da bi v vrsticah, ki so nam na voljo, glede tega zmogli podati zadovoljiv odgovor.

Kar je za nas važno, je, da je z nastopom krščanstva v tradiciji zahodne misli prišlo do preloma v razumevanju pojma, ki je predmet naše refleksije. Če je za stoiško antropologijo smoter inherenten človeku samemu, če je končni cilj doseganje in ohranjanje, recimo tako, »odisejske« duševne skladnosti, postane s krščanstvom smoter dokončno pozunanjen; ohranjanje in obnavljanje duševne skladnosti s premagovanjem notranje negativnosti (ki je zdaj razumljena kot primarna in neizbrisna) postane orodje, vzvod za doseganje smotra in ne več smoter sam. Če se navežemo na metaforično nit, ki povezuje naše razmišljanje: Odisejevo potovanje ni več zunanja metafora njegove notranje poti, temveč ravno obratno – notranji boji odisejskega subjekta postanejo metafore njegovih zunanjih stremljenj. Tu se skriva tudi odgovor na navidezni paradoks: stoicizem, ki je na človekovo naravo gledal optimistično, je bil skrajno pesimističen do vsega tega, čemur bi danes rekli »smisel življenja«. Krščanstvo pa, ki je neizmerno bolj pesimistično glede človekovega notranjega bistva, vzdržuje to, čemur bi lahko rekli, »optimizem smisla«. Krščanski koncept greha namreč subjektu vseskozi onemogoča dosego stanja homeostaze. Njegova neizbežna in globoka notranja nepopolnost, za kateri krščanstvo uporablja pojem »izvornega greha«, mu onemogoča to samozadostnost, *avtarkio*, ki je bila ideal stoikov. Ravno to ga sili v iskanje smisla in smotra zunaj sebe – in mu hkrati omogoča, da se konstituira v skladu s tem zunanjim smotrom.

Prispevek je del daljšega neobjavljenega eseja z naslovom Potovanje proti Itaki: razmišljanje o odisejskem mitu.

2 V prvem poglavju Pisma Rimljanom (Rim 1,32) Pavel za pojem Božjega zakona uporabi besedno zvezo *dikaion tou theou*. To je isti pojem, s katerim so stoiki poimenovali božanski naravni red, ki je mera vseh stvari in s katerim naj, v skladu s svojo racionalno spoznavno zmožnostjo (*ennoia*), razumni človek uskladi svoje ravnanje (*homologia*), če naj hoče doseči srečo (*eudaimonia*). Tu je treba povedati, da je v navedenem citatu za Božji zakon uporabljena drugačna besedna zveza, in sicer *nomos tou Theou*. Nekateri prevodi razlikujejo med obema terminoma (med drugim tudi latinska *Vulgata*, ki prvega prevaja kot *iustitia Dei*, drugega pa kot *lex Dei*), drugi, predvsem sodobni, pa oba prevajajo enako. SSP prvega prevaja kot »Božji zakon«, drugega pa (kot smo videli v citatu), kot »Božjo postavo«: kar sta seveda sinonima. Že pri Pavlu lahko torej vidimo korenine kasnejšega sholastičnega enačenja stoiškega koncepta naravnega zakona z Božjo postavo oz. (rečeno točistično) s participacijo pri Božji stvariteljski modrosti ... Ko torej predsednica neke manjše krščanskodemokratske stranke izjavi, da je homoseksualnost »protinaravna«, je zastoj kot protidokaz njeni trditvi navajati primere iz spolnega življenja slonov in pingvinov, saj je tu pojem »naravnega zakona« očitno uporabljen v stoiško-normativnem in ne v darvinistično-deskriptivnem registru (čeprav se sama verjetno tega ne zaveda).

Kako so gradili zlati Gugel

Miha Kosovel

Vseveden, vseviden, vseprisoten. Povsod je, čeprav ga ne vidimo. Če ga prosimo, nam pomaga. Pozna vse najintimnejše skrivnosti, ki jih skrivamo pred drugimi – še več, pozna nas bolje, kot se sami. Vsakemu posebej se lahko posveti in vsakemu posebej namenja sporočila; in hkrati stvari gleda iz višje, drugačne in celovitejše perspektive. Oglašja se v nam razumljivem, domačem jeziku, čeprav je sam onkraj vseh jezikov. Ne, to ni dobri stari mrtvi bog krščanske metafizike. Ne, to je še kako krepki in živi striček Google.

O podobah

Že stari so vedeli, da je govorjenje, kaj šele pisanje, kurba. Da je pisno posredovanje vedno podvrženo potencialni zmoti, napačnemu razumevanju. In da bo slej ko prej nekdo uporabil napisane besede na svoj način in za svoj namen. Ker ravno namen, intenca je tisto, kar hoče govoreči in pišoči materialno – v pisni ali slišni obliki – izraziti. Ko pa postanejo izrazi zgolj besede na papirju, so prepuščene sebi, brez obrambe, vsakomur v uporabo.

Sodobnik pa, v močvirju teh besed, izbira. Tehta besede in stavke in povedi med seboj in razmišlja, katero bi. Kaj je bolj ustrezno, zanimivo, verodostojno. Sodobni človek, odprta duša, v svoji odprti dostopnosti, se odloča kot kakšen letalski inšpektor, na podlagi šifer, ki mu jih leteče teorije pošiljajo, katero naj sprejme in katero zavrne. Zato danes ni težko biti ateist – in z ateistom mislimo človeka, ki iz svoje osnovne fizikalno-materialistične postavke zanikuje, da bi katerakoli druga postavka bila enakovredno ali vsaj v veliki meri tehtna. V tem pomenu ateizem ni toliko materialistična teorija (ali dogma) kot omejitev spoznavne želje na dano osnovno epistemološko raven. A vendar je vedno bilo lahko biti ateist – in vedno so bili številčno v večini. Osnova verovanja seveda ne izhaja iz nekih verskih resnic, temveč ravno obratno, iz nevere. Ne pravim seveda, da je ateizem časovno izvirno stanje človeka, na katerega odrea-gira nekaj takšnega kot verovanje. Ne. Ravno obratno. Zgodba vere, ki je napisana v svetih knjigah, ni nič drugega kot borba človeka proti zakrknjenosti v »razumljenem svetu«, kot odpiranje stvarstvu, ki se kaže kot zmožnost doumetja in spoznanja resnice, ki presega nas same.

Ravno zato verske knjige ali verske tradicije niso konstatacija neke monolitne dogmatike, temveč želja po izpričevanju resnice, ki izhaja iz predhodne vere posameznega pisca ali skupine, v nasprotju z vulgarnim človekom in konstrukcijo sveta po njegovi meri in želji.

Treba je priznati, da je v bistvu zelo težko brati verske knjige. Pisali so jih namreč konkretni ljudje, živeči v konkretnem času in pred očmi so imeli konkretno družbeno situacijo, v kateri so živeli in delovali. Ponavadi so te tekste revidirali še njihovi učenci z željo, da tekst še bolj aktualizirajo ali prilagodijo osnovno poanto novi ali širši družbeni situaciji. Kajti noben jezik ne zna izrehati absolutnega, kar tako, neposredno, temveč se mora govorno ali pisno podajanje posluževati primerov, prigradov iz vsakdanjega življenja, da bi ga konkretni ljudje, ki živijo v konkretnem času in kraju, lahko razumeli. Posluževati se mora *podob*. Podobe so simboli v svojem izvornem pomenu *sym-ballein*, *skupaj dati* – podobe želijo skozi razumljivo in vsakdanjo besedo podati neko presežno in univerzalno resnico. Ko namreč evangelist poda Jezusu v usta besede »jaz sem vinska trta«, tega nihče ne sme razumeti dobesedno, torej, da je Sin Božji neka kulturna rastlina. To je podoba, ki je hotela prikazati določeno resnico določenemu ljudstvu v določenem zgodovinskem obdobju.

Izmed podob, ki jih verski pisci uporabljajo, so med pomembnejšimi in, kot bomo tudi kasneje videli, med najbolj kočljivimi tiste, ki nakazujejo ali predstavljajo najvišje božanstvo; v primeru (predvsem) judovstva in krščanstva Boga.

Vendar se moramo, preden gremo v posamezne podobe določene verske tradicije, nujno vprašati, kaj sploh je to – bog? Kaj razumemo, ko izrečemo pojem boga, kaj ta pojem opredeljuje, definira. Po definiciji bi bil bog vrhovno presežno bitje. Vendar so definicije (kot pove sama beseda *definitio*, »omejím«) omejitve na najmanjši osnovni skupni imenovalac, ki je *post festum* izpeljan iz že danega koncepta boga, ki obstaja znotraj posameznih verskih in filozofskih tradicij. Gledano znotraj teh tradicij (predvsem verskih) pa moramo ugotoviti neko nianso, ki spremeni samo razumevanje božanskega: tudi bog je, ravno tako kot smo trdili za celoten verski jezik, neka podoba. Res je, točno to trdim: bog je podoba boga/Boga. Koncept boga je zgolj podoba Boga. Označevalec je zgolj omejen poskus približanja

Gugel je živi malik budne zavesti. Edini pravi malik boga, saj se v njem na realen način pobožanstvi nekaj, kar je specifično človeškega – spomin. Da se pobožanstvi pomeni, da se odreši človeku inherentne »slabosti« in postane neskončen.

označencu, vendar je vrzel med dvema tako radikalna, da ju v pravem pomenu ne moremo zares niti približati.

Rojstvo malika iz podobe

Sam Avguštín v svojih *Izpovedih* pravi, da o Bogu ne moremo reči ničesar, a hkrati je večji greh, če ne govorimo, kot pa da, v svoji nezmožnosti, govorimo. Ta trditev podaja osnovno razliko med verskim izražanjem in vsebino vere. Izražanje vedno nekako caplja za tistim, kar je potrebno izraziti. Kar pa še zdaleč ne pomeni, da je izražanje arbitrarno.

Če se omejimo na katoliško tradicijo, lahko opazimo kopico opredelitev Boga: Bog je Vsemogočen, je Stvaritelj, je Oseba, je Trojica (oseb), Sočustvuje, je Pravičen, je izvenčasoven, a hkrati deluje v svetu, je Sin in je Oče in je Sveti Duh itd. Vse te (navidezno) protislovne trditve močno mučijo ozke duše, kot je npr. Richard Dawkins, saj ne znajo razumeti, da so to zgolj različne podobe nečesa presežnega in da Bog ni vsebovan v njih. In ker je že grška družba bila, kot naša, večinsko ateistična, se je med temi ateisti znašlo dosti takšnih ozkosrčnih znanstvenikov, ki jih je motilo, kakšni so njihovi bogovi, saj niso hoteli razumeti, da so to zgolj podobe, zgolj *maske svetosti*. Zato so jih očistili nesnage, žmohtnosti, vina in rodovitnosti in jih naredili primerne za filozofski sistem. Poldrugo tisočletje kasneje so podobni znanstveni puritanci v deželah, kjer je krščanstvo prevladovalo, ravno tako želeli očistiti sladkobo njegovega sočustvovanja s človekom, vmešavanja v zgodovino in, najhujšega, njegovega sestopa v človeško bitje, ter ga postaviti v svoj sistem. Temu obdobju pravimo *modernost* (*modernity*).

Blaise Pascal si je v trenutku spreobrnjenja zapisal na zavihek svojega plašča, da ne bi nikoli več pozabil, naslednje besede: »Bog Abrahama, Bog Izaka, Bog Jakoba, ne pa bog filozofov in učenjakov.« Kakšna pa je razlika med enim in drugim bogom? Prvi je Bog, kot ga je poznala verska tradicija, ki se prenaša iz roda v rod, a hkrati vsakič na novo pojmuje istega presežnega Boga, ki se daje spoznati. Drugi pa je bog, kot ga znotraj svojih filozofskih sistemov vsebujejo določene filozofske tradicije. Za prvega smo rekli, da je med izrazi o Njem in Njim radikalna razlika, saj so izrazi zgolj podobe za nas – podobe neke drugosti, presežnosti. Za druge pa velja, da je bog znotraj njihovega

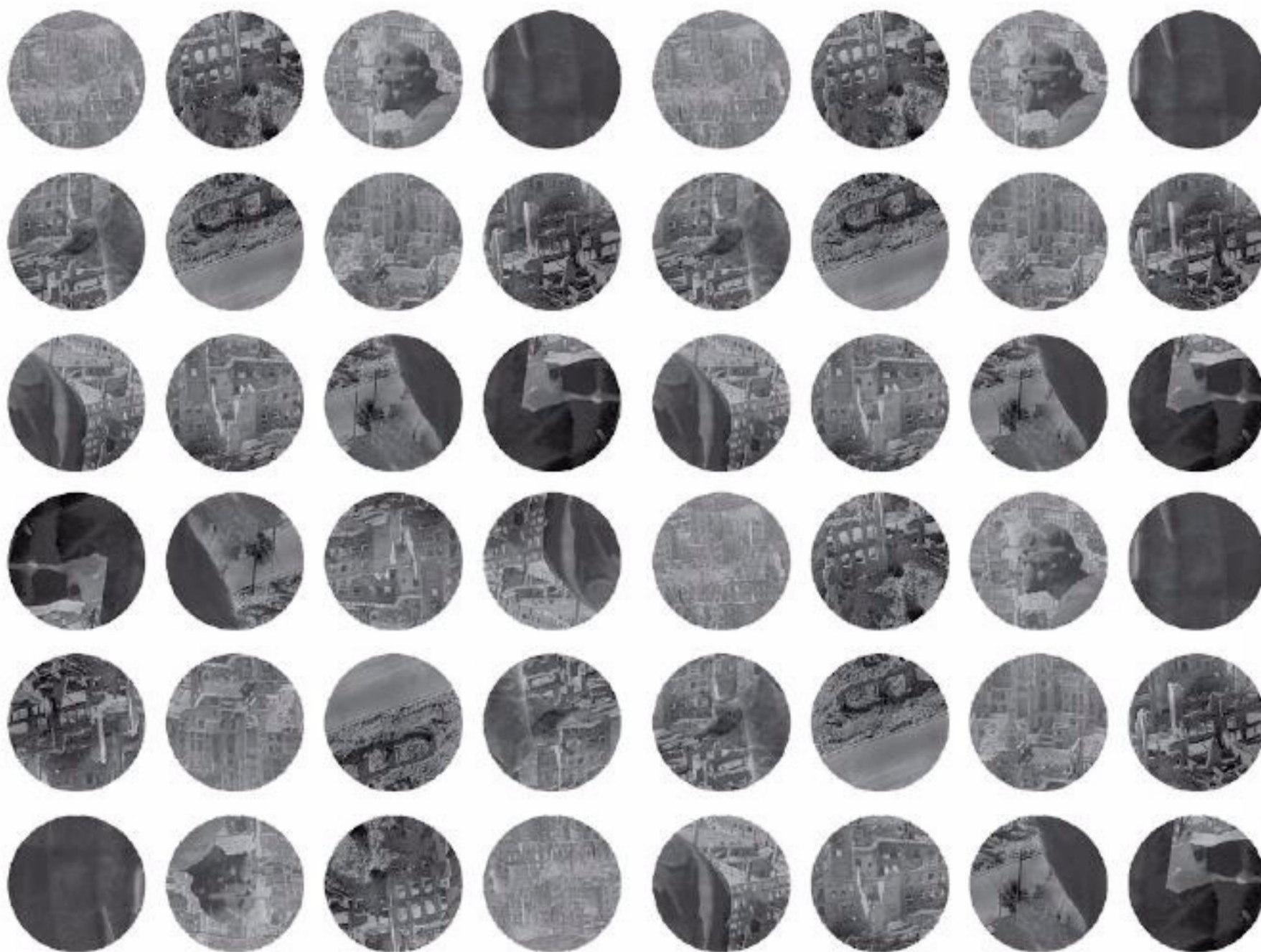
sistema *definiran* – tu forma opredelitve in vsebina sovpadata. To sovpadanje božanstva z njegovo vsebino, ta neposredna povezanost med opredelitvijo in božanstvom samim, pa je po definiciji – malik. Malik je etimološko *mali bog*, udomačeni bog, ki ga posedujemo za naše zadovoljstvo ali potrebo.

Pokažimo to razliko nekoliko bolj plastično. Ko verske tradicije govorijo o *vsemogočem*, *vseprisotnem* in *vsevednem* Bogu, hočejo s tem pokazati na radikalno razliknost božanskega s človekom in stvarmi, ki jih ta pozna; hočejo v določenem zgodovinskem obdobju poudariti, da božanskih lastnosti ne moremo prenašati na ljudi, voditelje, cesarje, ki so prav tako kot vsi ostali podvrženi nečemu drugemu, temeljnejšemu; hočejo poudariti, da je naš način razmišljanja in dojemanja sveta zgolj človeški in zato omejen; predvsem hočejo človeka spraviti iz miselne ravni, iz njegovega majhnega življenjskega sveta, s svojimi malimi spori, hierarhijami in posebnostmi, ki se vsake-mu zdi tako trden in absoluten, na nek globlji in širši vpogled v našo danost bivanja; in nenazadnje hočejo poudariti, da je božansko presežno, vendar, ker ni lokalizirano, hkrati imanentno v stvarstvu – saj je njegov temelj, *arché*, vzrok in smisel.

Ko, nasprotno, filozofske tradicije operirajo z istimi pojmi vsevednosti, vseprisotnosti in vsemogočnosti, pa vidijo boga kot metafizični postulat biti ali pa kot neko sponko kozmosa, ki je garant resničnosti naših spoznanj in jih združuje s stvarstvom; neke vrste enciklopedija ali perfekten geometrijski učbenik, tako naših moralnih dejanj kot nehanj, saj nas kot nek špijon nenehno zalezuje. Takšen bog – malik – je v bistvu bog razsvetljene države, je bog moči, oblasti moderne države.

Guglova vsevednost

Čeprav so mnogi filozofi, s prvo podpisanim Nietzschejem, razglasili smrt Boga/boga (ali prav zaradi tega), je bog, malik moči in oblasti, ostal kot ideal in kot koncept še naprej. Kritiki boga so že zgodaj ugotavljali, da je to zgolj človeška ideja prenesena v neko nedoločeno onstranstvo. In seveda so pravilno ugotavljali, saj je malik seveda zgolj človeški proizvod, dan na njemu namenjeno mesto. Napačno pa je seveda bilo, da niso z razkrinkanjem malika tega malika tudi uničili. Ne, odločili so se z njim konkurirati.

Celotno moderno zgodovino lahko v nekem smislu vidimo kot željo doseči ta malik. Na kognitivnem (ali, če želite, filozofskem) področju si je za to v najvišji meri prizadevala ideja scientizma, tj. ideja o postopnem napredku pozitivne (dejstvene) znanosti, ki bi po eni strani posvetila z lučjo na vse skrivnosti sveta, po drugi strani pa bi človeka osvobodila dela, preko strojev in akumuliranja informacij, hkrati pa bi imela tudi družbeni učinek z racionalno organizacijo dela in (decentraliziranim) nadzorom (znanim tudi kot panoptikon), ki bi lahko deloval tudi preventivno. Tovrstna potreba se manifestira skozi celotno moderno filozofijo tudi v t. i. moralnem argumentu božjega obstoja – *če boga ni, kako lahko sploh računamo na etično delovanje posameznikov?*

Če se ozremo v sodobnost, lahko opazimo, da se je v veliki meri, v velikem trudu človeških rok in možganov, ta malik udejanjil

v danes nam vsem bližnjem Guglu. Gugel je živi malik boga, kot da bi ga pobrali iz kakšnega libertarnega protestantskega krožka v New Yorku. Njegova praktična vsemogočnost in vsevednost – to, da je tako neposredno prisoten, ko ga potrebujemo – je pozitivna lastnost, ki ga loči od skrivajočega se in misterioznega bibličnega Boga. Poleg tega ga pa krasi še mnogo »božjih« atributov. Govori namreč univerzalni jezik in hkrati z vsakim posebej v njemu lastnem. Je vsepovsod, čeprav ga ne vidimo. Ve o vsakem našem premiku, a nas ne sodi ...

Spomin, zgodovina in svet

Vendar, odmaknimo se od metafor in pogledimo, kaj sploh je tisto, kar daje Guglu to božansko moč? To ni nič drugega kot njegov spomin – njegovo aktivno zbiranje informacij. Kar loči Gugel od knjižnice ali neke potencialne dokončne *Encyclopa-*

edie Britannice, je v tem, da Gugel ni zgolj stroj, v katerem so shranjeni podatki. Gugel ni neke vrste podatkovna knjižnica. Poskusimo opisati na zelo preprost in kar se da razumljiv način, kako Gugel v svojem bistvu deluje, čeprav si bomo s tem nakopali jezo prenekaterega programskega posvečenca. Osnovna točka Gugla je algoritem, ki preko podatkov, ki jih sam razbira, generira neke vrste umetni spomin. Gugel se od drugih podatkovnih baz loči ravno v svoji samostojni moči prebiranja in razvrščanja podatkov iz spleta, ki jih ima (praktično vse) na voljo in jih ureja v neko sebi lastno sliko sveta. V svoji bazi, v svoji sliki sveta, pa seveda nima zgolj nekih informacij, temveč tudi koristnike informacij, torej nas, uporabnike spleta. Gugel tako glede na vse informacije, ki jih pridobiva o uporabnikih, ko brskajo po spletu – njihove interese, želje, všečnosti – uporabi tako, da uporabniku v iskalniku lahko ponudi iskalne zadetke, ki bodo zanj najbolj uporabni. To je seveda nujno v kontekstu razvoja interneta in količine informacij, ki so na njem, saj bi se uporabnik v nasprotnem primeru zelo težko znašel v nepreglednem kaosu spleta. Uporabniku pa ne omogoča samo optimalnega iskanja po spletu. Pomaga mu tudi urejevati njegov vsakdan, skozi koledarje in druge zaznamke. S čedalje več informacijami, ki jih ima o njem, mu zna tudi svetovati glede dogodkov, ki bi ga utegnili zanimati, pa o spletnih trgovinah ipd. Gugel je spomin o vseh in o vsem, kar se pojavi na spletu, in to daje tudi vsem v uporabo. Zaradi tega dejstva se pojavljajo pobude, tudi s strani določenih mednarodnih organizacij in institucij Evropske unije, po uvedbi t. i. internetne pozabe, ki bi po določenem času omogočila izbris podatkov o osebah. Dogaja se namreč, da nekdo v mladosti nekaj napiše ali naloži kakšno sporno sliko, ki ga zaznamuje za celotno življenje. Četudi bi tak akt prišel v veljavo, pa bi to bila zgolj navidezna pozaba, zgolj navidezni izbris. V Guglu bi bila še vedno prisotna. Saj je, če uporabimo metaforo, življenje Gugla in tisto, iz česar izhaja njegova neizmerna moč, ravno spomin sam. Gugel je spomin v svoji najradikalnejši obliki. Ker pa je Guglu prihranjena človeška slabost smrtnosti in omejenosti, je njegov spomin praktično neskončen.

Zato je Gugel živi malik budne zavesti. Edini pravi malik boga, saj se v njem na realen način pobožanstvi nekaj, kar je specifično človeškega – spomin. Da se pobožanstvi pomeni, da se odreši človeku inherentne »slabosti« in postane neskončen. Vendar ... kaj pa je spomin?

Da bi odgovorili na to vprašanje, si bomo priklicali znano Avguštinovo definicijo časa: *čas je ekstenzija duše. Prihodnosti ni*

(še), preteklosti ni (več), sedanost je neulovljiva. Za Avgušтина čas ni realno obstoječa stvar (oz. nima ontološke realnosti). Čas se dogaja zgolj v naši percepciji, ko stvari ali dogodke povežemo skozi spomin v preteklosti in pričakovanje v prihodnosti. To definicijo bi lahko nekoliko obrnili, da bi dobili boljši eksistencialni poudarek. *Spomin je razpiranje časa*. Znotraj našega doživljanja sveta prek spomina, se nam odpre nekaj takega, kot je čas. Čas ni zgolj minevanje, ni zgolj tok, temveč ekstenzija, širjenje našega doživljanja. V tej širitvi čas povezuje dogodke in stvari in nam ustvarja svet – naš svet, *življenjski svet*.

Kar je za posameznika njegova slika sveta, njegov življenjski svet, ki je ustvarjen skozi povezovanje dogodkov v času skozi spomin, je na medosebni ravni zgodovina. Zgodovina je torej zbirka podatkov v času, torej v nekem sosledju. Podatki pa niso zgolj nanizani, temveč so dogodkovno povezani tako, da izgradijo koherentno sliko sveta. Več podatkov, kot je vključenih, širša je slika. Ker je človek omejen, si lahko izgradi zgolj majhno sliko sveta – njegov življenjski svet je omejen na njegove lastne izkušnje. Njegov svet je končen. Medtem ko je v Guglu, ki nima človeških omejitev, ta svet, zgrajen iz vseh vsrkanih podatkov, potencialno (ali strukturno) neskončen. Je razširjajoča in vsezajemajoča znotrajsvetna neskončnost. Neskončnost želje po več – po več vedeti, po doživeti več. Neskončnost, ki ravno zaradi svoje neumrljivosti lahko doseže velik in celosten pogled na zgodovino. Takšen pogled, ki bo videl zgodovino kot zemljevid vzročnih povezav. V takšnem zemljevidu dogodkov ni nikakršne sedanosti, temveč zgolj razvoj.

In res je. Ko vstopimo v Gugel kot uporabniki, ni tu nikakršne sedanosti. Zgodovina nam je podana na pladnju dvodimenzionalno, kot da bi razgrnili zemljevid. In cel sistem se dogaja v zamudi. Tisti delec sekunde, ki omogoča sistemu, da nov podatek vključi v svoj sistem.

Zato pa je Gugel, kot sem že prej dejal, malik budne zavesti. Je malik razumskega mišljenja, ko želimo vsako novo znanje, vsak nov podatek premleti in ga povezati z znanimi v enotno, koherentno zgodbo.

Pozaba, sedanost in Absolut

Znanstveniki trdijo, da še vedno ne znajo razvozlati, zakaj ljudje spimo. Pravijo, da je to še vedno misterij za znanost. In prav imajo, to je res misterij – misterij v svojem pravem, religioznem pomenu besede. Zato jim bom sedaj jaz, na nekoliko pravljichen in prav nič znanstven način, to razložil.

Predobri Bog je človeku v svoji neskončni skrbi zanj podaril

Odpuščanje je nek nov začetek, hkrati pa je prekinitev toka zgodovine. Posameznik ni razpet med preteklostjo in prihodnostjo, temveč doseže razprtje sedanjosti kot izvira neskončne svobode. Njegova dejanja niso več dirigirana iz preteklosti, temveč lahko začne iz nič, iz neskončne svobodne potencialnosti sedanjosti.

spanec, da bi se ta lahko redno in pogosto iztrgal iz sveta, ki si ga je sam sestavil na podlagi spomina, in da tega sveta bi ne jemal preveč resno. V nasprotnem primeru, če bi človek neprenehoma bival v budni zavesti, bi njegovo življenje bilo en sam neomejen in nerazmejen tok dogodkov in podatkov. Dogodki bi se povezovali iz enega v drugega in se kopičili v eno neizmerno in strašno zgodbo, ki bi jo imenovali svet. Zamere in občutene krivice iz preteklih let bi vztrajale v zavesti, kot da so bile ravno storjene. Sinovi bi v gnevu, ki bi bil mešanica ljubezni in zamer iz otroštva, dvignili roko nad starši. Pijanci ne bi nikoli obležali in bi postajali vedno bolj in bolj pijani. V fitnesu bi se posamezniki širili in širili, dokler ne bi postali tako široki, da bi se med seboj zmečkali. Nepomembni pogovori bi se spreminjali v spore, iz njih bi nastajala sovraštva, do dokončnega boja na življenje in smrt. Posameznikova zgodovina, njegovi spomini, in svet, ki si ga je sestavil na tej podlagi, bi ga povsem posrkali – nikoli jih ne bi mogel pustiti ob strani in zaživeti v sedanjosti, nenehno bi bili trdno in bebavo prisotni. Ljudje se ne bi mogli niti ustaviti in umiriti, nič se ne bi nikoli končalo, vse bi bilo tako zelo prisotno in prepleteno, zavest bi nenehno švigala gor in dol po svojih podatkih. Počasi ne bi mogli niti več misliti, naša dejanja bila bila zgolj bruhaajoči vulkan, dokler se naposled ne bi vsi med seboj pobili.

V izogib takšnim črnim scenarijem nam je predobri Bog podaril spanec, da enkrat na dan pozabimo na svet in nase. Nase, kot del tega sveta, ki smo si ga sami izgradili. Da pozabimo na vlogo, ki smo si jo in so nam jo dodelili. Zato je tudi biblično privilegirano mesto dialoga z Bogom (spomnimo se Jožefa iz prve Mojzesove knjige ali Marijino oznanjenje v Lukovem evangeliju) ravno spanec – prostor, kjer je človek odrešen vzročne nujnosti vsakodnevnega sveta, kjer je gol in sam in izven zgodovine. Spanec je potemtakem podoba naše omejenosti, umrljivosti, pa tudi podoba našega bivanja, izključenega iz zgodovine, iz svojega spomina, izven našega malega sveta. To, kar smo še prej, v nasprotju z Guglom, imeli za človeško slabost, se sedaj kaže kot njegova moč.

Rečeno moramo še dodatno nadgraditi. Rekli smo, da je Gugl živi malik budne zavesti. Njegova moč je v njegovem eksten-

zivnem in neskončnem spominu. Če pa se obrnemo na Boga, kakor je izpričan v krščanski teologiji, bomo zasledili nekaj zelo pomembnega. Ena izmed podob tega Boga je ravno *odpuščanje*. Kako pa naj razumemo odpuščanje? Ali ima Bog računovodske knjige naših dejanj, iz katerih nato briše naša slaba dejanja, ko jih odkupimo s kesom ali dobrimi deli? Ne, daleč od tega. Odpuščanje je najprej, naj poudarimo, človeška podoba presežnega Boga. V pravem pomenu odpuščanje ne pomeni grenkega stiska rok med dvema sprtima stranema, temveč namensko in želeno pozabo. V odpuščanju prekinemo nek krogotok – naj bo to krogotok zamer, sumničenja, ljubosumnosti ali maščevanja – in tako vzpostavimo nov začetek, novo stvarnost. To je osebno dejanje, s katerim se zavestno odločimo, da bomo naše misli in čustva, ki jih čutimo do posameznika ali skupine, zakopali enkrat za vselej. Je eno najvišjih in najbolj dostojanstvenih dejanj, ki ga lahko človek naredi. Sam Bog v človeški osebi, ko dopolnjuje svoje bivanje na zemlji, ga naredi v trenutku smrti: »Odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.« Odpuščanje je tako nek nov začetek, hkrati pa je prekinitev toka zgodovine. Posameznik ni več razpet med tokom *kaj-se-je-zgodilo in kaj-moramo-zato-storiti*, med preteklostjo in prihodnostjo, temveč doseže razprtje sedanjosti – sedanjosti kot izvira neskončne svobode. Njegova dejanja niso več dirigirana iz preteklosti, temveč lahko začne iz nič, iz neskončne svobodne potencialnosti sedanjosti. Zato je rečeno: »Odpusti nam, kakor mi odpuščamo našim dolžnikom.« V tej sedanjosti, v tem izhodu iz nujnosti zgodovine, je stik z Absolutom. V tej pozabi časa in sebe, v tem samožrtvovanju zgodovinskega Jaza, lahko pridemo v stik z Bogom, ki je inherentno prisoten v sedanjosti stvarstva, pa naj bo to v posvečevanju hrani, spolnemu odnosu z ljubljeno osebo ali molitvi. To je tudi smisel t. i. *liturgičnega spomina*. Liturgični spomin ne pomeni zgolj obhajanja dogodkov Božje prisotnosti, ki so se dogodili v določenem času v zgodovini, temveč priklíc teh dogodkov, ki so posegli iz/v večnost, *hic et nunc*, v ta sam trenutek na to mesto, v ta naš *zdaj*. Odmik v obhajanje nas loči od vsakodnevne ekonomske nujnosti sveta, ko pozabimo na naš mali, raztegajoči se svet, in nas vključi v sedanjost, v prisotnost Absoluta. ●

RAZPOTJA EVROPE

V burnih časih, ko Zahod pretresa ekonomska kriza in so evropska mesta vedno bolj preplavljena z državljanskim nezadovoljstvom in zahtevami po spremembah, se zdi, da je ideja evropskega združenja izgubila svojo samoumevno vrednost.

Na političnem področju je glavni očitek Evropski uniji ravno njen demokratični deficit. Državljanom ni povsem jasno, kako izglasujejo predsednika in člane komisije, nejasne so tudi pristojnosti parlamenta. Ali sploh imamo rešitev za zmanjšanje demokratičnega primanjkljaja? Bi morali delati na večji suverenosti posameznih držav članic ali bi morali izpeljati federalizem?

Gospodarska kriza, ki je zajela Evropo, nas sili k razmisleku o evropskem ekonomskem sistemu, saj je dosedanji, ki temelji na socialni državi, zašel v krizo. Kako naj se EU spopade s težavami, ki jih imajo tako posamezne članice kot tudi celotna skupnost? Evropa je bila vajena biti tudi ekonomsko središče sveta, območje blagostanja. Tudi tu je njena moč iz leta v leto manjša. Kaj bi lahko bila prednost EU v nasprotju z drugimi deli sveta?

Pojavlja pa se tudi vprašanje, na čemu temelji ideja evropskega združevanja? Ali EU temelji na nekakšni skupni identiteti (krščanstvu, (antičnemu) humanizmu, razsvetljenstvu) in je zato nujno tudi geografsko zamejena ali pa temelji na spoštovanju določenih pravnih konvencij in doseganju začrtanih ekonomskih kazalcev? V slednjem primeru bi lahko postala članica EU katerakoli država, tudi izven evropskega geografskega ali kulturnega prostora.

Svoje prispevke pošljite na elektronski naslov urednistvo@razpotja.si.

ROK ZA ODDAJO:

28. 2. 2013

»Sindikati imajo pomembno odgovornost za usodo socialnega dialoga«

— Igor Guardiancich,

ekonomist in politolog

Mladi tržaški Slovenec Igor Guardiancich je mednarodno priznani ekonomist in politolog, ki se že vrsto let ukvarja z vprašanji, povezanimi z reformo socialne države. Pred kratkim je pri londonski založbi Routledge izdal monografijo z naslovom *Pension Reforms in Central, Eastern and Southeastern Europe: From Post-Socialist Transition to the Global Financial Crisis*. Podrobno je spremljal tudi spodleteli poskus reforme pokojninskega sistema v Sloveniji, ki ga vidi kot simptom globlje krize slovenskega političnega sistema. Reforma je bila vmes sprejeta, strukturni razlogi za krizo pa še vedno obstajajo. Z njim sva se letos pozno poleti, še pred najavo novega vladnega predloga pokojninske reforme, pogovarjala o razlogih, ki tičijo za evropskimi pokojninskimi reformami, ter o vzrokih za krizo slovenskega političnega sistema. Guardiancich na Slovenijo gleda iz perspektive pozornega in zainteresiranega opazovalca. Podrobno pozna značilnosti slovenske družbe in politične kulture, hkrati pa mu položaj zunanjega opazovalca omogoča distanco pri ocenjevanju slovenske stvarnosti. Meni, da je ekonomski gradualizem Sloveniji omogočil visoko stopnjo družbene kohezivnosti; obenem pa je prepričan, da nas je do sedanjega stanja v veliki meri privedlo prav zavlačevanje z nujnimi reformami. Na krizo slovenske politike, kjer vse globlja polarizacija onemogoča učinkovito odločanje, ne gleda moralistično, temveč strukturno; hkrati pa prepričljivo razloži, zakaj je večanje politične polarizacije v slovenskih razmerah še posebno pogubno.

Jerneja Grmadnik in Luka Lisjak Gabrijelčič

Pred kratkim si izdal knjigo, v kateri primerjaš reforme pokojninskih sistemov v nekdanjih socialističnih državah. Od kod zanimanje za to temo?

Zanjo me je navdušil moj mentor Nicholas Barr, ki je mdr. delal za Svetovno banko in je eden redkih, ki ne sledi neoliberalnim konceptom. On zagovarja tezo, da je privatizacija pokojninskega sistema izvedljiva, vendar pod določenimi pogoji. Sam sem o tem napisal magisterij in ga nadgradil v doktorat, kjer sem primerjal

20 let pokojninskih reform v vzhodnoevropskih državah. Analiziral sem primere Slovenije, Hrvaške, Madžarske in Poljske.

Zakaj si v pretres vzel ravno te države?

Vse omenjene države so pred reformo imele relativno podobne pokojninske sisteme, ki so temeljili so na t. i. bismarckovskem modelu; ta sloni na delu oz. na plačevanju dajatev in stratifikaciji (zaposleni v javni upravi imajo tako boljše

pogoje kot delavci itd.). V času socializma so bili ti sistemi sorazmerno radosni, saj so omogočali zgodnjo upokožitev. Glavni problem teh sistemov je demografska struktura. Do 60., 70. let prejšnjega stoletja so še delovali, dovolj je bilo dajatev za pokritje pokojnin. A potem se je demografsko ravnovesje porušilo.

Po padcu komunizma je prišlo do prerazporeditve zaposlenih v širokih nekonkurenčnih sektorjih gospodarstva. Če malo poenostavimo: 10 % se jih je znašlo na

Igor Guardiancich (1976) je predavatelj na prestižnem kolegiju Carlo Alberto v Turinu (Italija). Pred tem je predaval na Univerzi v Michiganu (ZDA) in na James Madison University v Firencah. Študiral je ekonomijo na Univerzi v Ljubljani in v Trstu. Študij je nadaljeval na London School of Economics (LSE), kjer je pridobil magistririj iz politične ekonomije, ter na European University Institute (EUI) v Firencah, kjer je leta 2009 doktoriral iz družbenih in političnih ved. Študijsko se je izpopolnjeval na Central European University (CEU) v Budimpešti in na Natolin European Centre v Varšavi. S številnimi uglednimi organizacijami (kot so npr. Friedrich Erbert Stiftung, ženevski International Labour Organization in bruseljski European Trade Union Institute), je sodeloval pri mednarodnih raziskavah iz primerjalne politologije, predvsem na področju socialnih politik.

zavodu za zaposlovanje, 10 % jih je našlo delo na črnem trgu, 10 % se jih je upokojilo. Države so se torej v trenutku znašle z 20 ali 30 % več upokojencev in niso imele pojma, kako jih financirati, da ne bi pristali v revščini. To sesutje ravnovesja, ki se je v vzhodni Evropi zgodilo v 90. (torej dvajset let kasneje kot v drugih evropskih državah s podobnim modelom), je služilo kot izhodišče mojega doktorata. Te države so bile torej naenkrat soočene s finančno nevzdržnim pokojninskim sistemom, z veliko upokojenci in nizkimi pokojninami. Poleg tega je sistem, ki je omogočil veliko

predčasnih upokojitev, izgubil moralno verodostojnost v očeh ljudi. Povrh vsega ljudje niso vedeli, kdaj se bodo upokojili, kakšne pokojnine bodo imeli itd. V takšnih razmerah postane pokojninski sistem ena politično najbolj vročih tem.

In od tod tudi potrebe po reformah.

Natanko tako. Prve reforme so v vseh državah šle v isto smer. Prišlo je do prikritega oklestenja pravic, na primer z nižanjem ali odpravljanjem indeksacije (dober primer je Hrvaška) ali z zviševanjem prispevnih stopenj, kar pa je seveda povečalo stroške dela, z izjemno ne-

gativnimi posledicami za mednarodno konkurenčnost teh gospodarstev. To dolgoročno nevzdržno situacijo je bilo treba presekati z bolj radikalnimi posegi. Tu stopi v igro Svetovna banka. Da bi razumeli njeno vlogo, moramo seči nekoliko nazaj. Konec 80. in začetek 90. let sta Čile in Argentina postali prvi državi, ki sta se lotili obsežne privatizacije pokojninskega sistema. Kot vodilo, da se ne bi ponovile precej hude systemske napake, ki so nastale v obeh primerih, je Svetovna banka l. 1994 izdala študijo *Averting the Old Age Crisis*. V njej sta glavni urednici, ki sta postali znani kot *California girls* (v analogiji z bolj znanimi *Chicago boys*), zagovarjali tezo, da bo privatizacija pokojninskih sistemov privedla do zvišanja stopnje gospodarske rasti in, obenem, rešila pokojninske sisteme pred demografsko krizo. Nicholas Barr je, mimogrede povedano, že leta 1979 v članku *Myths My Grandpa Taught Me* precej prepričljivo dokazoval, da podobne hipoteze temeljijo na vrsti domnev, ki ne nujno sledijo ena drugi ... No, kljub kritikam je ta študija postala ključni dokument za reforme, ki so se na tem področju zgodile v devetdesetih.

Priporočila Svetovne banke so bile torej ključni dejavnik, ki je vzhodnoevropske države spodbudil k radikalnejšim pokojninskim reformam?

Ena od tez, ki jih zagovarjam v svoji knjigi, je, da radikalne reforme stopijo v igro predvsem tedaj, ko enostavni uravnlalni ukrepi enostavno ne zaležejo več. Vzhodnoevropske države so se korenitih reform lotile iz nuje, ne zaradi pritiskov Svetovne banke. Toda potreba po sistemskih reformah je nastopila ravno v času neoliberalnega konsenza, ki je v državah nekdanjega Vzhodnega bloka sovpadel

z velikim nezaupanjem javnosti do državnega in navdušenjem nad privatnim.

Zakaj meniš, da Slovenija v 90. letih, za razliko od nekaterih drugih vzhodnoevropskih držav, ni upoštevala priporočil Svetovne banke?

Ko je Tone Rop, tedaj še minister v Drnovškovi vladi, v Sloveniji predstavil svoj načrt delne privatizacije pokojninskega sistema, so javnomnenjske raziskave pokazale, da je bila javnost na začetku temu precej naklonjena. Tak ukrep je ustrezal predvsem vladajoči politiki, ki je do tedaj lahko samo višala ali rezala pokojnine, imela pa je zavezane roke za kakršnekoli temeljitejše systemske ukrepe. Predlagana reforma bi ji razširila manevrski prostor. Da bi dosegla svoj cilj, se je poslužila klasičnega retoričnega trika, značilnega za vzhodnoevropske države: najprej je pokojninski sistem predstavila kot bankrotiranega, nato pa kot rešitev predlagala vzpostavitev drugega stebra. Na ta način so reformo uspešno izvedle Madžarska, Poljska in Hrvaška. Slovenija je glede tega dejansko prišla precej daleč: leta 1997 je okoli tega potekalo nekaj resnih pogovorov med vlado in sindikati. Rop je bil v Drnovškovi vladi imenovan na mesto ministra za delo prav z namenom, da bi izpeljal projekt delne privatizacije pokojninskega sistema. V času njegovega ministirovanja je nastala t. i. *Bela knjiga o pokojninski reformi*, ki je bila sicer napisana nekoliko amatersko, a se je v osnovi opirala na omenjena priporočila Svetovne banke.

Mislim, da sta bila za zaustavitev tega reformnega projekta ključna predvsem veto sindikatov in zelo negativna ocena s strani znanega ekonomista Velimirja Boleta. Sindikalna stran se je zbala, da obstaja skrivna agenda, po kateri hoče

vlada oklestiti javne pokojnine oz. jih izničiti na račun privatnih. Spomladi 1998 je prišlo do stavke in minister Rop se je za narodov blagor in svojo politično kariero odločil, da je bolje, če svojo zamisel opusti. Slovenija je tako ostala ena izmed redkih držav v vzhodni Evropi, ki ni privatizirala svojega pokojninskega sistema. Kolikor mi je znano, je Češka edini podoben primer med novimi članicami EU.

V svoji knjigi pokojninskih reform ne obravnavaš zgolj iz fiskalnega in zakonskega vidika, temveč tudi političnega. Na nek način jih jemlješ kot primer za analizo delovanja političnega sistema.

Večina študij na to temo se osredotoča na zakonodajno fazo reformnega procesa. Kako pride do sporazuma med vlado, opozicijo, delodajalci in sindikati. Mene pa je zanimala predvsem implementacija. To, kar se je z reformami zgodilo po koncu 90. let. Tu gre za vprašanje vzdržnosti reform. Ta je odvisna od treh komponent: socialne, finančne in politične vzdržnosti. Prvi dve sta izmerljivi; tretja zelo težko.

Kakšna je torej tvoja ocena izvedenih pokojninskih reform?

Države, ki so šle v najbolj radikalne systemske reforme pokojninskih sistemov, na primer Poljska in Hrvaška, so se zašle v situacijo, ko bo njihova socialna vzdržnost pod velikim vprašajem. Kjer je bil solidarnostni element minimaliziran, se utegne v naslednjih desetletjih zgoditi katastrofa: številne pokojnine bodo namreč tako nizke, da od njih nikakor ne bo mogoče preživeti. To je paradoksalen sistem, ki v svetu, kjer praktično ne obstajajo več pogodbe za nedoločen čas, od

zavarovancev zahteva, da vsaj 40 let plačujejo prispevke, da bi si lahko prislužili količnik dostojno pokojnino.

V Sloveniji je pokojninski sistem ostal sorazmerno radodaren, vsaj v primerjavi z ostalimi. Toda tudi tu je dolgoročna finančna vzdržnost zelo vprašljiva, a iz drugih razlogov. Ekonomisti Mitja Čok, Jože Sambt in Boris Majcen z ljubljanske Ekonomske fakultete so izračunali, da bo v sedaj veljavnem sistemu ob nadaljevanju trenutnih demografskih trendov do leta 2020 delež izdatkov za pokojnine znašal kar 20 % BDP! Glavni problem slovenskega sistema je, da je zaradi pretiranega števila izjem efektivna upokojitvena starost prenizka. To je treba jasno povedati. In to je privedlo do dvojnega problema: previsokih stroškov in pa tega, da ima del upokojencev prenizke pokojnine. To so torej predvsem problemi finančne in, za določene ogrožene skupine (npr. neporočene ženske), tudi socialne vzdržnosti. Inovativni del moje študije pa je, da sem vzel v pretres tudi politično vzdržnost, kar ni merljivo ... Toda gre za vidik, ki ga nikakor ne smemo zanemariti! Kratkoročni posegi v pokojninsko zakonodajo lahko privedejo do destabilizacije političnega sistema.

To smo videli tudi v primeru Slovenije, ko je pokojninska reforma postala ključni dejavnik politične nestabilnosti. V kolikšni meri je bil neuspeh slovenske pokojninske reforme posledica trenutnih političnih in razmer, v kolikšni meri pa odraža krizo določenega političnega modela?

Mislim, da je tukaj potrebno upoštevati oba vidika. Najprej je treba razumeti, da se je v Sloveniji v 90. letih uveljavil poseben konsenzualni sistem odločanja, ki

predvideva sodelovanje širokega spektra družbenih in političnih akterjev. V takšnih sistemih se lahko v sprejemanju reform marsikje zatakne: toda ko je sprejeta, je bolj verjetno, da bo vzdržala dlje. Konsenzualni modeli lahko torej zagotavljajo visoko stopnjo stabilnosti. V državah

»Vzhodnoevropske države so se korenitih reform lotile iz nuje, ne zaradi pritiskov Svetovne banke. Toda potreba po sistemskih reformah je nastopila ravno v času neoliberalnega konsenza, ki je v državah nekdanjega Vzhodnega bloka sovpadel z velikim nezaupanjem javnosti do državnega in navdušenjem nad privatnim.«

z večinskim načinom odločanja ni treba iskati kompromisov: zakonodajalec lahko akterje, kot so civilna družba, sindikati in opozicija, mirno spregleda; toda obstaja večja nevarnost, da bo naslednja vlada razdrla delo prejšnje. Reforme je lažje spraviti skozi, a težje jih je ohraniti. Tu je treba upoštevati dva vidika. Eden je institucionalna konfiguracija. Poljska ima recimo precejšnje število *checks and balances*, »zavor in ravnotežij«, Slovenija prav tako, Hrvaška jih na začetku skorajda ni imela, Madžarska je bila nekje vmes ... Tudi glede tega so to štirje dobri primeri, lepo pozicionirani na spektru od pol-avtoritarnega sistema (Hrvaška), prek popolnoma večinskega (Madžarska) vse do neokorporativnega (Slovenija). Drugi vidik je stopnja politične polarizacije. Ta je precej odvisna od zgodovinskega trenutka. Na Poljskem, ki je veljala za relativno visoko polarizirano družbo v devedesetih, sta tedanja vladajoča levosredinska koalicija in desna opozicija skupaj napisali pokojninsko reformo. Problem nastane, ko imaš državo s konsenzualnim ustrojem, zapletenim

sistemom *checks and balances*, v kateri istočasno vlada visoka stopnja politične polarizacije: tipični primer so ZDA. Če je bila v 90. letih stopnja polarizacije v Sloveniji precej nizka, smo se nekako od sredine prejšnjega desetletja počasi približali ZDA. Opozicija in vlada se prepi-

rata o vsem in vedno znova prihaja do tako imenovane blokade.

Če imaš pol-avtoritarni sistem (kakršna je bila Hrvaška v 90. letih ali Madžarska danes), lahko brez težav sprejmeš reforme za privilegirane skupine oz. na podlagi lastnih interesov. Če imaš večinski sistem, je polarizacija ponavadi visoka (a ne nujno), vendar je reforme sorazmerno enostavno spraviti skozi; toda v času lahko pride do oscilacije. In potem so tu konsenzualni sistemi, kjer je polarizacija praviloma nizka; dober primer je Avstrija – a tudi Slovenija v 90. letih. V takšnih sistemih je reforme težko sprejeti, toda ne nemogoče. Toda, ko se v takšnih sistemih polarizacija začne večati, postane pravi čudež, da se karkoli zмениš. V tej situaciji je Slovenija danes.

S primerom spodletele pokojninske reforme si torej prikazal krizo slovenskega konsenzualizma. Namesto sistema *checks and balances* imamo dejansko sistem blokad.

Če se politične stranke preveč oddaljijo, sistem ne funkcionira več – pokojninska

reforma je odličen primer. Kjer v konsenzualnih sistemih pride do ideoloških razkolov, postanejo vsakršne reforme nemogoče, ker boš imel vsaj enega akterja, ki bo na takšen ali drugačen način izsilil veto. Rezultat je stanje permanentne blokade.

Gledano čisto vsebinsko: kakšno je tvoje stališče do propadle pokojninske reforme, ki jo je predlagala Pahorjeva vlada?

Reforma ni bila slaba. Obstoječi slovenski pokojninski sistem je eden od najbolj zapletenih v Evropi; reforma bi določene stvari zelo poenostavila. Reforma bi seveda zahtevala tudi določen poseg na zakon o delovnih razmerjih, saj je bila predvidena dve do tri leta daljša delovna doba. Zvišala bi se pokojninska doba, pokojnine bi bile nekoliko nižje, to prav gotovo, ampak vse skupaj bi bilo močno poenostavljeno in preglednejše. Reforma ni bila popolna, ampak je bila nujna. In kot vemo, Pahorjeva vlada je vse stavila na njen uspeh ...

Hkrati s pokojninsko reformo se sliši tudi zahteve po spremembi zakonodaje na področju trga dela. V kakšni medsebojni odvisnosti sta obe reformi?

Slovenija ima podobne težave, s katerimi se v zadnjih 20. letih soočajo v »bismarckovskih« državam: to je institucionalizacija dualističnega trga dela. Po eni strani pretirano rigidna in zaščitena pogodba za nedoločen, po drugi pa serija slabo reguliranih, neobdavčenih in negotovih del za določen čas. Sicer obstajajo tudi zaščitene pogodbe za določen čas, ampak imajo zelo rigidne določbe, kot je npr. omejeno število delovnih ur in podobno. Ena od posledic te dualizacije

»Slovenija ima vse značilnosti sistema, ki ga v strokovni literaturi poznamo pod pojmom neokorporativizem. Gre za sistem vladanja, v katerem poleg parlamentarne ureditve obstaja institucionalizirano dogovarjanje med vlado in socialnimi partnerji, v funkciji skrbi za družbeno stabilnost.«

trga dela je segmentacija v pokojninskem sistemu. Povedano preprosto: imaš eno skupino, ki redno vplačujejo prispevke in drugo, ki jih ne. Zato gresta obe reformi z roko v roki. Namen propadlega zakona o malem delu je bilo združiti večje število pogodbenih tipov. Težava je bila, da vlada svojih ukrepov, ki so kljub vsem napakam le imeli določeno konsistenco, ni znala pravilno predstaviti javnosti. Poleg tega se je še paralelno pogajala z več socialnimi partnerji – vse je bilo precej kaotično in težko pregledno še za tiste, ki s(m)o te procese spremljali od blizu, kaj šele za širšo javnost. In ne pozabimo, da se je Pahorjeva vlada lotevala tudi mnogo zakonov o socialni varnosti. Tako je npr. sprejela zakon o minimalni plači, kar je dobesedno pokopalo mnoga podjetja v delovno intenzivnih panogah, ki so bile že leta nekonkurenčne (predvsem tekstilno industrijo). Sarkastično bi lahko rekli, da je bil ta zakon najbolj neoliberalna poteza vlade, ki je bila vseh sindikatov. S tem so namreč na propad obsodili celo vrsto industrij, ki jih Slovenija ni nikoli tehnološko nadgradila in ki so močno zaostajala za tujo konkurenco ... Osnovno vodilo Pahorjeve vlade je bilo, da zagotovi neko socialno varnost (*safety net*) z močno zakonodajo proti brezposelnosti, skupaj z večjo fleksibilnostjo trga dela ... neke vrste *flexicurity*.

Praviš torej, da je imela Pahorjeva vlada določeno vizijo, ki je ni znala predstaviti ...

Tako je. Zraven pa je bilo še dobršna mera naivnosti in nerodnosti. Ne moreš dvigniti minimalne plače v upanju, da bodo zato sindikati kasneje privolili v fleksibilizacijo dela. To so delodajalci od začetka poudarjali: obe reformi bi bilo treba sprejemati v paketu in ne posebej. Zakon o delovnih razmerjih, ki sploh nikoli ni prišel do parlamenta, je hotel znižati odpravnine in skrajšati odpovedne roke. Želeli so bolj fleksibilen in reguliran trg dela, kar pomeni, da lahko v času krize delodajalec odpušča delavce, ti pa imajo določeno varnost, višja nadomestila itd. ... A od koncepta *flexicurity* smo na koncu dobili vso *security* (varnost) in nobene fleksibilnosti – saj se je, kot že rečeno, ukrepa sprejemalo ločeno in, kot je znano, ta drugi paket ni šel skozi.

Obdobja Pahorjeve vlade se spominjamo kot izjemno konfliktnega. To je bil čas konflikta z opozicijo, s socialnimi partnerji, sindikati, delodajalci, znotraj koalicije, celo znotraj samih koalicijskih strank ... Dejansko pa bi, kot izhaja iz tvojega opisa, bil potreben velik konsenz, da bi tako obsežne reforme, kot jih je ta vlada zastavila, šle skozi.

Absolutno. Na začetku mandata so odobrili prve protikrizne zakone – subvencioniranje delovnega časa in nekaj ostalih zakonov ... V prvih mesecih Pahorjeve vlade je izgledalo, kot da bodo presegli konfliktnost, ki se je pojavljala med Janševo vlado. Vse je dobro delovalo. Toda

kriza ni pojenjala, EU je sprožila postopek glede čezmernega primanjkljaja, morali smo izpolniti pogoje za vstop v OECD, v koaliciji je bil tudi DeSUS (od česar v zadnjih 15 letih ni bilo velike koristi) ... Skratka, zelo hitro se je začelo lomiti na vseh koncih. Ukvarjati se s 26. reformnimi zakoni, od tega s 15., ki so temeljni, je bilo preprosto preveč. Vlada je zabredla v situacijo, ki ji ni bila kos, poleg tega je bila pod izrednim pritiskom mednarodnih trgov. To je bila šibka vlada, ki je morala ogromno postoriti v zelo kratkem času; na drugi strani pogajalske mize pa je imela sindikate, ki so ravno tako postajali vedno bolj šibki ...

Tvoja teza je namreč, da je radikalizacija sindikatov, njihova nepripravljenost za popuščanje, dejansko simptom njihove šibkosti, drži?

To je zelo verjetno, da, čeprav tega mnogi nočejo priznati. Članstvo v sindikatih se je v zadnjih šestih, sedmih letih zmanjšalo za 20 odstotkov, člani so pretežno starejši ljudje, ki imajo na splošno težave z novimi razmerami na trgu dela. Pogosto so slabo pripravljeni na spremembe, prestrašeni, marsikdaj upravičeno jezni – to pa je situacija, ki lahko hitro pripelje do radikalizacije. V klasični neokorporativni kulturi, kakršna je slovenska, zaznamujeta sindikat dva konflikta: v odnosu do ostalih socialnih partnerjev in v odnosu do lastnega članstva. Sindikalno vodstvo mora biti zmerno, ker se mora neprestano pogajati z vlado in delodajalci, hkrati pa predstavlja članstvo, ki je praviloma mnogo bolj radikalno. Že v normalnih razmerah je torej na delu notranji sindikalni konflikt, ki pa se je pri nas v zadnjih letih izrazil zaostril. Do sindikatov smo lahko upravičeno kritični, a treba je razumeti, da so

v nezavidljivi situaciji; članstvo jih lahko namreč v vsakem trenutku »povozi«, preprosto reče vodstvu: »vi me ne predstavljate več«. Te primere smo že videli. Poleg tega obstajajo tudi razlike med posameznimi sindikati. Semoličev ZSSS ima radikalnejšo bazo, v Reboljevem Pergamu prevladujejo člani z višjo izobrazbo, beli ovratniki. Ni naključje, da je bil Pergam eden redkih, ki je bil pripravljen na končni kompromis pri predlaganih reformah. A hkrati se zavedajo, da lahko ohranijo moč le, če držijo skupaj. Posledice so zelo velike notranje napetosti, o katerih ve javnost zelo malo. Potem je tu še tretji akter pri socialnem dialogu – delodajalci, ki so bili takrat v primežu hudih finančnih problemov, insolventnosti itd. Socialni dialog je torej popustil na celi črti; v takih primerih ima glavno beseda vlada. Razumeti moramo, da socialni dialog pač ni alfa in omega političnega sistema. Toda v Sloveniji je tu še referendumsko zakonodaja, ki je takšna, da lahko dovolj vpliven politični akter, ki se ne strinja z vladnim predlogom, z referendumom prepreči njegovo uveljavitev. In takšnih referendumov, kot sta bila tisti o malem delu in o pokojninski reformi, pač ne moreš zmagati.

Omenil si, da je bil za Slovenijo, vsaj do krize, značilen neokorporativni sistem. Lahko pojasniš, kaj misliš s tem pojmom?

Slovenija ima vse značilnosti sistema, ki ga v strokovni literaturi poznamo pod pojmom neokorporativizem. Gre za sistem vladanja, v katerem poleg parlamentarne ureditve obstaja institucionalizirano dogovarjanje med vlado in socialnimi partnerji (torej z združenji delodajalcev in delavskimi sindikati), v funkciji skrbi za družbeno stabilnost. Tradicionalno

so taki tripartitni dogovori, ki zadevajo celo vrsto družbeno-ekonomskih vprašanj, zavezujoči za podpisnike. Njihova glavna vloga je, da podpirajo vzdržljivo gospodarsko rast in obenem ohranjajo socialni mir. Slovenski neokorporativizem je le deloma posledica ustavne ureditve (z inštitucijami, kot je npr. Državni svet); v veliki meri se je sistem oblikoval po spletu naključij. Leta 1992, v času prve Drnovškove vlade, so sindikati napovedovali splošno stavko. Slovenija je tedaj imela težave z inflacijo. Vlada je hotela to rešiti z določeno plačno politiko in sindikate so morali prepričati v znižanje plač in opustitev ideje o stavki, zato so jim ponudili zakon o lastninjenju, ki je omogočal notranje odkupe, in ustanovitev Ekonomsko-socialnega sveta. Poleg tega so se marsikje ohranili instrumenti delavskega soodločanja iz časov samoupravljanja, npr. soglasja delavskih svetov ipd. To je precejšen unikum v vzhodni Evropi. Na Poljskem, denimo, je sindikat *Solidarnost* med prehodom v kapitalistični sistem ugotovil, da je obstoj močnih sindikatov kontraproduktiven; njihova politika, ko so prišli na oblast, se je obrnila proti sindikatom ... Glede na dejstvo, da je Slovenija prva od vzhodnoevropskih držav vstopila v evrsko območje, da je vsaki dve leti prihajalo do sklenitve socialnega pakta, in glede na različne družbenoekonomske indikatorje lahko rečemo, da je Slovenija glede socialne kohezivnosti na zelo visoki ravni – glede tega je primerljiva celo s skandinavskimi državami. To je po mojem mnenju tudi zaradi socialnega dialoga. Če znova omenim polarizacijo Slovenije: sociolog dr. Miroslav Stanojević na primer govori o tem, da polarizacija v trinajstih letih od osamosvojitve do vstopa EU ni bila tako močna, ker je bil glavni cilj vstop v EU,

»Obstajajo inštitucije, ki niso bile prilagojene za tržno gospodarstvo in ki jih nikoli niso reformirali. Zdaj vidimo, da bi to krvavo potrebovali: zakonodajo, ki bi natančneje določala institucionalni potek socialnega dialoga, jasno zamejila, kdo je pristojen za kaj; in predvsem določala, kaj narediti, ko konsenza ne pride – kdo bo v tem primeru nosil politično odgovornost.«

harmonizacija evropskih zakonov itd., in ta polarizacija ni prišla do izraza v socialnem dialogu. Po letu 2004, ko so bili ti cilji doseženi, pa je eksplodiralo.

Toda tudi v 90. letih smo imeli politično polarizacijo, ki je bila občasno precej huda; res pa je obstajal visok konsenz glede ekonomskega modela ... Opozicija se tedaj ni osredotočala toliko na strukturne vidike gospodarske politike, temveč predvsem na vladno kadrovsko politiko (koga je vlada nastavila v določeno podjetje ipd.) ter na politično dominacijo leve opcije.

V zadnjem desetletju se je to radikalno spremenilo: spopad se je preselil na raven samega ekonomskega koncepta.

Seveda, vmes je prišlo do akumulacije kapitala ... Ti razni kadrovski cunami seveda niso nekaj, kar bi bilo značilno le za Slovenijo. Vse države v tranziciji so se soočale s tem. Se pa je za razliko od, denimo, Poljske ali Madžarske prava ekonomska tranzicija v Sloveniji začela z zamikom, verjetno šele leta 2004. Ob osamosvojitvi se je zgodil politični preobrat, toda velika večina nove družbene in ekonomske elite je prihajala iz vrst prejšnje, pozno-komunistične elite. To sta konec devetdesetih raziskovala sociologa Frane Adam in Matevž Tomšič. Slovenska levica je dolgo dominirala: ekonomsko, socialno, politično in kulturno ... Toda imeli smo tudi pomladne stranke, drugod bi jim rekli »nova desnica«. Dinami-

ka spopada teh dveh elit je bila povsod v regiji približno enaka, le časoven okvir je bil drugačen. Grobo rečeno, imaš dve viziji. Ena je vizija bivših socialistov, ki hočejo na tak ali drugačen način ohraniti nadzor nad tistim, kar je spadalo pod njihovo domeno v starem sistemu; bodisi prek menedžerskega odkupa, bodisi prek paradržavnega nadzora. Nasprotna vizija pa predvideva novo porazdelitev in razpršitev lastništva, privatizacijo. V Sloveniji te dileme nikoli nismo zares rešili. Drugi val privatizacije je prišel na vrsto šele med leti 2005–2007. Ko je prišla na oblast desno usmerjena vlada, se je na nek način začel proces, ki se je v drugih vzhodnoevropskih državah odvil že takoj na začetku devetdesetih. Do vzpostavitve tržnega kapitalizma pa pri nas ni nikoli zares prišlo, pač pa je nastal nek hibridni, žal nekonkurenčni menedžerski kapitalizem, kjer igra država še zelo veliko vlogo.

Plačujemo danes posledice gradualistične ekonomske politike?

Gradualistična tranzicija je imela dobre plati, kot so socialni mir, nadpovprečni socioekonomski kazalci in vrsta drugih indikatorjev, ki so zelo podobni zahodnoevropskim državam. Po drugi strani pa se je v slovenskem neokorporativnem sistemu treba pogajati za vsako ceno, nujna je cela vrsta strukturnih reform: v zdravstvu, javni upravi, sodnem sistemu, visokem šolstvu itd. Obstajajo inštitucije, ki niso bile prilagojene za tržno gospodarstvo in ki jih nikoli niso re-

formirali. Sam Ekonomsko-socialni svet nima neke stvarne zakonske podlage, temelji na eni sami bilateralni pogodbi. Zdaj vidimo, da bi to krvavo potrebovali: zakonodajo, ki bi natančneje določala institucionalni potek socialnega dialoga, jasno zamejila, kdo je pristojen za kaj; in predvsem določala, kaj narediti, ko konsenza ne pride – kdo bo v tem primeru nosil politično odgovornost.

Misliš, da je konsenzualni model še vzdržen? Lahko vzdrži tempo krize?

To je vprašanje brez odgovora. Pahorjeva vlada je sindikatom dala mnogo možnosti; povsod jim je popustila, razen v eni točki – glede starostne pokojnine. Sindikati bi bili morali razumeti, da je bil sredi leta 2010 pravi trenutek, da popustijo. Tako pa je prišlo do zaustavitve reform. Kriza je in bo še trajala, zato bi bilo bolje, da bi se tudi delavci zavedali, da so nekatere reforme nujne. Vsekakor privoščim Sloveniji, da bi uspela najti pot iz te blokade. Ko se bo resno pristopilo k strukturnim reformam, se zna zgoditi, da bo vlada na neki točki izgubila potrpljenje in sindikate pomendrala. Tedaj bo lahko tudi konec neke zgodbe in Slovenija bo v trenutku ugotovila, da ni več srečna izjema med vzhodnoevropskimi državami: slovenski neokorporativizem sloni namreč na krhkih temeljih in ne uživa več tiste podpore, ki jo je užival v 90. letih. Zaradi tega tudi sindikati – posebno še ZSSS, kot največji med njimi – nosijo pomembno odgovornost za usodo socialnega dialoga. ●

Padec profitne mere kot osnovni vzrok Velike recesije

Sašo Furlan

Tako s strani ortodoksnih kot heterodoksnih ekonomistov¹ je bilo v zadnjem času veliko napisanega o vzrokih t. i. Velike recesije, ki se je od leta 2008 dalje manifestirala v naglem padcu gospodarske aktivnosti, ki je v večji ali manjši meri prizadela vsa gospodarstva razvitega kapitalističnega sveta in jih v relativni stagnaciji drži vse do danes. Recesija je po najpogostejših diagnozah razumljena kot posledica finančne krize, ki je v letih 2007–2008 rezultirala v pomankanju likvidnosti finančnega sektorja, kolapsu številnih finančnih institucij (med najodmevnejšimi je bila zlasti razglasitev bankrota ameriške investicijske banke Lehman Brothers) in sunkovitem padcu borznih tečajev povsod po svetu. Med vzroki za težave v finančnem sektorju pa je največkrat navedeno poslabšanje stanja na nepremičninskem trgu, ki se je po letu 2006, sprva v ZDA, začel soočati z naglim upadanjem cen nepremičnin in hitro rastočo stopnjo zaplemb teh s strani bank.

Če se na ta način pri analizi krize osredotočimo izključno na finančni in nepremičninski sektor ter na krajše časovno obdobje, denimo zadnjih desetih let, lahko sicer zaznamo neposredne vzroke Velike recesije, ki res tičijo v omenjenih sektorjih. A prav zaradi tovrstne analitične omejitve ne moremo diagnosticirati osnovnih strukturnih oziroma sistemskih vzrokov trenutne recesije. V pričujočem članku se bomo zato posvetili osnovnim vzrokom težav, s katerimi se danes sooča kapitalistični način produkcije, pri čemer bomo izhajali iz analize dolgoročnih sprememb v ekonomskih trendih zadnjih 60. let. Namen besedila torej ni pojasnjevanje neposrednih vzrokov trenutne krize, temveč analiza poglobljenih dolgoročnih makroekonomskih trendov, ki so vodili do vzpostavitve temeljnih pogojev, v katerih je vzniknila trenutna kriza. Kljub temu, da ima ta globalne razsežnosti, se bomo osredotočili na gospodarstvo ZDA. To omejitev analize lahko (vsaj delno) upravičimo s tem, da ZDA predstavljajo največje in vodilno gospodarstvo na svetu, da so bile prav ZDA epicenter trenutne krize in zlasti s tem, da, kar se tiče dolgoročnih trendov makroekonomskih indikatorjev, katerim se bomo posvetili v nadaljevanju (profitna mera, stopnja akumulacije kapitala, gospodarska rast, stopnja nezaposlenosti itd.), ZDA predstavljajo tipičen primer, saj se na dolgi rok omenjeni indikatorji skorajda brez izjem tudi v drugih gospodarstvih razvitega kapitalističnega sveta gibljejo v enaki smeri.

Izhajajoč iz analize, ki jo v knjigi *The Failure of Capitalist Production* poda Andrew Kliman, bomo zagovarjali tezo, da je temeljni vzrok za relativno stagnacijo gospodarstva, s katerim se ZDA soočajo od 70. let dalje, padec profitne mere v korporativnem sektorju. Slednji je dolgoročnemu padajočemu trendu podvržen od sredine 50. let dalje. Po recesijah v zgodnjih 70. in poznih 80. v ZDA zaradi nizke profitabilnosti nikoli ni prišlo do

¹ Med ortodoksne ekonomiste uvrščamo pripadnike konvencionalnih ekonomskih pristopov, tj. pripadnike neoklasične šole in avtorje, ki izhajajo iz t. i. neoklasične sinteze (ta neoklasično ekonomiko kombinira s keynesovsko makroekonomijo), med heterodoksne ekonomiste pa pripadnike marksistične, avstrijske, institucionalne in post-keynesovske šole ter pripadnike ostalih nekonvencionalnih pristopov.

gospodarskega buma, ki bi bil primerljiv s povojnim bumom. Vztrajajoč padec profitabilnosti v korporativnem sektorju je namreč povzročil konstantno šibko rast stopnje (produktivnih) investicij. Ta je vplivala na nizke stopnje gospodarske rasti in na vzporedno eksplozivno kopičenje tako privatnega kot javnega dolga, ki sta vodila do ponavljajočega se napihovanja balonov, temelječih na inflaciji na trgu kapitala in hiperakumulaciji dolga, med katerimi je tudi zadnji, nepremičninski balon.

Zakon tendenčnega padanja profitne mere in kapitalistične krize

Ker bomo krizo interpretirali kot sistemsko krizo kapitalističnega načina produkcije, ki je rezultat njemu inherentnega zakona tendenčnega padanja profitne mere, se bomo sprva posvetili pojasnitvi tega zakona. Na tem mestu lahko sicer zgolj na kratko povzamemo (in s tem deloma poenostavimo) bistvo zakona tendenčnega padanja profitne mere, kakor ga razvije Marx v III. knjigi *Kapitala*. Marx profitno mero definira kot razmerje med presežno vrednostjo (pv), ki je proizvedena v določenem časovnem obdobju in celotnim kapitalom (C), ki je na začetku vložen v produkcijski proces, tj. pv/C (str. 239). Profitno mero, izraženo v cenah, pa predstavlja delež donosa na količino denarja, ki je bila investirana v proizvodnjo.

Profitna mera je zaradi same dinamike kapitalističnega načina proizvodnje podvržena tendenčnemu padcu. Vzporedno z razvojem kapitalistične produkcije namreč prihaja do tendence rasti organske sestave kapitala, kar pomeni da: »(k)apitalistična produkcija relativno čedalje bolj zmanjšuje variabilni kapital v primerjavi s konstantnim kapitalom.« (str. 241) Med konstantni kapital Marx prišteva produkcijska sredstva, kot so stroji, zemlja, nepremičnine ter surovine, med variabilni kapital pa delovno silo. Do tendence rasti organske sestave kapitala pride zato, ker v konkurenčnem boju kapitalisti zavoljo povečevanja produktivnosti, preko konstantnih tehnoloških inovacij, vedno večji delež svojega kapitala vlagajo v produkcijska sredstva in, posledično, vedno manjši delež v delovno silo. Iz te tendence in upoštevajoč ugotovitev, da je vrednost blaga določena s količino delovnega časa, ki je vanj vložena, Marx deducira zakon tendenčnega padanja profitne mere. Iz tega izhaja, da splošen dvig produktivnosti v kapitalizmu izzove splošen padec profitne mere. Če so namreč v produkcijski proces uvedene nove tehnologije, ki delovno silo nadomestijo s konstantnim kapitalom, to pomeni, da je vedno manjši delež začetnega kapitala vloženega v »živo delo«, ki pa je po Marxu edino, ki ustvarja

presežno vrednost. Tehnološke inovacije s tem, če predpostavimo, da je stopnja eksploatacije (tj. razmerje med presežno vrednostjo in variabilnim kapitalom – pv/v) konstantna, povzročijo padec deleža na novo proizvedene vrednosti glede na začetni vloženi kapital – profitna mera zato pade. K temu je treba dodati, da Marx za razliko od svojih predhodnikov Smitha in Ricarda ni trdil, da se stalna prisotnost tendence padajoče profitne mere v kapitalizmu manifestira v njenem neprekinjenem padanju. Ker se je zavedal hkratnega občasnega obstoja protitendenc padanja profitne mere, kot so denimo povečanje stopnje eksploatacije, širjenje zunanje trgovine in pocenitev elementov konstantnega kapitala, je zagovarjal tezo, da do dejanskega padanja profitne mere pride zgolj, kadar je tendenca padanja profitne mere močnejša od svojih protitendenc.

Kapitalistom so sicer koncepti, kot sta vrednost in presežna vrednost, določeni z delovnim časom, praviloma tuji, zaradi česar jih tudi ne upoštevajo pri svojih naložbenih strategijah. Kar zanima kapitaliste, so primarno cene produktov in profiti izraženi v denarnih enotah (Andrew Kliman, *The Failure of Capitalist Production*, str. 15). A ista tendenca, ki vpliva na padec deleža na novo proizvedene vrednosti, z enako nujnostjo vpliva na padec profitne mere izražene v cenah. Z rastjo produktivnosti se namreč v krajšem času proizvede več fizičnih produktov ali storitev. Če pri tem upoštevamo Marxovo tezo iz prve knjige *Kapitala*, da določena količina povprečnega, družbeno potrebnega dela, neodvisno od sprememb v produktivnosti, vedno proizvede enako količino vrednosti (str. 49). Iz tega sledi, da rast produktivnosti ne povzroči rasti proizvedene vrednosti, temveč da se enaka količina vrednosti porazdeli med več produktov/storitev, zaradi česar se vrednosti posameznih produktov znižajo. Preprosto povedano, ker so blaga lahko proizvedena hitreje in z nižjimi stroški, obstaja tendenca da njihove cene padajo.² V konkurenčnem okolju so podjetja, kadar se soočijo s padcem stroškov proizvodnje, v boju za tržne deleže namreč prisiljena znižati cene svojih produktov in storitev (str. 16), kar pa v končni instanci vpliva na padec profitov teh podjetij. Kot pravi Marx: »ni padanje cen blaga (...) nič drugega kakor drugačen izraz za zakon o padajoči profitni meri.« (*Kapital*, III. knjiga, str. 261)

² Kot poudarja Kliman, se tovrstna tendenca padanja cen po navadi ne izrazi v deflaciji, temveč zgolj v dezinflaciji, t.j. upočasnitvi stopnje rasti cen. Tendence se torej izraža v tem, da cene rastejo počasneje, kot bi rasle v primeru, da ne bi prišlo do tehnoloških inovacij. (Andrew Kliman, str. 208)

Padec profitne mere je po Marxu tudi osnovni vzrok kapitalističnih kriz. A ta vzrok je zgolj posreden. Padanje profitne mere samo po sebi namreč ne more proizvesti krize, vendar pa v primeru, da pripelje do nizke povprečne profitne stopnje v produktivnem sektorju, naredi gospodarstvo veliko bolj dovzetno za krize. V pogojih visoke profitne mere, četudi v obdobju njenega padca, lahko celo podjetja s podpovprečno profitno stopnjo preživijo. V pogojih nizke profitne mere, četudi v obdobju ko ta ni (več) podvržena padajočemu trendu, pa bodo nizko profitabilna podjetja soočena z resnimi težavami (Kliman, str. 21), saj odsotnost možnosti profitabilnih investicij onemogoči nadaljnjo rast akumulacije kapitala in s tem rast proizvodnih kapacitet podjetij.

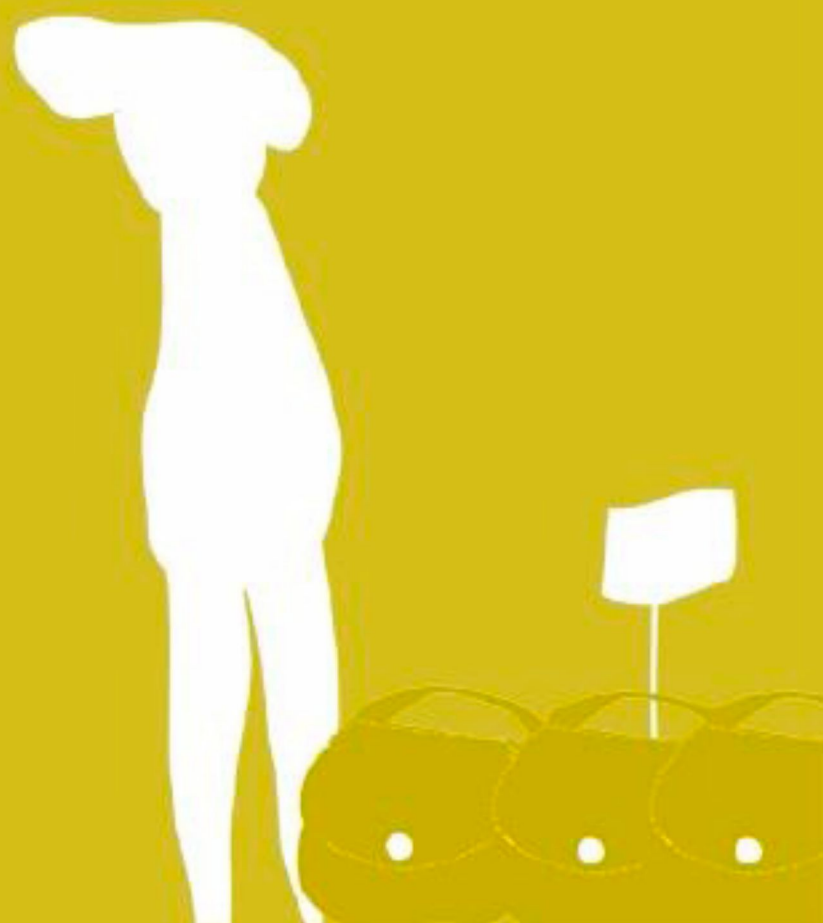
Nizka profitna mera tako gospodarstvo naredi za veliko bolj nestabilno in dovzetnejše za krize in s tem predstavlja temeljni posredni vzrok kapitalističnih kriz. Neposredni vzroki krize pa se v večini primerov skrivajo v kreditnem sistemu, ki pospešuje nastanek tega, kar danes v ekonomskem in novinarskem žargonu imenujemo finančni baloni. Slednji se manifestirajo v inflaciji cen kapitala ali kakega drugega premoženja, čigar cene zrastejo močno nad omejitve, ki jih predstavljajo zmožnost rasti profitabilnosti in proizvodnje nove vrednosti. A napihovanje balonov v finančnem sektorju, praviloma temelječih na (hiper)akumulaciji dolga, ni neodvisno od dogajanja v t. i. »realnem« sektorju, temveč je neposredna posledica padca profitne mere v produktivnem sektorju. Ko je ta soočen z nizko profitno mero, se namreč investicije prav zaradi nezmožnosti profitabilne akumulacije kapitala v produktivnem sektorju v lovu za (ekstra)profiti po navadi preusmerijo na trg fiktivnega kapitala, v finančni sektor.

Od krize profitabilnosti do Velike recesije

Kot pokaže Andrew Kliman, je gospodarstvo ZDA trendu bolj ali manj konstantnega padca profitne mere podvrženo od 50. let 20. stoletja dalje.³ Med letoma 1932 in 1949 je sicer v korporativnem sektorju ZDA profitna mera sunkovito narasla, po

eni strani zaradi buma v vojaški proizvodnji v predvojnem in medvojnem obdobju, po drugi strani pa zaradi masivne devalorizacije konstantnega kapitala v času velike depresije (1929–1933) in 2. svetovne vojne ter devalorizacije delovne sile, ki se je v tem obdobju izražala v padcu mezd. Če je matematično izražena profitna mera p_v/C , konstantni kapital (c) in variabilni kapital (v) pa sta sestavna dela C ($C=c+v$), je namreč očitno, da devalorizacija konstantnega kapitala in delovne sile povzroči padec vrednosti imenovalca C in s tem dvigne profitno mero. Obdobje od 30. let pa do konca 2. svetovne vojne, ki predstavlja edino obdobje dolgoročne dinamične rasti profitne mere v zadnjih 80. letih, je dokaz, da je restavracija profitabilnosti (ki je v končni instanci omogočila gospodarski razcvet v državah razvitega kapitalističnega sveta v povojnem obdobju) mogoča zgolj na osnovi množične devalorizacije konstantnega in variabilnega kapitala. Ta se je v 30. in 40. letih v ZDA in drugih državah razvitega kapitalizma manifestirala v skrajnem opustošenju, ki sta ga prinesli Velika depresija in 2. svetovna vojna. V 50. letih pa je prišlo do ključnega preobrata – profitna mera v korporativnem sektorju v ZDA je začela padati: od leta 1951 do leta 1969 se je iz 45 % spustila na 30 % (Kliman, str. 76).

³ S profitno mero se v nadaljevanju nanašamo na stopnjo profitov v korporativnem sektorju ZDA, ki je, izhajajoč iz podatkov BEA (*The U.S. Department of Commerce's Bureau of Economic Analysis*) izmerjena kot stopnja profita, ki v imenovalcu vsebuje historične stroške fiksnega kapitala, med profite pa šteje neto dodano vrednost korporacij, od katere so odšteti stroški kompenzacije dela. Tako merjena profitna mera namreč predstavlja najboljši približek profitni meri, kakor jo definira Marx.

Vzrok za to je zlasti v hitri rasti organske sestave kapitala, kar je možno razbrati iz počasne rasti zaposlovanja glede na stopnjo akumulacije kapitala (str. 123). Močan padec profitabilnosti (v kombinaciji z drugimi dejavniki, ki jih na tem mestu ne moremo analizirati) je v 70. letih vodil do sistemske krize kapitalizma, ki je tako v ZDA kot v drugih delih razvitega kapitalističnega sveta vodila do izjemno turbulentnega obdobja, ki je zaznamovalo prekinitev razmeroma stabilnega gospodarskega razvoja v času povojnega buma, za katerega so bile značilne visoke stopnje gospodarske rasti in investicij. Sedemdeseta leta so vključevala krizo stagflacije, naftni krizi, kolaps brettonwoodskega sistema fiksnih deviznih tečajev in številne fiskalne krize, medtem ko je nizka profitna mera močno ogrozila gladko funkcioniranje kapitalističnega načina produkcije. Problemi, ki izhajajo iz tendenčnega padca profitne mere, pa niso bili odpravljani vse do danes. Od 70. let do izbruha velike recesije v letu 2008 je bila namreč profitna mera v svojem dolgoročnem trendu podvržena nadaljnjemu počasnemu upadu – od konca 60. let se je profitna mera korporativnega sektorja ZDA iz 30 % do leta 2008 spustila še za dodatnih 5 odstotnih točk, tj. na 25 % (str. 123).

Dolgoročnega trenda padca profitne mere ni uspela zaustaviti niti surova neoliberalna ofenziva, ki je bila v 80. letih uvedena s Volckerjevim šokom in pohodom »reaganomike«. V letih 1979–1982 je Paul Volcker, takratni šef centralne banke ZDA (FED), zavoljo zaježitve inflacije, ki je v 70. letih težila gospodarstvo ZDA, drastično dvignil obrestne mere – realne obrestne mere so iz -2 % v letu 1979 v letih 1981–1985 v povprečju poskočile na 7,5 % (Robert Brenner, *The Boom and the Bubble*).⁴ Prišlo je do kreditnega krča, ki je povzročil najhujšo recesijo od Velike depresije dalje. Recesija je tedaj rezultirala tako v kolapsu nizko profitabilnih industrijskih obratov in destruktiji velike količine fiksnega kapitala kot v veliki nezaposlenosti, ki je močno oslabilo moč delavskega razreda in mezde potisnila navzdol. Restriktivna monetarna politika v kombinaciji z Reaganovo ekonomiko ponudbe, katere ključna elementa sta bila obračun s sindikalno organiziranim delavstvom na eni strani ter drastično znižanje davkov za korporacije na drugi strani, je sicer preko povišanja stopnje eksploatacije uspela obrzdati padec profitne mere. A vseeno ni uspela ustaviti dolgoročne-

ga trenda njenega padca, saj skozi 80. leta kljub hudi recesiji ni prišlo do zadostne devalorizacije kapitala, ki bi restavrirala profitabilnost in s tem dvignila gospodarstvo ZDA iz relativne stagnacije, ki se je začela v 70. letih.

V kontekstu trajnega padca profitabilnosti si lahko razlagamo tudi nizko stopnjo akumulacije kapitala v korporativnem sektorju ZDA v zadnjih 40. letih. Razpon produktivnih investicij je namreč odvisen od njihove dobičkonosnosti, ta pa je v pogojih nizke profitne mere močno omejena, kajti profitna mera v končni instanci predstavlja zgornjo mejo stopnje akumulacije kapitala. Tudi empirični trendi v zadnjih 40. letih dokazujejo zelo tesno povezavo med profitno mero in stopnjo akumulacije (neto investicij kot odstotka historičnih stroškov fiksnega kapitala). Slednja je od leta 1970 do leta 2008 konstantno sledila profitni meri in bila sinhronizirana ne le z njenim dolgoročnim, temveč tudi z njenimi kratkoročnimi trendi (Kliman, str. 91). Stopnja akumulacije kapitala v korporativnem sektorju se je iz nad 7 % v letu 1970 do leta 2008 spustila pod 2 %.

Iz tega je razvidno, da je padec profitabilnosti v zadnjih 40. letih močno obrzdal rast produktivnih investicij. Prav nizka stopnja investicij pa je v veliki meri zaslužna tudi za počasne in vztrajno padajoče stopnje gospodarske rasti v ZDA od 70. let dalje. Če je bila povprečna stopnja letne gospodarske rasti v ZDA v letih 1960–1969 4,2 %, pa je v letih 1969–1990 padla na 3,2 %. Med letoma 1990–2000 je, zlasti zaradi buma v sektorju informacijske tehnologije, sicer minimalno zrasla na 3,3 %, a je v letih 2000–2007 zopet padla na 2,2 % (Robert Brenner, *What is Good for Goldman Sachs is Good for America*). Ne glede na nepremičninski bum je torej v novem tisočletju potonila na najnižjo raven v obdobju po 2. svetovni vojni.

V tem kontekstu moramo razumeti tudi vzporedno rast javnega in privatnega dolga. V obdobju povojnega buma, ko so visoke stopnje profitabilnosti omogočale ekspanzijo investicij in visoke stopnje gospodarske rasti so bili javnofinančni primanjkljaji ZDA konstantno zelo majhni. Ko pa je v poznih 60. in zgodnjih 70. vzporedno s padcem profitabilnosti prišlo do zaustavitve hitre rasti investicij in gospodarske rasti, pa je prišlo do preobrata. V 70. so se ZDA s sistemsko krizo kapitalizma sprva spopadale s keynesovskimi ukrepi ekspanzivne monetarne politike in fiskalnega spodbujanja agregatnega povpraševanja, kar je terjalo rast javnih in privatnih finančnih primanjkljajev. Z ekspanzivno monetarno politiko so ZDA, z izjemo obdobja Volckerjevega šoka v zgodnjih 80. letih, nadaljevale tudi kasneje. Zadnjih 40 let so tako lahko ZDA igra-

⁴ Ker je realna obrestna mera enaka nominalni obrestni meri, znižani za stopnjo inflacije, je lahko v primeru, da stopnja rasti cen presega nominalno obrestno mero, realna obrestna mera negativna.

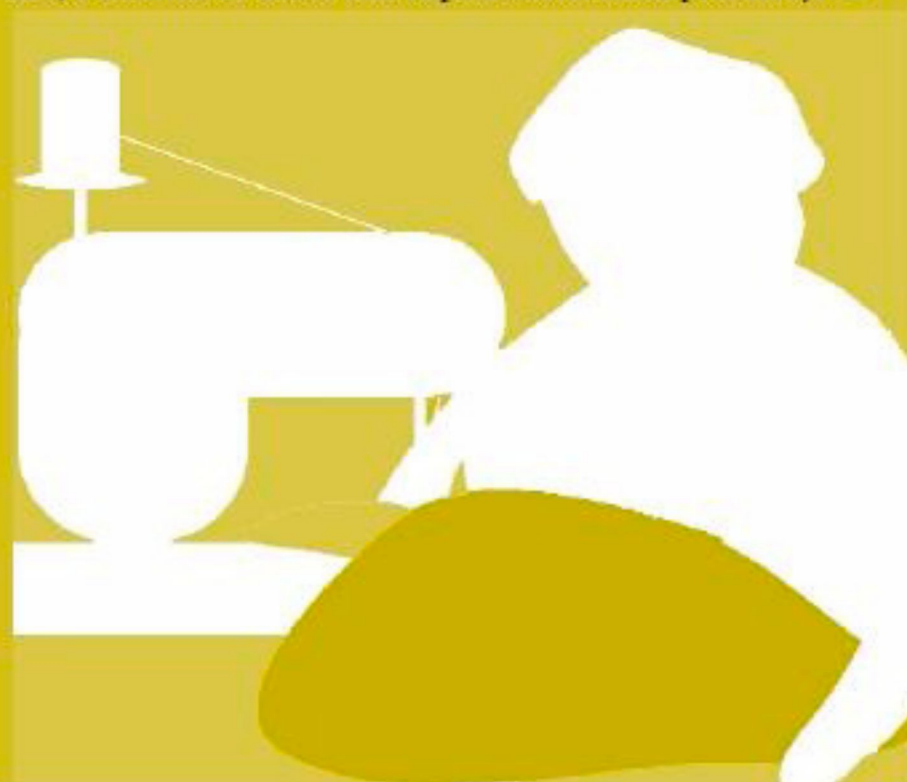
le tudi vlogo »potrošnika v zadnji sili«. Ko se je po 80. letih večina gospodarstev razvitega kapitalističnega sveta na krizo stagflacije odzvalo s krčenjem proračunov, ki so po eni strani skrčile njihove domače trge, po drugi strani pa jih naredile za vedno bolj odvisne od izvoza, so ZDA utrdile svojo vlogo gospodarstva, ki je tem izvoznikom nudilo končni potrošni trg. Posledica je bila nadaljnja eskalacija primanjkljaja na tekočem računu plačilne bilance in privatnega ter javnega dolga ZDA. Padec profitne mere v korporativnem sektorju je imel v ZDA tudi ključen neposreden vpliv tako na rast javnega kot tudi privatnega dolga. Če je v korporativnem sektorju prišlo do padca profitabilnosti, je avtomatično prišlo tudi do krčenja davčnih prihodkov, ki so se iz naslova prihodkov korporacij stekali v javno blagajno. Do pritiskov na javno blagajno je prišlo tudi zaradi političnih ukrepov Reaganove administracije, ki je drastično znižala davčne stopnje na dohodek privatnih korporacij. Nizka profitna mera tako nosi levji delež odgovornosti za hitro ekspanzijo javnega dolga ZDA, ki se je iz pod 50 % v letu 1980 do leta 2012 povzdignil na nad 100 % (Andrew Kliman, *Apperance and Essence*).

Na enakem ozadju nizke profitne mere in nizkih stopenj investicij moramo razumeti tudi proliferacijo aktivnosti v finančnem sektorju in ponavljajoča se obdobja intenzivne inflacije na trgih kapitala, temelječe na ekspanziji kredita od 70. let dalje. Te so posledica problema nezmožnosti produktivnih investicij v industrijskem sektorju, na katere se je kapital odzval z lovom na (ekstra)profite na trgu fiktivnega kapitala. Ni naključje, da je bil v času poveljnega buma, ki sta zaznamovali visoka rast produktivnih investicij in visoke stopnje gospodarske rasti, tudi privatni dolg zelo nizek: bruto dolg podjetij je denimo ob koncu leta 1952 znašal le 30 % BDP, medtem ko je bil dolg finančnega sektorja še nižji – znašal je zgolj 3 % BDP. Vzporedno s prehodom v obdobje relativne stagnacije gospodarstva po 70. letih pa je privatni dolg začel hitro naraščati: v letu 1980 se je dolg podjetij povzdignil na 51 %, do leta 2008 pa je narasel na 78 % BDP. V finančnem sektorju je bila akumulacija dolga še bolj eksplozivna: od leta 1980 se je iz 20 % povzpela na 119 % v letu 2008 (Gerard Dumenil in Dominique Lévi, *The Crisis of Neoliberalism*).

Nizka profitna mera po 70. letih prejšnjega stoletja je torej onemogočila vsakršen gospodarski vzpon, ki bi temeljil na rasti investicij in gospodarske rasti, primerljive s tisto v poveljnem obdobju. Občasni ciklični vzponi (ki so jim kmalu sledili padci) kot sta bum v sektorju informacijske tehnologije v 90.

ter nedavni nepremičninski bum, so bili možni zgolj na osnovi hiperinflacije na trgih kapitala in hiperakumulacije dolga. Ta je v letu 2008 pripeljala do recesije, ki je bila veliko hujša od tistih v poznih 70. in zgodnjih 80. letih in je po svojih razsežnostih primerljiva zgolj z Veliko depresijo v letih 1929–1933. Zlasti ortodoksni ekonomisti so problem izjemno šibkega stanja t. i. realnega sektorja vse prevečkrat zanemarjali. Rast slednjega je bila v zadnjem bumu, ki je trajal od leta 2001 do 2007, odvisna skorajda izključno od rasti dolga, oprtega na rast cen premoženja – predvsem kapitala in nepremičnin. Rast BDP ameriškega gospodarstva, stopnje rasti investicij, zaposlovanja in realnih mezd so bile v tem obdobju izjemno nizke. Ker gospodarska rast zaradi nizke profitne mere ni mogla biti gnana na osnovi produktivnih investicij, je bila lahko spodbujana le z osebno potrošnjo in investicijami v nepremičninski sektor, kar je bilo mogoče zgolj zaradi inflacije cen na trgu nepremičnin in ekspanzivne monetarne politike FED-a. A kljub enormnim monetarnim vzpodbudam s strani FED-a in spodbujanju tako privatne kot javne potrošnje, ki je v času Bushevega mandata dobila ogromne razsežnosti, je gospodarstvo ZDA po skorajda vseh makroekonomskih indikatorjih že pred krizo delovalo na najnižji ravni v celotnem poveljnem obdobju.

Zadnjega in najobsežnejšega nepremičninskega balona, ki je v končni instanci pripeljal do finančne krize in do Velike recesije leta 2008, zato ne smemo razumeti kot kontingentne deviacije, ki se je preko špekulativnih aktivnosti v finančnem in nepremičninskem sektorju oddaljila od domnevno zdravega jedra kapitalizma, temveč kot simptom resnih sistemskih težav, s katerimi se sooča sam kapitalistični način produkcije. ●

Gospodarska kriza v Sloveniji: vzroki in možne rešitve

Rok Brezigar

Slovenija v zadnjem času deli usodo številnih evropskih držav, ki se spopadajo s težavnimi gospodarskimi razmerami. Razmere pri nas so prišle tako daleč, da se Slovenija omenja kot šesta država evroobmočja, ki bo prisiljena zaprositi za mednarodno finančno pomoč. Namen članka je predstaviti največje težave v slovenskem gospodarstvu in nekatere možne rešitve. Članek je precej splošne narave, saj je vsaka od opisanih tematik obsežna in kompleksna; podrobnejša razčlemba težav bi zato zahtevala precej več prostora. Ne glede na znatne finančne težave Slovenije pa smo trenutno še vedno v situaciji, ko za rešitve lahko poskrbimo sami. Kljub temu se manevrski prostor z vsakim dnem, ko ne ukrepamo, zožuje, zato je pomembno, da z ustreznimi reformami začnemo čim prej. V nasprotnem primeru bomo namreč prisiljeni zaprositi za pomoč in bomo tako izgubili fiskalno suverenost ter nadzor nad načinom reševanja krize; v tem primeru bi bile posledice za prebivalce Slovenije precej bolj ostre kot sicer.

Slovenija je že pred začetkom svetovne finančne krize imela strukturne težave, predvsem v preveliki zadolženosti podjetij in previsoko javno porabo, a so zaradi lahkega dostopa do finančnih sredstev in relativno visoke gospodarske rasti ostale prikrite očem javnosti. Z začetkom krize pa so te težave prišle na dan. Prilivi finančnih virov iz tujine so se namreč zmanjšali, kar je negativno vplivalo na poslovanje bank, prebivalstvo in industrija pa so imeli precej več težav pri pridobivanju kreditov. Z nižjo gospodarsko aktivnostjo v svetu so probleme imeli predvsem prezadolženi izvozniki, saj so se zadolžili na podlagi pričakovane visoke gospodarske rasti. S težavami finančnega sektorja se je znižala tudi aktivnost gospodarstva, kar pomeni višjo brezposelnost ter posledično nižji priliv davkov v državno blagajno. Slovenija se je torej podobno kot drugje v Evropi soočala z višjimi stroški zaradi povečanja socialnih transferjev (npr. nadomestila za brezposelnost, različne subvencije ter denarni prejemki, kot so na primer otroški dodatek, štipendije ipd.), po drugi strani pa je hkrati prejela nižje prejemke zaradi zmanjšane gospodarske aktivnosti (manj pobranih davkov in prispevkov). Dodatno obremenitev na proračun je predstavljalo tudi povišanje plač v javnem sektorju, ki jo je vlada uvedla tik pred krizo. Vse to je imelo za rezultat povečevanje proračunskega primanjkljaja, kar je vlada kompenzirala z večjim zadolževanjem v tujini.

Javni dolg

V medijih velikokrat poslušamo, da je javni dolg Slovenije relativno nizek in da ekonomisti ter politiki, ki opozarjajo na katastrofalne razmere v Sloveniji, pretiravajo. Naš dolg konec preteklega leta je znašal slabih 48 odstotkov, kar je res skoraj pol manj od povprečja evroobmočja, a zaskrbljujoča je predvsem dinamika njegove rasti. Proračunski primanjkljaj je lani namreč po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) znašal 6,4 % bruto domačega proizvoda (BDP) oziroma skoraj 2,3 milijarde evrov in se od leta 2008 le še povečuje. Posledično se veča tudi javni dolg, ki se je v zadnjih treh letih podvojil. Glavni problem torej ni trenutna višina dolga, temveč izredno visok proračunski primanjkljaj, ki dolg zelo hitro povečuje. Pri tem moram opozoriti, da pri oceni nisem upošteval

2,8-milijardnega dolga Družbe za avtoceste v Republiki Slovenija (DARS) niti luknje v slovenskem bančnem sistemu, ki po nekaterih ocenah znaša kar 8 milijard evrov. Če to dodamo, se dolg povzpne prek 70 % BDP-ja.

Slovenija, kot sem že dejal, razliko med prihodki in odhodki financira z zadolževanjem na mednarodnih finančnih trgih. Problem je, da so tuji investitorji opazili naše težave in čedalje bolj dvomijo, ali smo sposobni vrniti sposojeni denar. To pomeni, da Sloveniji tako rekoč nihče več ne želi posoditi denarja oziroma nam ga je pripravljen posoditi samo pod izredno visokimi obrestnimi merami. Pomemben del obrestne mere namreč predstavlja premija za tveganje in ker vlagatelji ocenjujejo, da je posojanje denarja Sloveniji precej tvegano, zahtevajo za svojo naložbo višji donos. Trenutno so se razmere sicer nekoliko umirile, za kar je zaslužna Evropska centralna banka (ECB), saj je napovedala, da je sama pripravljena odkupiti neomejeno vrednost obveznic držav v težavah, s čimer je nekoliko pomirila vlagatelje. Ta napoved je tudi eden glavnih razlogov, da je Sloveniji oktobra letos uspelo dobiti za okoli 2 milijardi evrov desetletnega dolga po še relativno znosni 5,7-odstotni obrestni meri. Pa še za to je moral naš finančni minister v ZDA aktivno iskati vlagatelje. Pred tem je namreč Slovenija zadnjo obveznico, marca 2011, izdala za 1,5 milijarde evrov in ročnostjo (dolžino odplačevanja) 15 let, a je tudi takrat bila obrestna mera relativno visokih 5,125 %. V tem obdobju se je država večinoma financirala le še preko kratkoročnih zakladnih menic (neke vrste kratkoročnih obveznic). Te menice pa v večji meri kupijo domače državne banke, ki se zaradi posebnega programa Evropske centralne banke (ECB) lahko zadolžujejo po izredno nizki obrestni meri. To pomeni, da se naša država bolj ali manj zadolžuje le še posredno preko ECB, tovrstno zadolževa-

nje pa omogoča samo krpanje trenutnih lukenj. Zadnja izdaja obveznic je tako večinoma posledica ukrepov ECB, namenjenih lajšanju prezadolženih težav, in ne naše kreditne sposobnosti. Ta ukrep pa ne bo pomagal Sloveniji v nedogled, temveč nam je le kupil nekoliko časa, da lahko uredimo naše javne finance. Slovenija ima še dodaten problem. Med leti 2014 in 2016 bo zapadlo za skoraj 4 milijarde evrov obveznic. Ker država takrat najverjetneje ne bo sposobna odplačati tolikšnega dolga, bo morala dolg refinancirati pod novimi pogoji. To pa pomeni, da si bo država prisiljena sposoditi denar po precej višji obrestni meri, če do takrat ne bomo uspeli sprejeti nekaterih reform, s katerimi bi pokazali pripravljenost uravnoteženja državnega proračuna. Obrestna mera na naš dolg se je povzpela že čez psihološko mejo sedmih odstotkov, a se je zaradi omenjenega ukrepa ECB-ja nekoliko znižala. Naj opozorim, da so Grčija, Irska in Portugalska zaprosile za finančno pomoč, ko so obrestne mere prekoračile omenjeno kritično mejo.

Seveda ni skrivnost, da mora Slovenija svoj proračun uravnotežiti; a način, kako bomo to dosegli, je javnosti vsekakor manj jasn. V grobem sta načina dva: lahko povišamo prihodke ali pa znižamo odhodke. Povečevanje prihodkov je definitivno sprejemljivejše za prebivalce, saj se jim na ta način življenjski standard bistveno ne poslabša. Težava je v tem, da lahko vlada prihodke poveča samo prek državnih investicij in potrošnje, ki povečujejo gospodarsko rast; za to pa potrebuje denar. Glede na to, da Sloveniji tuji vlagatelji (tu mislim predvsem na tuje finančne institucije, kot so na primer vzajemni, pokojninski ali investicijski skladi ter nekatere banke) ne želijo več posojati denarja, saj ne verjamejo več, da je država ob trenutni ekonomski politiki sposobna ta denar vrniti, lahko vlada dodatna sredstva pridobi samo preko višjih davkov. Toda Slovenija je ena izmed najbolj davčno obremenjenih držav na svetu, kar pomeni, da bi dodatni davki močno znižali gospodarsko aktivnost. Na ta način bi torej vlada sicer kratkoročno pobrala več davkov, s pomočjo katerih bi financirala projekte, namenjene gospodarski rasti, hkrati pa bi to isto gospodarstvo, ki si ga želi rešiti, zadušila z davki, zaradi česar bi mnoga podjetja znižala proizvodnjo ali bi celo propadla; v prihodnje bi bil davčni izplen tako precej nižji.

Obstaja pa še tretji način dvigovanja prihodkov, in sicer prek neposrednih tujih investicij. Ta način je v splošnem tudi najbolj koristen za gospodarstvo, saj direktno ne obremenjuje ne podjetij ne državnega proračuna. Z vstopom tujega kapitala bi tako nastala nova delovna mesta, kar bi spodbudilo gospo-

darsko rast ter povišalo davčne prihodke. Problem predstavlja za tujce neprijazno poslovno okolje, ki je predvsem posledica dolgoletne mantre nacionalnega interesa ter dolgih birokratskih postopkov, zaradi česar tujci navkljub interesu oklevajo pri vstopu na naš trg. Če se politična volja ne spremeni, se bomo morali obrisati pred nosom praktično zastoj kapitalu, ki bi močno pripomogel k okrevanju našega gospodarstva.

Glede na to, da je uravnoteženje proračuna v trenutnih razmerah za Slovenijo preko povečevanja prihodkov skoraj nemogoče, se mora vlada spopasti z odhodkovno stranjo proračuna. Plače javnega sektorja in socialni transferji predstavljajo približno 70 % slovenskega proračuna, zato je jasno, da bo morala država, če želi znižati odhodke, sprejeti zelo neprijetne varčevalne ukrepe.

Pokojnine

V medijih se je veliko poudarjala nujnost sprejema pokojninske reforme, ki so jo poslanci vendarle izglasovali v začetku decembra. Trenutna reforma bo nekoliko omilila pritisk na proračun, kljub temu pa se je treba zavedati, da bo na dolgi rok potrebno sprejeti dodatne ukrepe, če želimo vzdržno pokojninsko blagajno. V tem delu želim predstaviti to problematiko nekoliko bolj natančno. Trenutno je v Sloveniji po podatkih Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje 588 tisoč prejemnikov pokojnin ter 859 tisoč zavarovancev. To pomeni, da enega upokojenca podpira le zavarovanec in pol. Pokojnine se financirajo s prispevki za pokojninsko zavarovanje, preko katerih se je lani nabralo za 3,4 milijarde evrov pokojnin. A to ni dovolj za financiranje celotnih pokojnin, saj je v istem obdobju znašala vrednost pokojnin 4,9 milijarde evrov. Razliko 1,5 milijarde moramo tako financirati prek proračuna. Za lažjo predstavbo naj povem, da je imela Slovenija leta 2011 približno 8 milijard prihodkov v proračun, kar pomeni, da smo za pokojnine porabili približno 19 % teh sredstev. Glede na demografske trende se število upokojencev vsako leto povečuje, število delovno aktivnih pa ustrezno znižuje. Do največjega šoka bo prišlo okoli leta 2040, ko se bodo upokojili potomci prve *baby boom* generacije, saj naj bi se takrat po projekcijah vlade izenačilo število upokojencev in delavno aktivnih ljudi. S povečevanjem življenjske dobe se povečuje tudi povprečni čas prejetanja pokojnine. V letu 2009 je bila po podatkih vlade povprečna pokojninska doba 32 let in 3 mesece, z izboljševanjem življenjskega standarda pa lahko pričakujemo, da bo doba še porasla.

Za pokojnine je torej potrebno dobiti neko dolgoročnojšo reši-

tev. Trenutni pokojninski sistem deluje tako, da delavno aktivni prebivalci plačujemo prispevke, ki gredo direktno za plačilo pokojnin. Ta sistem medgeneracijske solidarnosti je zaradi tega primeren predvsem za države, kjer je prebivalstvo relativno mlado in je upokojencev relativno malo. V razvitih državah pa se zaradi boljšega zdravstva in življenjskega standarda število starejših ljudi drastično povečuje. V takem okolju je precej bolj primeren sistem individualnega plačevanja prispevkov. Oziroma drugače povedano, prispevki, ki jih zavarovanec plačuje za pokojnine, se ne namenijo za trenutne upokojence, temveč se varčujejo in izplačajo ob upokojitvi tistega zavarovanca, ki je te prispevke vplačeval – torej vsak plačuje za svojo pokojnino. Problem nastane, ker prehod iz enega sistema v drugi ni enostaven. Če bi se to zgodilo čez noč, seveda ne bi bilo nobenega, ki bi vplačeval za trenutne upokojence in bi ti ostali brez pokojnin. Zato že dalj časa v Sloveniji obstaja drugi steber pokojninskega varčevanja, ki je spodbujen z davčnimi olajšavami, z namenom, da bi predvsem mlajši ljudje že zdaj vplačevali prispevke za svojo pokojnino. Trenutna mlajša generacija se bo namreč morala skozi delovno dobo odreči delu svojih prihodkov in jih nameniti varčevanju za pokojnino v različne pokojninske ali vzajemne sklade, da bo lahko nadomestila pričakovani upad pokojnin v prihodnosti. Dlje časa kot čakamo na ustrezno pokojninsko reformo, večjemu delu svojih prihodkov se bo morala mlajša generacija odreči, če si želi zagotoviti finančno varno starost. Nedavna reforma je namreč preveč blaga, da bi učinkovito rešila omenjene težave.

Javni sektor

Če bo vlada želela znižati odhodke iz proračuna, bo morala znižati tudi stroške javnega sektorja. Doslej namreč javni sektor za razliko od zasebnega še ni občutil posledic krize. Med leti 2008 in 2012 se je registrirana brezposelnost v Sloveniji povišala iz 66 tisoč na 110 tisoč, in sicer izključno na račun zasebnega sektorja. V javnem sektorju se je zaposlenost namreč celo povečevala. Podobno sliko kaže tudi vrednost mase plač, ki je po podatkih Ajpesa leta 2008 v zasebnem sektorju močno upadla, medtem ko je v javnem sektorju še naprej rasla. Zaradi tega so se pritiski na proračun dodatno povečali, saj se javni sektor financira iz davkov, ki jih pridobi iz zasebnega sektorja. V javnem sektorju so tudi plače precej višje, saj znaša povprečna bruto plača po podatkih Statističnega urada (SURS) 1.750 evrov, medtem ko znaša povprečna bruto plača v zasebnem sektorju 1.370 evrov. Del ter razlike lahko sicer pojasnimo

predvsem z višjo izobrazbo javnega sektorja. V javnem sektorju je namreč po podatkih Sursa leta 2010 56 % zaposlenih imelo vsaj višjo izobrazbo, medtem ko je v zasebnem sektorju takih 29 %. Bolj zanimivo pa je, da delež zaposlenih v najvišjem dohodninskem razredu (torej tistih, ki prejemajo več kot 3.340 evrov bruto plače) znaša v zasebnem sektorju dobre 4 % vseh zaposlenih v tem sektorju, medtem ko je v javnem takih kar 7,5 %. To pomeni, da javni sektor predstavlja prav tako pomemben faktor pri razslojevanju prebivalstva kot zasebni. Tudi mednarodni podatki kažejo na privilegiran položaj javnega sektorja v primerjavi z zasebnim. Po podatkih Mednarodnega denarnega sklada (IMF) ima v EU le Romunija večji delež mase plač javnih uslužbencev glede na BDP, tik za nami pa so še Grčija in Portugalska. Poleg tega v evroobmočju od leta 2009 masa plač javnega sektorja v povprečju pada, medtem ko v Sloveniji raste.

Druge potrebne reforme

Eden ključnih ukrepov vlade mora biti torej uravnoteženje proračuna, predvsem z zniževanjem odhodkov. Ekonomisti smo si soglasni, da takšni ukrepi upočasnjujejo gospodarsko rast, žal pa nam naša situacija zaradi neustreznega ukrepanja politike v preteklosti ne dopušča drugih alternativ. Kljub temu se je potrebno zavedati, da varčevalni ukrepi negativno vplivajo na gospodarstvo samo na kratek rok, v nadaljevanju pa uravnotežen proračun predstavlja dobro osnovo za realno gospodarsko rast. Problem predstavlja predvsem dejstvo, da je naš proračunski primanjkljaj strukturne narave in ni samo posledica trenutne krize. V preteklosti je bil ta problem prikrit zaradi visoke gospodarske rasti, ki je bila med drugim posledica nizkih obrestnih mer in kreditne ekspanzije. Z nastopom gospodarske krize pa so težave prišle na plan. Kljub temu varčevalni ukrepi niso edini ukrepi, ki jih lahko naša vlada sprejme, da zagotovi gospodarsko okrevanje.

Trg dela

Trg dela v Sloveniji ima dva ključna problema, in sicer preveliko rigidnost trga ter močno dualnost trga. Pri nas namreč poznamo pogodbo za nedoločen čas, kjer so delavci med najbolj zaščitenimi v Evropi, na drugi strani pa so ostale oblike zaposlovanja (pogodbe za določen čas, podjemne pogodbe, avtorske pogodbe, študentsko delo ipd.), pri katerih je zaščita delavcev minimalna. Visoka zaščita delavcev preko pogodbe za nedoločen čas je na prvi pogled pozitivna, a to žal v praksi ne velja. Če

namreč podjetja težko odpuščajo delavce, bodo tudi počasneje zaposlovala nove, saj zaposlitev novega delavca predstavlja tveganje, da bi ga v primeru finančnih težav težko odpustila. To še posebno pride do izraza v tako negotovih časih, kot so zdajšnji. Ta dejavnik trenutno znatno ovira zaposlovanje v Sloveniji. Poleg ekonomskih ciklov rigidnost trga dela zavira tudi usmeritev industrije v bolj konkurenčne sektorje. Razvite države namreč ne morejo konkurirati državam v razvoju s ceno delovne sile, zato se morajo usmeriti v bolj produktivne panoge, ta prehod pa je precej težji v primeru močne rigidnosti trga dela. Lep primer je na primer Mura, ki zaradi dražje delovne sile v primerjavi z ostalimi državami ni več mogla konkurirati in smo jo morali več let umetno vzdrževati pri življenju, dokler ni sčasoma podjetje propadlo. Podjetja se na takšno rigidnost prilagodijo tako, da določen delež zaposlenih zaposlijo na alternativne načine, recimo preko pogodbe za določen čas ali pa avtorske pogodbe. Takšna oblika zaposlitve tako zagotavlja podjetju fleksibilnost, a problem imajo delavci, ki imajo zelo nizko raven zaščite. Rešitev bi tako bila, da bi bile pogodbe poenotene, torej vse za nedoločen čas, a bi te morale dopuščati večjo mero fleksibilnosti za obe strani. Običajno je znižanje zaščite delavcev povezano z velikim strahom ter odporom, predvsem s strani sindikatov, toda zavedati se je treba, da ustrezno število delovnih mest v gospodarstvu zagotavlja precej večjo varnost kot pa zgolj pogodba. Tako se delavcu ni potrebno bati, da bo izgubil delovno mesto, saj bo na trgu dela hitro dobil novo, hkrati pa morajo podjetja med seboj konkurirati za te delavce, s čimer se izboljšujejo plače in pogoji dela. Toda brez večje fleksibilnosti na trgu dela se podjetja le s težavo prilagajajo zunanji konkurenci ter posledično počasneje rastejo. Enega boljših sistemov ima na primer Danska kjer podjetjem ni težko odpustiti ali zaposliti delavca, hkrati pa imajo zelo radodarno nadomestilo za brezposelnost. Trik je v tem, da si upravičen do tega nado-

mestila samo pod pogojem, da aktivno iščeš novo zaposlitev, pri čemer ti izdatno pomaga tamkajšnji zavod za zaposlovanje, ki je na izrazito višji ravni kot v Sloveniji. Danska je tako od devetdesetih let, ko je prvič uvedla to reformo znižala brezposelnost iz 11 % na današnjih 4,8 % (v EU znaša trenutno 10,6 %) in to navkljub trenutni gospodarski krizi.

Bančni sektor

Navkljub velikim težavam pri uravnoteženju državnega proračuna, nam še večjo grožnjo predstavlja luknja v bančnem sektorju. Ocene o vrednosti slabih terjatev bank se gibljejo med 6 in 8 milijardami evrov, kar je nekoliko manj, kot znaša letni proračun Slovenije. Glede na to, da imamo težave že pri pokrievanju tekočega proračunskega primanjkljaja, bomo bančni sistem težko rešili brez zunanje pomoči, če ne bomo hitro sanirali proračunske luknje. Stabilen bančni sistem je sicer nujno potreben za nemoteno delovanje gospodarstva. Primarna funkcija bank je učinkovit prenos sredstev od ekonomskih subjektov s presežkom sredstev (večinoma gospodinjstev) do subjektov s primanjkljajem sredstev (podjetij). Pri tem banke predstavljajo potreben pogoj za učinkovito rast ter tudi tekoče poslovanje gospodarstva. V primeru kolapsa bančnega sistema bi bilo namreč gospodarstvo hitro na kolenih, kar pomeni, da je sanacija bančnega sistema prioriteta države. Banke ne nudijo zgolj kreditov, ki so potrebni za investicije in posledično rast podjetij, temveč ponujajo tudi storitve, ki so nujno potrebne za normalno poslovanje družb in bi brez njih imela predvsem mala in srednja podjetja ogromne težave že pri navadnih storitvah, kot sta plačilni promet oziroma denarne transakcije. Velika težava slovenskega bančnega sistema je v tem, da so največje banke v državni lasti, kar pomeni, da breme reševanja bank avtomatsko pade na državo oziroma posledično na davkoplačevalce. Islandija je na primer imela še veliko večje težave v bančnem sistemu, a ker so bile banke v privatni lasti, jih je pustila propasti, tuji investitorji so tako izgubili praktično vse premoženje, sama pa je prevzela lastništvo nad domačimi dolгови ter večinoma zdravim delom bank, sestavljenim večinoma iz domačih depozitov. Na ta način se je država rešila bremena milijardnih dolgov in pospešila okrevanje gospodarstva. Slovenija se tega bremena zaradi državnega lastništva in slabih terjatev domačih družb žal ne more znebiti na takšen način. Prebivalci Slovenije torej plačujemo drago ceno t. i. nacionalnega interesa, a ne samo zato, ker so največje banke v državni lasti, temveč tudi zaradi dejstva, da so največji dolžniki bank na

takšen ali drugačen način povezani s političnimi strankami, kar je omogočilo množično podeljevanje kreditov brez ustreznega zavarovanja. Precejšen del krivde pade tudi na Banko Slovenije, poslanstvo katere je predvsem zagotavljanje stabilnosti finančnega sistema ter spremljanje kreditnega tveganja bank, a je ta več kot očitno zatajila.

Načinov reševanja bank je več, za katero se bo odločila vlada, pa je težko reči. Vlada že dalj časa išče tujega investitorja, ki bi pomagal pri sanaciji, a je cena, ki jo zahtevamo, očitno še previsoka, vprašljiva pa je tudi politična volja za vstop tujcev v naš bančni sistem. Najverjetneje bo potrebna ustanovitev neke vrste slabe banke, kamor bodo prenesene vse slabe terjatve bank in bo bančni sistem razbremenjen slabih terjatev, a je zaradi počasnosti ukrepov tak ukrep z vsakim dnem dražji. Le stabilne banke namreč lahko ustrezno financirajo gospodarstvo, da to lahko neovirano raste, s čimer se povečujejo prihodki prebivalstva ter znižuje brezposelnost. Potrebno pa se je zavedati, da ne glede na strategijo reševanja bank, ki jo bo ubrala vlada, bo cena, ki jo bomo plačali državljani, visoka.

Če povzamem, Slovenija je trenutno v situaciji, ko država zapravi več, kot zasluži, dodatno pa ji kot Damoklejev meč nad glavo grozi globoka luknja finančnega sektorja. Poleg tega bo vlada morala kmalu poplačati glavnice obveznic, ki potečejo v prihodnjih treh letih. To pomeni, da bo morala vlada hitro in odločno ukrepati, če ne želi biti prisiljena zaprositi za mednarodno finančno pomoč. Slej kot prej se bo potrebno zavedati, da ne obstaja čudežno zdravilo, ki bi pozdravilo vse finančne težave države, hkrati pa Slovencem omogočalo enak življenjski standard kot pred krizo. Trenutna usmeritev vlade bi morala biti stabilizacija slovenskega gospodarstva, kar bi tvorilo dobro osnovo za prihodnjo gospodarsko rast ter posledično rast blaginje. Okrevanje gospodarstva pa je praktično nemogoče brez varčevalnih ukrepov in nekaterih strukturnih reform. Za zgled so nam lahko Islandija ali Estonija, ki sta sprejeli ostre varčevalne ukrepe, sedaj pa sta na dobri poti okrevanja gospodarstva. Prihodnje leto bo s finančnega vidika najverjetneje eno težjih v kratki zgodovini Slovenije, saj ti ukrepi na kratek rok znižujejo gospodarsko aktivnost, kar bodo prebivalci Slovenije občutili predvsem prek rasti brezposelnosti in z zniževanjem socialnih pravic. Kljub temu bodo negativne posledice trajale le relativno kratek rok, če bodo spremembe speljane na pravi način, in bi lahko Slovenija že v kratkem bila na dobri poti okrevanja. Če uporabim angleško frazo: *«It has to get worse before it gets better»*. ●

Razmišljanja o sindikatu začasnih zaposlitev

Blaž Kosovel

Sledeči zapis boste mogoče mnogi želeli razumeti kot neoliberalni napad na delavske pravice, čeprav je v bistvu ravno obramba delavskih pravic, ki jih noben sindikat ne vzame resno. Zapis namreč obravnava obstoječe stanje, o katerem se premalo zares govori, če pa se že, vedno površno, polovično in še posebej idealistično, prav tako pa nihče ne ponuja nikakršne oprijemljive rešitve zanj. Edino do sedaj predlagano (delno) rešitev – malo delo pa je na referendumu zavrnilo 80 odstotkov udeležencev. Tema zapisa je sindikalna zaščita začasnih oblik zaposlitev, pri čemer te niso razumljene kot vice pred odrešitvijo v zaposlitvi za nedoločen čas, temveč kot legitimna oblika dela, kateri naj pripada tudi primerna legalna zaščita.

Sindikati proti začasnemu delu

Oktobra je bil na MMC RTVSLO objavljen članek z naslednjim naslovom »Sindikati nasprotujejo začasnemu delu za brezposelne« (26. 10. 2012). In zakaj nasprotujejo? Zato ker menijo, da če se enkrat odprejo vrata za začasne¹ oblike zaposlitve, ni več poti nazaj, češ da se potem ljudje ujamejo v začasna dela, to pa povzroča tudi dumpinške cene (kar naj bi se zgodilo v Nemčiji). Vsekakor pa so se sindikati in delodajalci strinjali, da je potrebno začasne oblike dela urediti s posebnim zakonom.

Ko prebiramo takšne zadeve, se kaže vprašati, ali sindikati poznajo (slovensko) realnost ali si le zatiskajo oči pred njo in jim je dovolj, da zelo ozko branijo interese svojih članov. Večina sindikatov namreč zastopa predvsem že obstoječe tradicionalne oblike dela in zaposlitev s ciljem ohranjanja njihove trajnosti in izboljševanja splošnih pogojev. Obstajajo pa oblike dela, ki niso tradicionalne, temveč se oblikujejo v skladu z novimi področji, predvsem v storitvenem sektorju, morda še najizraziteje v kulturi in z njo povezano produkcijo. Dejstvo je, da so te nove oblike dela prisotne že dlje časa in so postale del vsakdana. Kljub temu pa niso deležne pretirane pozornosti obstoječih sindikalnih zvez, prav tako pa se tisti, ki delajo v takšnih oblikah, še niso združili in zahtevali svojih pravic.

Skratka, povedati je potrebno nekaj za mnoge vsakdanjega, za mnoge druge pa nekaj nepredstavljivega. V Sloveniji obstaja veliko oblik začasnega dela, torej dela na avtorske in podjemne pogodbe, dela preko s.p.-ja z državno subvencijo in študentsko delo. Kot kaže izjava sindikatov, ta dela sploh ne bi smela obstajati, kar se je lepo pokazalo pri njihovi kampanji proti malemu delu, ko so na plakatih primerjali pravice »malega delavca« z redno zaposlenim delavcem, čeprav je pri malem delu šlo v prvi vrsti za študente in upokoјence, torej tiste dele populacije, ki še ni ali pa ni več polno delavno aktivna in bi ravno zaradi tega potrebovala sebi primerno ureditev.

¹ Za začasne oblike zaposlitve je tudi pri nas vse bolj pogost izraz prekernost ali prekarnost, kar lahko prevedemo kot nestabilno, odvisno od volje drugih in zunanjih okoliščin. Pojem ima torej zelo peyorativen pomen, in sicer v odnosu do redne zaposlitve. V tem zapisu pa se lotevamo začasnih zaposlitev z drugega zornega kota, zato pojma prekernosti ne bomo uporabljali.

A ker se dejstva ne prilagajajo sindikatom, temu ni tako. Sindikati so se vedno oblikovali glede na panogo dela, niso se pa oblikovali glede na obliko zaposlitve, saj je bil njihov cilj vedno redna zaposlitev za nedoločen čas. Zaradi tega sindikati še vedno razumejo začasno delo (pogodbo za določen čas) kot nekaj začasnega na poti do redne zaposlitve. Začasno delo je tako zanje motnja, s katero se ni potrebno preveč ukvarjati, saj mora kot motnja izginiti. A ta motnja kljub zatiskanjem oči ne izgine. Vztrajanje pri zanikanju motnje tako ne reši trenutnega problema. Ta dela obstajajo in vztrajajo. In nič ne kaže, da bodo odšla. Ravno nasprotno, vedno več jih bo. In zdaj nekaj še bolj nezaslišanega: to niti ni vedno tako slabo. Mnogi, seveda predvsem mlajši, si niti ne želijo redne zaposlitve za nedoločen čas, ampak le primerno plačilo za svoje delo, ne da bi bili pri tem žrtvovali svobodo, torej da ne bi bili vezani na nobenega zaposlovalca, hkrati pa bi imeli zadostno zdravstveno varnost.

Fleksibilnost ni nujno nekaj grozljivega

Mnoge mlade namreč že misel o tem, da bodo celo življenje presedeli v isti pisarni, navdaja z depresijo. Najbrž večini študentov že v prvem letniku fakultete rečejo, da se je potrebno pripraviti na to, da ne bodo celo življenje počeli le ene stvari, saj se bodo morali prilagajati novim razmeram. To seveda ne pomeni, da bodo sprejeli vsakršno obliko fleksibilnosti, predvsem tiste ne, ki jih sili v nemogoče delovne razmere za najmanjša plačila ali sploh nikakršna. Fleksibilnost mora biti vselej vzajemno pogojena in ravno tako tudi dogovorjena. Mnogi se bodo zdaj hudovali, češ, da se mora delo uklanjati kapitalu. Da, vsekakor se že mora prilagajati, da bo služil interesom kapitala. A žal v pričujočem prispevku ne bo govora o implikacijah kapitala na delo, temveč o nečem veliko bolj pragmatičnem, a ravno zato spregledanem zaradi tolikih izletov v abstrakcije, in sicer: kako to stanje urediti na točno določenem kraju in prostoru – v današnji državi Sloveniji. Menjavanje službe ni samo po sebi nekaj slabega, slabo pa je nedvomno to, da imamo okolje, ki takšnega koncepta ne razume najbolje oziroma ga razume še vedno v obliki redne zaposlitve. Sam koncept fleksibilnosti pa ostaja zaradi zastraševanja pred negativnimi posledicami še vedno ne dovolj premišljen, da bi znali tematizirati in posledično izkoristiti tudi njegove prednosti.

Kot primer velja omeniti prepoved daljšanja avtorskih pogodb čez določeno časovno obdobje, saj se ima to za prikrito zaposlitev. Kar se namreč zgodi v praksi je to, da ker tistega posameznika ne morejo zaposliti, končajo sodelovanje z njim in

najdejo novega. To pa gre seveda v slabo obema stranema, saj bodo najverjetneje novega morali že spet naučiti vse potrebno, prav tako pa se bo moral prilagoditi novemu okolju.

Mnogi mladi bi raje videli varno začasnost kot pa nezanimivo redno zaposlitev. Eden izmed temeljev varnosti pa je med drugim tudi dovolj veliko povpraševanje po delu. To namreč pomeni, da lahko posameznik zavrne določeno službo, saj je na voljo še dovolj drugih, hkrati pa ima vsako specifično delo tudi svoje zagotovljeno minimalno plačilo. Lepota začasnega dela je namreč tudi v tem, da lahko v vsakem trenutku odideš. Takšna varna prožnost po danskem modelu pa predpostavlja ne samo veliko ponudbo del, ampak tudi višje socialno nadomestilo. To bi v praksi izgledalo tako, da bi lahko prejeli socialno nadomestilo mesec ali največ dva meseca po odpovedi. To bi seveda bilo mogoče, če bi natančno pretresli vse prejemnike socialne pomoči in bolj učinkovito prerazdelili proračun.

Študentsko delo? Ne, hvala!

A ključna težava pri vsaj minimalni razrešitvi zagate fleksibilizacije sliši na ime študentsko delo, saj gre za njeno najslabšo obliko. Šlo naj bi za socialni korektiv, ki omogoča študentom, da sploh lahko študirajo, vendar je zadeva že zdavnaj prerasla svoje namene. Zato se gre vprašati kakšna bi bila razlika, če bi obstajal institut malega dela (ali pa začasnega, če je komu ljubše), ki bi ga lahko koristili vsi, ne le študentje? Ali bi se za študente kaj spremenilo? Le to, da bi za delo konkurirali še z vsemi ostalimi. To seveda ne pomeni, da bi bili zaradi tega česa prikrajšani, vsekakor pa bi bil razbremenjen naš šolski sistem, saj ne bi zapravljali denarja za fiktivne vpise, torej za tiste študente, ki so vpisani le zato, da lahko delajo. Študentsko delo je namreč za mnoge edina oblika trga dela, kar pomeni, da je potrebno imeti status študenta za potrebe dela. Kar je bil nekoč socialni korektiv, je danes le še poceni oblika delovne sile, kjer se študentom tudi za strokovno zahtevno delo in storitve, ki bi jih sicer lahko opravljali ustrezno izobraženi, plačuje globoko »pod ceno«. Le pogled na to, kakšna je ponudba del preko študentskih napotnic, daje misliti, da diploma sploh ni več pomembna, saj morajo študenti že vse znati. Zadeva je nadvse ironična, saj mnogi iščejo profile, za katere je potrebna visokošolska izobrazba oziroma veliko let delovnih izkušenj. S študentskim delom se tako nižajo minimalne urne postavke za določena dela, kar niža vrednost določene stroke oziroma veščine. Če preletimo seznam del, lahko le zgroženo ugotovimo, da lahko za okoli štiri evre na uro opravljamo neverjetno

raznolikost del: kidanje snega, oblikovanje spletnih strani in 3D grafike, delo za šankom ali v blagajni, pravne storitve ali trženje. Ukinitve študentskega dela torej ne bi prizadela samih študentov, nedvomno pa bi prizadela študentske funkcionarje, študentske organizacije in študentske servise, ki kujejo dobiček, v zameno pa nobena študentska organizacija ne ponudi omembe vredne štipendije, kar bi dejansko morala biti prava vzajemnost takšnih organizacij. To je izven njihovega dometa. Z ukinitvijo študentskih servisov bi se tako izognili absurdni možnosti, da lahko začasno delajo samo študenti, hkrati pa bi odprli možnost, da začasno dela vsakdo, ki to želi. Še posebej pa je pri tem primerno zakonsko zaščiteno z oblikovanjem minimalnih postavk dela.

Obstoječi sindikati niso dovolj

Ob referendumu o pokojninski reformi je Dušan Semolič izjavil, da so »njegove delavke pri x letih že preveč izmučene«. In ta izjava je bila ena ključnih v diskurzu takratne protireferendumske kampanje. S tem v bistvu ne bi bilo nič narobe, če ne bi bil to osrednji stavek. Tako pa je na koncu v medijskem diskurzu izpadlo, kot da imamo pri nas le težka fizična dela. (Še posebej pa je naravnost ironično – če ne absurdno – da se je to zgodilo ravno v medijih, kjer je prekernost na višku). Nobeden izmed sindikatov ni namreč jasno in glasno povedal, da mnogi želijo delati tudi pozno v starost. Še več, da se mnogi upokojitve naravnost bojijo, saj jih je strah, da ne bodo imeli več kaj početi, oziroma da bodo morali shajati s (pre)nizko pokojnino. Po drugi strani pa nedvomno večina mladih sploh ne verjame, da bo kdaj prejela pokojnino. Zaščita le tradicionalnih proletarskih del se je v Sloveniji sicer že izkazala na sprevržen način – da jih je vedno manj. Boj za ohranjanje statusa quo je dejansko postopoma le slabšal situacijo. Od prvega Semoličevega mandata pa do danes (ZSSS je začel voditi leta 1991, ravno kar pa je bil izvoljen še za nadaljnjih pet let) so se časi spremenili, mnoge tranzicijske managerje je namreč skrbelo le kako hitro pokrasti dotedaj državna podjetja, če pa so jih že želeli prestukturirati, tega niso znali narediti dovolj dobro. Prav tako so mnogo predvsem manualnih del izvozili drugam, tako nismo več v dobi, kjer bi bil ekonomski cilj množično ustvarjanje delovnih mest. Ti sindikati niso nikoli pretirano vzdignili glasu, ko so bila na udaru delovna mesta, vzdigujejo pa ga, ko se pripravljajo strategije za njihovo preoblikovanje, čeprav se jih mnoge oblike sploh ne bi dotaknile, saj gre za drugačne, večinoma nemanualne oblike del.

Ključna težava konec koncev ni to, da se obstoječi sindikati borijo za obstoječe pravice, težava je v tem, da se mnogi, ki delajo v začnih oblikah dela, prepoznajo v tem sindikalnem boju, čeprav jih nobeden od sindikatov sploh ne predstavlja. Kot rečeno, gre v tem primeru bolj za socialno in pravično državo le s stališča abstrakcije, ne pa dejanskega stanja. Stanja, kjer so začasna dela nekaj vsakdanjega in jih je ravno zato potrebno urediti tako, da bodo čim bolj socialna in pravična. Kar se namreč danes dogaja, je čakanje z obljubo na bodočo zaposlitev v nedoločeni prihodnosti, v vmesnem času pa delo v nemogočih pogojih. Sindikati se tako borijo, kot da so že tudi sami v tej nedoločeni prihodnosti. Kot da sedanji čas sploh ne obstaja. Skratka, zgodovinska vloga sindikatov je, da ščiti delavce pred samovoljo delodajalcev. Ključna težava pa je, da mnogi niso zaščiteni. Potrebujemo torej novo institucionalno obliko, ki bi

DELODAJALCI VS. DELOJEMALCI **premislek o pravilnejši uporabi besed**

Če bi obe besedi premislili, bi ugotovili, da ju uporabljamo popolnoma narobe. Kako je namreč mogoče, da so delavci delojemalci, tisti, ki zaposlujejo pa delodajalci? Kdo komu daje delo? Ali ni delavec tisti, ki daje delo, zaposlovalec pa daje okoliščine, v katerih delo lahko steče. Blago oziroma storitev je namreč rezultat dela, ki ga je delavec vložil v produkcijska sredstva, ki mu jih je dal na razpolago zaposlovalec. Delo je namreč značilnost človeka, ki dela, torej delavca, ne pa zaposlovalca. Zaposlovalec nima dela, ima le pogoje za delo. Kako naj torej zaposlovalec daje delo in kako ga delavec lahko sprejme?

predstavljala vse tiste delavce, ki ne delujejo v tradicionalnih oblikah dela, hkrati pa želijo, da je njihovo delo tudi v vseh ostalih ozirih priznано kot delo. Še posebej pa je treba priznati, da so nove (večinoma nefizične) oblike dela velikokrat nagnjene k bolj fleksibilnim urnikom. Konec koncev je fiksni urnik nastal zaradi potreb tovarn po merjenju produktivnosti, mnoge oblike dela pa ne morejo biti merjene po produktivnosti na enak način, čeprav si to mnogi managerji nadvse želijo. Ob tem naj omenimo še posebej zanimiv ukrep vlade, ki je

pokazal na popolno nerazumevanje problematike dela: čeprav mnogi ministri govorijo v besednjaku neoliberalizma, so izdali odlok, ki preprečuje zaposlovanje na avtorske in podjemne pogodbe v celotnem javnem sektorju. Ideja je bila enostavna: zaposlenih je dovolj, zato ne potrebujemo še dodatnih ljudi za opravljanje tistega, kar je pač potrebno. Enostavno je potrebno narediti obstoječe zaposlene bolj produktivne. A tu se je pokazal problem ravno v strukturi zaposlenih, saj tisti z največ pravicami opravljajo vsa podporna dela, vsebino pa večinoma ustvarjajo ravno tisti na začasnih pogodbah. In ker takšnih nobeden sindikat ne brani, so bili prepuščeni posameznim javnim zavodom in direktorjevi volji po izvajanju zakona. Na koncu pa je – kako ironično – nedvomno trpela produktivnost organizacije, mnogi so ostali brez dela, s tem pa so se tudi znižala vplačila v davčno blagajno.

Razliko med redno zaposlitvijo in začasnimi oblikami dela lahko strukturno zajamemo kot generacijski konflikt, kjer se starejša generacija, ki je rasla v času, ko je bilo delovno mesto svetinja, sploh ne zaveda, da gre za oklepanje delovnih mest na račun mlajše generacije. Zaščita določenih zaposlitev naredi te osebe nepremakljive, mladi pa nikakor ne morejo priti zraven, kar na dolgi rok škodi samim institucijam. Najbolj eklatanten primer tega so univerze.

Takšen primer je najbrž znan mnogim mladim, ki pridejo v kolektiv, v katerem izjemno veliko delajo, zaslužijo pa veliko manj v primerjavi s starejšimi sodelavci, ki v mnogih javnih institucijah dobesedno »cingajo nogo«. Potem pa grede ti starejši sodelavci tuliti abstraktne socialistične parole proti vladnim ukrepom na sindikalne proteste, namesto da bi se zamislili nad stanjem v svojem kolektivu in se borili za svoje mlajše sodelavce. Še večja težava pa je v tem, da enake parole tulijo tudi ti mlajši sodelavci, ne da bi razumeli, da se oni sploh ne morejo boriti za isto stvar. Mnogi mladi namreč podpirajo sindikate v želji, da bodo nekoč tudi sami dosegli željeno redno zaposlitev, ne razumejo pa, da se sindikati borijo le za svoje člane.

Tako se dogaja, da medtem ko sindikati protestirajo proti Zakonu o uravnoteženju javnih financ, ki delavcem v določeni javni ustanovi zniža plače za 8 %, v tej isti javni ustanovi znižajo plače oziroma urne postavke prekernim delavcem za 50 %, in to kar čez noč. Ko se prekerni delavec pozanima, ali je morda prišlo do napake pri izplačilu (do plačilnega lista kot prekerec itak ni upravičen), pa mu odgovorijo, da so bili vsi zaposleni o tem obveščeni. Kar je seveda cinizem brez primere, saj sam po njihovi definiciji ni ravno zaposlen.

Kaj mora zagovarjati sindikat začasnih del?

Kar nam manjka, je neka strogo definirana oblika začasnega dela, katero zastopa za to posebej ustanovljen sindikat, vsako delo ima določeno minimalno plačo na uro, vsaka plačilna nedisciplina je takoj sankcionirana, saj bi sindikat nemudoma sprožil postopke izterjave. Prav tako bi v vseh pogodbah jasno definirali, kako oziroma koliko bi se plačevalo v pokojninsko blagajno. Sindikat bi torej postavil začasno delo kot dejstvo, s katerim je potrebno živeti. To danes mnogim pomeni tudi najem kredita, čemur bi se morale prilagoditi tudi banke s ponudbami, ki bi tej skupini omogočale finančno pomoč še posebej lažja dostopnost do kreditov manjših vrednosti, mikrokredite torej. Prav tako bi se sindikat boril za ustanovitev različnih neprofitnih oblik kreditiranja, na primer za jamstvene sklade in za oblikovanje zadrug. Stanovanjsko problematiko bi tako ob še vedno predragih stanovanjih lahko reševali s stanovanjskimi zadrugami, s spodbujanjem najemniškega trga, tudi z znižanjem davka na oddajanje nepremičnin iz zdajšnjih 20 % na največ 10 %, kar bi zmanjšalo oddajanje na črno in povečalo prihodke v državni proračun.

Ukrepi na področju kulture

V času velikih rezov na področju kulture različne kulturne institucije skupaj protestirajo proti vladi. A tu se pojavi nekakšen paradoks, ki ga vpleteni ne zaznajo. Razmerje v proračunu javnih zavodov in nevladnih kulturnih društev je obrnjeno: javne institucije porabijo okoli 80 % denarja za plače in 20 % za program, medtem ko je v nevladnem sektorju zadeva obrnjena, saj gre okoli 80 % denarja za program in le 20 % za plače. Tudi tu se nevladni sektor razume kot neko ljubiteljsko dejavnost, ne pa kot potencialno možnost novih delovnih mest. Zato je še posebej zanimivo, da nobena institucija ne išče nove sistemske oblike pridobivanja denarja v času rezov. Eden izmed načinov bi bila ponovna uvedba dohodninske olajšave za kulturne produkte, ki bi nemara povečala njihovo potrošnjo. Še ena možnost, ki je idejno zelo blizu prevladujočemu diskurzu, pa je dvig možnosti donacije dohodnine iz 0,5 % na znatno višji delež.

To bi resno pokazalo, katera kulturna društva res dobro delajo za določeno občinstvo, saj bi jih lahko nagradili neposredno vsi, ki bi to želeli. S tem bi vsaj malce povečali denarni tok društev in posledično tudi plačila. In ker so v takšnih društvih večinomačasne oblike dela, bi se za implementacijo tega ravno tako boril sindikat začasnih del. ●

Skok v neznano

Felix Baumgartner, človek, ki je skočil z roba vesolja, v sebi združuje vse, česar trenutna slovenska politika, zlasti vlada, nima. Pogum, predrznost, vizijo in zaupanje v podpirne mehanizme. Obstaja pa še ena lastnost, ki Baumgartnerja istočasno druži in razdvaja s slovensko vladno maškarado: to je slepo prepričanje, prazna vera v uspeh. Oba slepo verjmeta v uspeh svojega podjetja, le da si je Baumgartner dejansko upal narediti skok v neznano ali, kot temu rečejo Angleži, leap of faith.

Slovenski politični prostor je prežet s ponavljanjem ustaljenih vzorcev. Vse vlade doslej so uporabljale preizkušen način za (ne)uspeh, izdatno razširjen med najnizkotnejšimi študenti: prepisovanje od sosedu. Drugi način, ki sicer ni nizkoten, a služi bolj temu, da javnosti prikaže visoko usposobljenost vladajočih, je najem tujih pravnihških podjetij, da napišejo zakonska besedila namesto zakonodajalca. Temu se v ekonomskem žargonu pravi outsourcing. Komično pa je to, da se običajno ne nanaša na glavno dejavnost podjetja, ampak le na nekatere stranske procese, ki jih je ceneje zaupati v izvajanje pogodbeniku. Pisanje in dopolnjevanje zakonodaje pa je, kot je najbrž samoumevno, glavna dejavnost politikov. Vide ti je, kot da bi s tem početjem vsakokratna oblast želela ljudstvu med vrsticami sporočiti, da bi bilo bolje najeti tuje strokovnjake, saj brez njih Slovenija ni sposobna zamešati dovolj trdnega družbenega lepila.

To je seveda nevarno sporočilo, če ga razumemo preveč posplošeno. Institucij se ne da uvažati in izvažati, to se lahko pogojno počne le z idejami, pa še pri njih se stvari običajno izjalovijo. Tako kot je nazorno prikazano v prvovrstnem filmu Inception, se mora ideja, ko je enkrat vgrajena v duševno zgradbo, zlepiti z drugimi idejami, svoj kontekst mora ustvariti iz elementov, ki so v bili zgradbi že prisotni, drugače postane tujec, ki ruši koherenco zgradbe, kar napo-

sled vodi v tesnobo in nasilno prebujenje. V Sloveniji smo institucije razvili s pomočjo lastnih in tujih idej, nihče nam jih ni vsilil, če pa jih je že priporočil, smo jih uspešno integrirali v svoj mladi družbeni kontekst. Zavedati se moramo, da ne živimo v nobeni banana republiki: to trdijo kvečjemu zagrenjenci in cinični norci. Res pa je, da se noben Slovenec ni rodil z rojstnim certifikatom, na kateremu bi pisalo, da se morajo vse institucije ravnati po njegovih kapricah.

Če demokracijo merimo s prisotnostjo institucij, ne moremo trditi, da v Sloveniji trpimo za demokratičnim primanjkljajem. Vse osnovne institucije smo s pomočjo domače in tuje pameti dokaj uspešno razvili in postavili vse potrebne mehanizme za njihovo delovanje in to v sila kratkem obdobju dvajsetih let. Težava ni v tem, da je institucij premalo, težava je v tem, da jih državljani še ne znamo uporabljati. Vse težave se začnejo pri funkcionalni nepismenosti ljudstva in se nadaljujejo v funkcionalno nepismenost zakonodajalcev, o kateri priča outsourcing zakonodaje. Funkcionalno nepismena oseba je sicer sposobna brati, pisati in računati, a naleti na hude težave, ko mora izpolniti nekoliko zapletenejši obrazec, sestaviti življenjepis z relevantnimi podatki, nedvoumno prepoznati predmet, na katerega se nanaša referendumsko vprašanje, uporabiti osnovno matematiko za določanje razmerij sestavin v kuhinji in nenazadnje napisati

Komentar: Gregor Kardinar

zakon, ki bo smiselno urejal neko življenjsko situacijo. Natančnejša opredelitev funkcionalne pismenosti bi se lahko glasila: funkcionalno pismena oseba je sposobna abstraktnih konceptov uporabiti v realnem življenju. Tako smo ujeti v začarani krog, kjer funkcionalna nepismenost državljanov podpira funkcionalno nepismenost politikov. Roko na srce, tudi meni zveni bolj zanesljivo, če zakonodajo piše neka tuja pravniška agencija kot pa kakšen Jerovšek ali Kociprova, ki sta lepa simptoma slabega opismenjevanja Slovencev.

Vesoljski padalec Baumgartner je storil svoj leap of faith, pri čemer je vero v uspeh naslonil na znanost, ki mu je omogočila mehak pristanek na trdi zemeljski realnosti. Slovenska vlada, ta in prejšnja, pa poskakuje na mestu in se krotoviči z banalnimi kozmetičnimi ukrepi, kot je dvig davčne stopnje za storitve frizerjev, cvetličarjev, rekreativnih športnih parkov, hrane za živali in tiskovine. Fiskalni učinek tega ukrepa bo le kakšen dodaten milijon evrov v proračunu, kar je ekvivalentno dodatnim nekaj centom v denarnici povprečnega Slovenca. Od tega ne bo nihče nič bolj sit, manj reven ali bolj bogat. Ali je v časih splošnega nezadovoljstva res potrebno dodatno izzivati z ukrepi, ki so proračunsko zanemarljivi? Tipičen primer kozmetičnega popravka, ki lahko služi le kot izzivanje razdražene ose. Vprašanje, ki ostaja, je seveda: čemu vlada to počne? Zgleda, kot da si minira tla pod nogami, da se bo lahko vrgla v pozabo kot najslabša vizajistka v slovenski zgodovini. Bo to njen klavrni leap of faith? ●

Shelley, Spengler in mi

Morda najbolj znana Shelleyjeva pesem govori o propadu države. Njegov Ozymandias je zgoščena podoba antičnega kipa, ki ga podrtega in okrušenega zasipava puščavski pesek, na podstavku pa popotnik še lahko razbere ošaben napis: »Ime mi je Ozymandias, kralj kraljev«.

Slovenci o minevanju držav nekaj vemo. Po razpadu Jugoslavije smo v fukuyamovski konec zgodovine verjeli še kako poldrugo desetletje po sprejemu demokratične ustave. Razumljivo, približevanje in vstopanje v evroatlantske povezave je imelo izjemen utopičen naboj, ki je nekdanji socialistični guberniji določal cilj in tudi pot, po kateri mora hoditi. Drugače kot v drugih postjugoslovanskih državah je bila pri nas o tej poti ves čas visoka stopnja konsenza med političnimi elitami.

Ti časi so zdaj minili. Recesija je razkadila nerealna pričakovanja in nekdanji optimizem, ki je prekrival resne strukturne težave. Zdaj je čas črnogledosti in tudi fatalizma. Pri nas je filozof Ivo Kerže pred kratkim izpostavil aktualnost Spenglerjevega dela *Zaton zahoda* (knjige, ki je izšla v dveh delih l. 1918 in 1923; prevod Slovenska matica, 2009). Kerže govori pretežno o problemu slovenske in evropske demografije, toda Spengler ima še druge dimenzije.

Spengler je bil prepričan, da je zahodna kultura že dosegla svoj vrhunec in da je s tem prevesila v obdobje »civilizacije«, kar v njegovi terminologiji pomeni tudi njeno nujno zamiranje in končno zaton. Gotovo, Spenglerjev pristop k motrenju zgodovine skozi optiko vzponov in padcev kulturnocivilizacijskih krogov je imel pomemben vpliv na kasnejše zgodovinopisje; vendar ni mogoče spregledati vprašljivega konteksta Spenglerjevega pisanja. V obdobju med obema vojnama je to imelo močno noto kritike liberalizma in parlamentarizma weimarske

republike. Glede tega je bil ta konservativni zastopnik starega nemškega militarizma soroden svojim sodobnikom na levi: demokracijo, ki je po Spenglerju gola plutokracija, je dojemal kot orodje kapitalističnega denarnega stroja. Ta je bil po njegovem prepričanju izrazito destruktiven; zato je menil, da lahko diktaturo denarne ekonomije preseže le »pravi pruski socializem«.

Danes kljub vsemu ne živimo v tako turbulentnem času, kot je bil tisti med obema vojnama; toda kriza, v kateri se nahajamo, vedno bolj spominja na tisto iz tridesetih let. Ob dokončno nasedlem slovenskem razvojnem modelu je končno stekla tudi razprava o bistvenih vprašanjih. Namreč, kakšen je naš družbeni dogovor in v kakšni družbi sploh hočemo živeti. Nastopil je kritični trenutek, v katerem se bo potrebno odločiti, kakšen naj bo naš institucionalni okvir. Prej omenjeni motivi, ki jih najdemo pri Spenglerju, zvenijo slovenskim ušesom nenavadno znano. V takšnih ali drugačnih različicah jih namreč brez posebnega problematiziranja proizvajajo in razširjajo dominantni mediji, oblikovalci javnega mnenja in sindikati. »Ni suverenosti držav, parlamenti, ki so izvoljeni, nimajo nobene moči, razen, da potrjujejo. In kolonizatorji so v prisposobi trojke, ki jo predstavljajo Evropska komisija, Mednarodni denarni sklad in Evropska centralna banka, ob veliki podpori bonitetnih hiš, ki z istimi mikroekonomskimi kriteriji ocenjujejo konkurenčnost narodov, kot da smo podjetje.« Tako je novembra med pripravami na sindikal-

Komentar: Miha Movrin

ne proteste govoril predsednik Svobodnih sindikatov.

Seveda, sindikalno nasprotovanje reformnim poskusom ni omejeno le na Slovenijo. Nenazadnje so novembra stavkali celo uslužbenci institucij EU (sic!) v Bruslju in Luksemburgu, sicer med najbolj plačanimi uradniki na svetu. Slovenska posebnost je v tem, da prehaja retorika nasprotovanja reformam v splošno kritiko ne samo evropskih institucij, pač pa zmeraj pogosteje in zmeraj bolj odkrito v kritiko temeljnih postulatov tržnega gospodarstva kot takega. Pri tem se ukrepe, potrebne za izhod z krize, ki so vendarle dokaj jasni in priporočeni s strani institucij in mednarodnih organizacij (Evropska komisija, OECD, IMF), vedno pogosteje in povsem nekritično odpravlja kot gole ideologeme v funkciji nekakšne neoliberalne razgradnje evropskega sveta oz. socialne države, kakršno smo poznali. Ne, nobenega spenglerjanskega neizogibnega somraka ni pred nami. Je pa nekaj križišč, nekaj odločitev, od katerih je odvisno, ali bo naša družba dinamična in tekmovalna ali pa bomo na krilih prazne retorike nepovratno zaostali. Spengler je na prava vprašanja dajal pretežno napačne odgovore; njegov Zaton usodno trpi za tipičnimi hibami svoje dobe, ki so vedno bolj tudi hibe našega časa. Nasprotno Shelley v pesniški govorici ne daje nobenih odgovorov. Daje samo dramatično svarilo. ●

Šolstvo med nešolskim ministrom in sindikatom delavcev

Andrej Jelen

Uči se, otrok, da boš postal ..., da boš potem v življenju lahko ... kaj že? (Ne)pogrešljivi člen v družbi znanja. A to bo šele »tedaj, ko se bo znanje izplačalo, to bo takrat, ko bodo slovenska podjetja dosegala profit,« je nedavno nič-več-šolski minister postopno zmanjševanje finančnih sredstev pojasnil zaskrbljenemu pedagoškemu svetniku. Kakšno veljavo imajo šolniki v luči znanja kot produkta potrošnje, ko so po javnem mnenju predvsem porabniki javnega denarja?

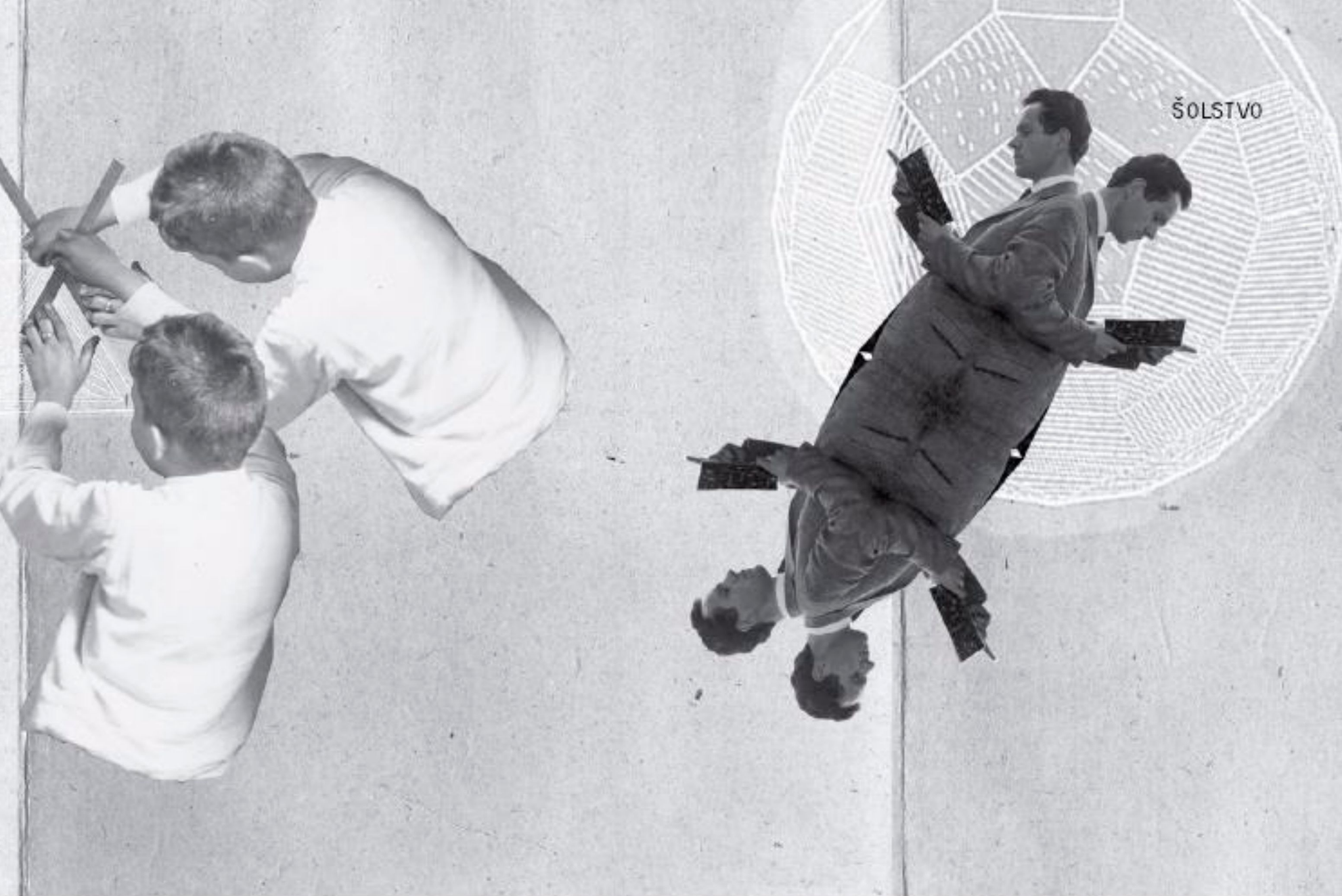
Ustvarjati spremembo

Nedavno je predavateljica z Zavoda za ustvarjalno družbo pod naslovom Učenje in šolsko delo »odpirala okna« staršem devet, deset let starih otrok z »dejstvi« o ustvarjalni družbi. Pripovedovala jim je o krasni novi nenapovedljivi priho-

dnosti, o svobodi poklicev, o kreativnem znanju, učenju učenja in precejevanju diplom, o prijatelju, ki pri štiridesetih živi pri mami, o prijateljici, ki plačuje podjetju za zaposlitev hčere, o znancu, ki z evropskimi sredstvi raziskuje drevesa na Švedskem, ter o vsem drugem, o čemer učitelji gotovo ne bi pametnjali na roditeljskem sestanku. Prihodnost naših otrok, obljuba smisla v naključju kreativnega početja, prihodnost kot inovacija, ki venomer nepovratno spreminja družbo, prihodnost z bonusom - praskaj evropska sredstva? »Kaj je lepega v tem?« je poučnost predavanja pod nepravim naslovom posrečeno povzel eden izmed osuplih staršev. Neka gospa pa je le poskusila temo navezati na razmišljanje svojih otrok in izdala izpoved najmlajšega sina, željo, da bi imel poklic, ki bi ga opravljal kot hobi. Ker predava-

nje ni bilo namenjeno učiteljem, sem se kot razrednik zadržal. Kaj pa naj bi sploh vprašal? Ali se je z ustvarjalno revolucijo, družbeno inovacijo, na nek sprevržen način zgodila Marxova revolucija? Saj veste, kakor v komunizmu po Marxu, ko bo vsak počel tisto, kar si najbolj želi, ko delo postane hobi. Ali pa bi povzel Lenarta J. Kučiča, ki je nedavno v članku Mladi, digitalni, brezposelni že potopil teorijo ustvarjalnosti, kjer ponazarja prednost le nekaterih, tistih nadarjenih, delavnih in sposobnih, kot takih, ki so imeli privilegije že v nedigitalnih časih? Veze in poznanstva, tudi v Ameriki. Pri nas celo Zavod za zaposlovanje iskalce zaposlitve trenutno nagovarja, kličite prijatelje, znance, sorodnike, če koga poznajo, kajti gotovo se najde kdo, in prav ta ima delo za vas.

Delo, na katerem vztrajajo sindikati, iz-

gublja življenjsko nujo in postaja nekaj več, postaja želja. Koncentracija ustvarjalnih ljudi lahko pritegne podjetja, in ne več obratno, kot je bilo običajno v industrijskih časih, ko so ljudje prihajali v mesto iskat delo. Svobodnega delavca delo išče. Želi si, da bi ga delo tudi našlo. Za urbaniimi svobodnimi delavci lahko gredo visoko tehnološka podjetja do zahodne ameriške obale, kakor morajo tudi korporacije seliti svoje obrate za lokalnimi svobodnimi delavci do zakotnih kitajskih prostocarinskih con. Minister si srčno želi, da bi se slovenski delavci rešili sindikalnega jarma ter postali svobodni, želi si, da bi ustvarjali profit, kajti javne službe so zgolj proračunski minus. Kot najvišji organ taistih služb se potem nejevoljno pritožuje nad ljudskim nerazumevanjem vladnih ukrepov. A ko vpelejš logiko plus-minus kot ključen argu-

ment političnega odločanja, ti pač težko verjamejo, da delaš karkoli drugega, razen minus.

Zanimivo je, da je omenjena »ustvarjalna« predavateljica za starše na vprašanje, kje vidi prihodnost poklicev, brez pomislekov odgovorila – v manualnem delu. S čimer se po neki logiki strinja tudi sedanj minister, ko izraža nezadovoljstvo s presežkom diplomantov, pri čemer je prvi minister, ki Gabrovo tezo – več visoko izobraženih ljudi, večja bo blaginja države – postavlja pod vprašaj. A gre še dlje in izpelje nekakšno teorijo evolucije po uporabnosti: »Tukaj smo tisti homo sapiensi, ki smo preživel, ki smo svet dojemali uporabno.« Če ne prej, smo sedaj gotovo dojeli, da se ne predpostavlja, da bomo v šoli otroke učili mišljenja, temveč izobraževali za uporabnost, zaposljivost, kar na fleksibilnem trgu pomeni sa-

mozaposljive, samo uporabne ljudi. Zato dandanašnji človek nima smisla na sebi, smisel najde zgolj v tistem, kar počne, kar dela. Vprašanje kdo-je-nekdo, dojamemo s pomenom kaj-je-nekdo. Ustvarjalna družba smisle ustvarja, vsak dan znova, če je treba.

Delavec znanja

Ustvarjalna naravnost spada med temeljne cilje šole in se skozi razne projekte propagira že vrsto let. Sodobni ameriški urbanist Richard Florida, ki je gotovo eden zaslužnejših, da so besede ustvarjalnost, biti ustvarjalni, ustvarjati v vsakdanji (šolski) rabi, je v slavni študiji Vzpon ustvarjalnega razreda napovedal spremembo novega gospodarskega razreda, ki podpira inovacije in razvoj ter določa družbene in kulturne norme. Ni zanemarljivo, da je vanj postavil tudi uči-

Če ne prej, smo sedaj gotovo dojeli, da se ne predpostavlja, da bomo v šoli otroke učili mišljenja, temveč izobraževali za uporabnost, zaposljivost, kar na fleksibilnem trgu pomeni samozaposljlive, samo uporabne ljudi.

telje. Razprtijam levo-desno nenaklonjenemu ljudstvu se je tako končno obetal kandidat z vizijo preimenovanja resorja v ministrstvo za ustvarjalnost (če ob strani pustimo tisto bolj orwellovsko varianto – ministrstvo za prihodnost). Že kot minister brez resorja v predprejšnji vladi ni skrival omenjenega »hišnega ideologa« Florido, ki govori o lastnini tega (v teoriji najboljše plačanega) razreda kot o ustvarjalni zmogljivosti, ki počne stvari s strastjo prostovoljcev. Samo spomnite se prostovoljno ustvarjene proslave ob dnevu državnosti s pomočjo hišne ideologije.

Naš minister je navdušen nad odličnimi dosežki in učinkovitostjo singapurskega šolskega sistema, kjer je tudi po 40 učencev v razredu, in tako koristno bi lahko bilo tudi slovensko šolstvo. Tam imajo drugačno kulturo, bodo ugovarjali učitelji. Ne gre za to, bi hladno odgovoril minister, gre za to, da postanemo družba znanja. Ne spreminjajmo kulture, spreminjajmo družbo, bi dodal. Kako? Še preden je kandidiral za ministra, si je kot redni profesor za gradbeno informatiko skupaj s somišljeniki z nepolitično preprostostjo klikal zamišljaj »resetiranje Slovenije«. S čistko čakajočih napak in dogodkov, ki obnovi sistem (računalnik, državo) v normalno, začetno stanje? A kot minister, pristojen za šolstvo, razen obeleževanja državnih praznikov in prepovedi začetka pouka pred 7:30, ni zapovedal nič novega. Razsvetljevski temelji šole, ki po tovarniškemu modelu tekoče-

ga traku ustvarja ulite izdelke, ostajajo nepremaknjeni. Edina vizija, informatizacija, nepovratno spreminja šolo. Tako se »šolstvo« največkrat pojavlja z vezajem, »E-šolstvo«, kot projekt didaktične e-podpore in izobraževanj za sodobne pristope poučevanja e-kompetentnega učitelja. Pri čemer novi pedagoški pristopi in procesi nastajajo zaradi nove tehnologije in informacijske tehnike in ne obratno. Učitelj ne samo, da ni več edini vir vednosti, temveč postaja predvsem posrednik, ki učenca vodi do pomnožene ponudbe družbenega znanja, in upravitelj z misijo, da učenca zažene v proces vseživljenjskega izobraževanja. Učitelj je torej postal delavec znanja, ki je le korak dlje od Gabrove teze, da znanje samo vzgaja. Ko vzgojo potisneš iz šole, pa se udejani pregovorna modrost – življenje je šola, ki jo pričakovano slišimo od onih, ki šole niso uspešno zaključili. Kar pa ne pomeni samo to, da se celo življenje učimo, temveč imajo tudi posledico – nikoli ne odrastemo. Tako sedanji minister, pristojen za šolstvo, preprosto izreče: »Znanost se nagiba k prepričanju, da so naši občutki za prav in narobe v veliki meri prirojeni,« in v taistem govoru išče in najde temeljni vzrok naših težav v izginjanju moralnega kapitala slovenske družbe. Ko rezi bolijo, ko je zmanjševanje boleče, ko finančnega kapitala ne uspe zagotoviti svojemu resorju, se čuti osebno prizadet. A zlobnim kolumnistom, ki ga grizejo zaradi zdaj-te-zdaj-one odkritosrčno premišljene izjave, naš

neminister vrača prek bloga, kjer razlaga, kaj misli, dokazuje svoj prav z grafi, objavlja svoje govore in kaj je zares rekel. Za vsak slučaj vpelje sodobnega profesorja moralne psihologije s teorijo šestih moralnih temeljev, na katere se po njegovih besedah naslanjajo celo posamezne božje zapovedi. Na znanosti utemeljena morala?

Terapija govora

Nova znanost psihologije se je pripeljala v vsako vas, občino in šolo. Tako predavajo tudi nam v sklopu obveznega izobraževanja celotnega učiteljskega zbora tovrstni, družbeno nadvse cenjeni, celo vrhunski strokovnjaki. A zmeraj znova sem presenečen nad ožino diskurza in nezmožnostjo širšega pogleda. Še huje, vedno dobim občutek, da prisostvujem skupinski terapiji. Občutki kolegov to potrjujejo. So oni, ki se jih je dotaknilo in ganjeno prikimavajo izkustvenim resnicam, in drugi, ki ostanejo ravnodušni, morebiti malce potlačeni, če ne dopustijo reakcije svojega intimnega doživljanja spolzkemu terenu, na katerega jih hoče zapeljati večji strokovnjak. Nikoli si potem ne znamo povedati, kaj smo pravzaprav slišali. Ostali so zgolj občutki. Predvsem pa nikoli učitelji ne razumemo, kako naj bi te občutke aplicirali v razredu. Mogoče je njihov namen že dosežen, da sploh o podani temi razmišljamo. A s čustvi se pač ne da misliti. Nekonsistentenca terminologije me venomer zmoti do mere, da včasih naivno

kaj vprašam ali komentiram. A reakcije so venomer zgolj obramba pozicije predavatelja. Namesto odgovora na vsebino vprašanja, dobim psihologizacijo samega vprašanja. »Ali ste jezni?« Še huje se mi je zgodilo nekoč prej, ko sem vztrajal pri pojasnjevanju svojega mnjenja: »A vam lahko postavim diagnozo?« Ne, hvala. S svojimi mladostniškimi leti brezplodnega iskanja po breznu brez dna sem, hvalabogu, opravil.

Nazadnje sem poslušal pritožbe kolegov o nekoristnosti, o zapravljanju časa in denarja, celo izgubi elektrike pri vklopljenem projektorju, ki ga predavatelj razen za prikaz naslova Kako zares poslušati in slišati druge ni uporabil. Zdi se mi, da tukaj ni šlo samo za neškodljive izgube, pač pa resnično za »sistematično samoprevaro«, kakor Béla Hamvas poimenuje celotno psihologijo. Nelagodja med učitelji je predavatelj povzročil že takoj na začetku, ko je prebijal led z (naključnim) primerom nenapovedanega obiska v suknjič urejenega mrkega starša, po poklicu pravnika, ki se je želel pogovoriti z učiteljem. Ta pa je reagiral povsem napačno, ker se mu je že v prvem trenutku srečanja odvrtel film, po vsej verjetnosti umišljen, tako se je zaradi napačnih vzorcev iz otroštva začel prehitro opravičevati in pogovor zapeljal v najslabšo možno smer. Predavatelj je potem sicer speljal tehnično rešitev takšnih zagat, kjer učitelj »nastavi ogledalo« in tako razoroži čustveno prenapete začetke, vendar zgoščeno mučno ozračje, ki ga je ustvaril v zbornici, do konca ni uspel sprostiti. Tisto nekaj, kar učiteljem vzbuja nelagodja, je ostalo neizrečeno. Pa naj se je predavatelj še tako trudil, se razdajal in delil svoje osebne izkušnje, ni bilo učinka. Zbornica je onemela. Tudi ob koncu predavanja ni nobeden sprego-

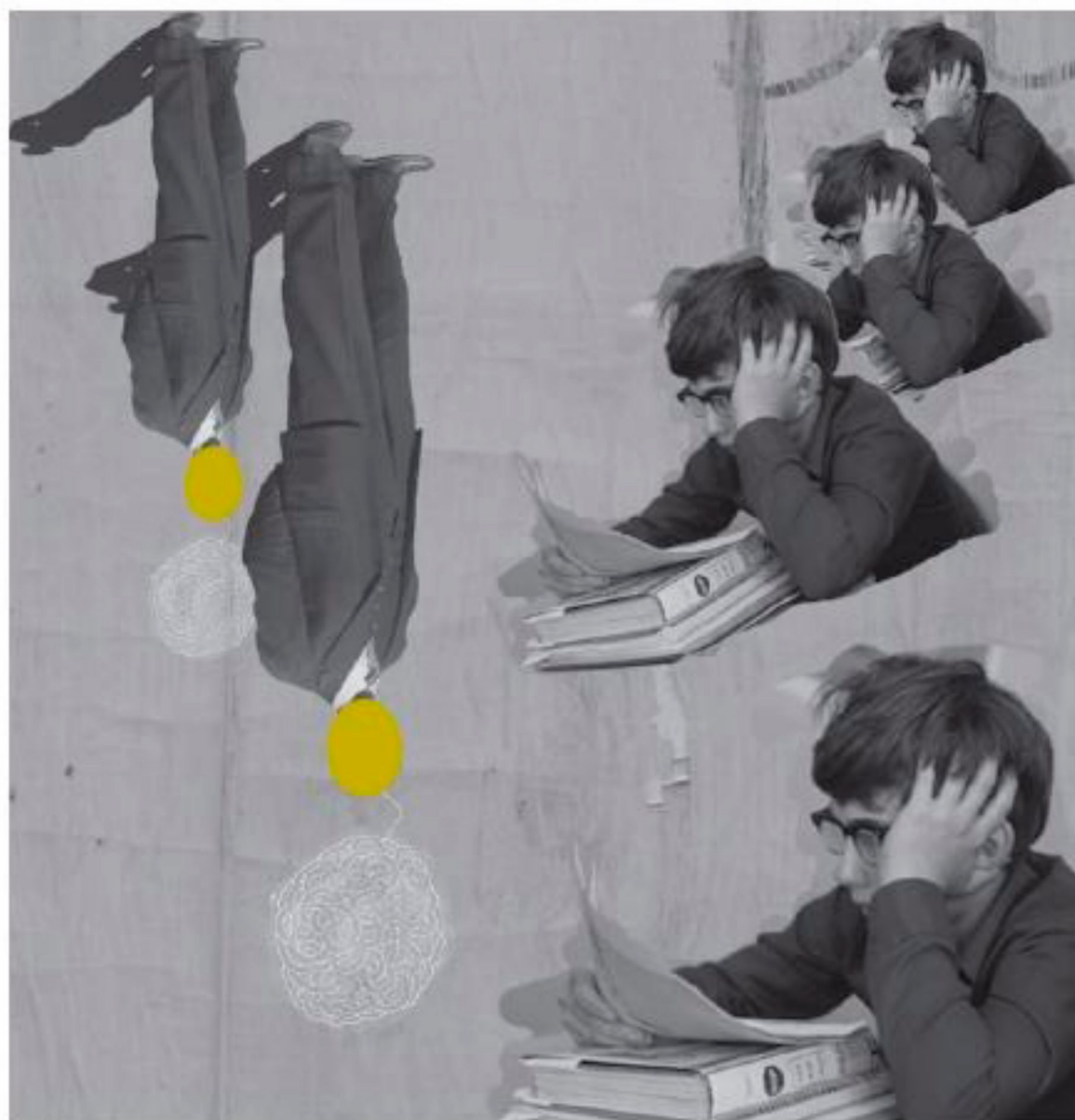
voril. Ko človek resno govori, ga je treba slišati, ne misliti, si zamišljati in občutiti, temveč poslušati, kaj govori. A ko ljudje le prazno govorijo, je včasih bolje ravnati ravno obratno. Razumeti pomeni slišati tisto, kar bi moralo biti izgovorjeno. Podobe mrkih, vplivnih, vsevednih, arogantnih, očitajočih niso spomin, kaj šele travma iz našega otroštva. Niso imaginarij na ravni čustev, so dejanskost, tukaj in zdaj, ki se zaostruje. To so pritiski staršev otrok, ki morajo ne glede na žrtve uspeti, so viseče grožnje in obtožbe, ki se zlahka obesijo učitelju in ki ne koristijo nikomur, odvzemajo pa odgovornost odraščajočega otroka, ki prav zaradi takšne »pomoči« ne bo nikoli odrasel. Profesor s Pedagoške fakultete je pripovedoval, da ni verjel in se je sprva učiteljicam smejal, ko je slišal, da jih starši kregajo zaradi ocen svojih otrok, dokler starši študentov niso začeli prihajati na njegove govorilne ure. Infantilizirana družba z otrokovimi pravicami briše dolžnosti. Ker odgovornosti tudi sama ne želi prevzemati, zgolj jamra ali upravičeno kriči za izginjajočimi temeljnimi pravicami. Tako bi namesto terapijskega predavanja lahko npr. imeli tečaj intelektualne samoobrambe pred družbeno ignoranco in aroganco, pri čemer bi postalo jasno, da na polju mišljenja ni *statusa quo*, da ne sme in ne gre za ohranitev varne pozicije državnega uslužbenca, temveč za avtonomijo, ne (le) strokovno, avtonomijo odločanja, ki bi učitelja potisnila k odgovornosti do svojega poslanstva. Ko otrok v vseživljenskem učenju šepa že v osnovni šoli, učitelj ne odgovarja zaradi (ne)etičnega ravnanja, temveč zgolj z ozirom na (ne)pravilno izpolnjeno dokumentacijo. Tudi sam imam, žal, nemalokrat čisto vest šele takrat, ko so administrativna dela obkljukana.

Hkrati pa je ravno zato učitelj zlahka etiketiran kot (neučinkovit) uradnik v breme države.

Šolniki kot trup dinozavra

Ali v šoli hrabrimo hrbtnice otrok ali jih zgolj vzgajamo v konformne in pohlevne ljudi za industrijo, ki je več ni? Ali bodo razvijanje zavesti o državni pripadnosti le parole na proslavah državnih paznikov ali spodbujanje demokracije v okviru psihološke tehnike? Ali je to mogoče početi brez posledic – učni cilj izpolnjen, naslednji? Ali je mogoče vzgajati za demokracijo, če je tudi sam ne gojiš? Ali ne bi učitelji pridobili nekaj več demokratične samozavesti, če bi organizirali popoldanske razprave o pomembnih temah namesto usvajanja managerskega diskurza ustvarjalne družbe ali sprostitvene skupinske terapije, razprave, kjer ne bi vadili samo, kako poslušati in slišati drugega, temveč tudi kako spraševati, govoriti in tehtno argumentirati? Ali se po dvajsetih letih samostojne in demokratične ureditve še vedno držimo socialističnih temeljev samoupravljanja, ko brez razprave sprejemamo odločitve, ki se morajo sprejeti, da ne bi po nepotrebnem drezati v normalne procese postsocialistične družbe? Nekonfliktna družbena prioriteta ustvarja najboljše pogoje, da se najlažje in najmanj boleče izbriše lastna identiteta.

Učitelj danes ni več široko izobražen človek in tako tudi redko premore mnjenje o posameznih javnih zadevah. Politični aganžma je prepustil sindikatu. Nazadnje je pri nas na šoli sindikalni zastopnik neposrečeno primerjal nesorazmernost glave in trupa izumrlih dinozavrov z bivšim sindikatom učiteljev. Govoril je o apatiji mladih, ki niso del sindikata, ker jih ne briga za pravice delavcev, dokler

jih ne doleti krivica, ter o potrebi široke podpore borcev za pravice delavcev. Pri tem je povedal, da ima sindikat močno politično glavo, ki potrebuje podporo čim večjega števila zaposlenih. Ali sem prav razumel? Da, za tiste, ki smo jim prepustili mnenje in lahko govorijo v našem imenu, smo le trup dinosavra, podpora številčna in finančna gmota. Da, za sindikate smo delavci. Kakšno plačo imajo danes delavci? Se čudimo, da nam jo nižajo? In da, tudi za vladne managerje smo delavci, delavci znanja sicer. A ta dodatek, znanje, se mora izplačati, to nam je minister že povedal. Kako se to izplača? Ne v denarju in ne v prihodnosti, kakor bi morda naivno sklepali, temveč v zviševanju normativov in siste-

matizaciji dela učitelja, čemur nedvomno sledi odpuščanje. Povečevanju učinkovitosti dela šole, kot katerega koli drugega državnega urada, nasprotuje politik Branimir Štrukelj, glavni tajnik Sindikata vzgoje, izobraževanja, znanosti in kulture ter hkrati predsednik Konfederacije sindikatov javnega sektorja. Na zadnjih vseslovenskih protestih v organizaciji sindikatov je tajnik SVIZ-a tako nagovoril predsednika vlade, ne pa pristojnega ministra, kakor bi bilo pričakovati. Učitelj mora zato znotraj paketa javnega sektorja skupaj z uradnikom pisarniških poslov zagovarjati učinkovitost dela v razredu. Tako je gnev obubožane Slovenije usmerjen tudi v učitelja, v tega neproduktivnega delavca javnega sektorja. Za-

kaj tako, mi je na osnovnošolski obletnici posredno pojasnil bivši sošolec, direktor računalniške firme s tremi zaposlenimi. Na plačo pedagoškega vodje in poslovnega organa šole s skoraj stotimi zaposlenimi in šeststo otroki, je retorično vprašal: »Kaj tvega za dva tisočaka ravnatelj svojega – dohodke, lastnino?« Ob moji plači začetnika pa: »Malo, mogoče premalo. A v času krize? Hm.« Tvega ne, terja pa etično in pravno odgovornost javne osebe. Novi diskurz tveganja neskončno spreminjajoče se družbe zlahka spodnese dvestoletno vztrajanje sindikatov pri stalni zaposlitvi in zagotovljeni plači. Glavni sindikalni argument boja za javno šolstvo, boj za plače, je medvedja usluga. Krizni ekonomski kazalci bodo prej ali slej pokazali ekonomsko nujo, in popustili bomo pod pritiski javnega mnenja, te statistično prevladujoče produkcije javnih občil. Žal pa so pomembne teme, kjer bi se učitelji bolj kot ostali nekritični uživalci javnega mnenja morali opredeliti. Teme, kot je javno/zasebno šolstvo, smo povečini zmožni razumeti zgolj zasebno. Tako slišim pogovor, ko bi kolega učitelja svoje otroke raje šolala v zasebnih šolah, kjer ne bi veljala »tako demokratična« merila, tako permisivna in vzgojno škodljiva. Zaposlitev na zasebni šoli pa se jima na novo razpira kot obljuba večje plače. Varnost, udobje, zasebnost so vsakodnevne mantre družbe izobilja v depresiji. Trend padanja ugleda pa je mogoče obrniti le z vstopom učitelja v javni prostor, kjer mora artikulirati in aktualizirati tisto, kar bi sicer samo trpel in prestajal. Če bodo iz šole v svet vstopali vsaj pol-državljeni s hrbtenico, ne pa zlomljeni in pohlevni potrošniki, se nam ni treba bati prihodnosti poklica učitelja, sicer pa pričakujmo njegovo nadaljnjo proletarizacijo. ●

Protesti za ohranitev *statusa quo*

Marijana Koren

V zadnjih tednih so se razpasli protesti visokošolskih učiteljev in študentov proti – seveda – rezom v visokem šolstvu. Te proteste lahko razumemo na dva načina. Lahko jih razumemo kot proteste še ene interesne skupine, ki se boji finančnih rezov v lastnem logu, ali pa kot proteste, ki opozarjajo na bolj splošno, občo problematiko situacije visokega šolstva. Če gre zgolj za prvo, potem o tem ne velja izgubljati besed: niti visokošolski profesorji niti študentje namreč niso kakšen posebej deprivilegiran sloj, ki bi si v tem oziru zaslužil kaj več pozornosti kot druge družbene skupine, ki jih je prizadela kriza. Če pa gre, kot opozarjajo nekateri, za bolj splošen problem: za zoperstavljanje javnih zavodov nasproti zasebnim z nadproporcionalnimi rezi v prvih, za napade na avtonomnost univerz, politične pritiske in podobno, potem je seveda stvar zaskrbljujoča.

Kot je izpostavila Alenka Zupančič Žerdin v *Dnevnikovi* kolumni (14. 12. 2012), krizne reforme niso neke začasne reforme za prebroditev krize, temveč so način, kako sedaj spreminjamo državo, njen ustroj, njeno delovanje. Te spremembe se ne bodo samodejno odpravile, ko bo kriza mimo. Zato so reforme, ki jih danes sprejemamo, ekstremnega pomena in čeprav temeljijo na varčevanju in krčenju javnega sektorja, moramo iz njih izpeljati najboljše.

Nekaterim se bo ta izjava zdela utopična managerska floskula in bodo raje splošno protestirali proti varčevanju, namesto da bi poskusili premisliti, kako lahko ob priložnosti tega varčevanja in morda celo znotraj njegovih okvirov izpeljejo

najboljšo možno reorganizacijo visokega šolstva; odpravijo sedanje težave in nesmisle ter iz varčevanja potegnejo boljši visokošolski sistem v okviru danih omejitev.

S podobno situacijo smo se v slovenskem visokem šolstvu že srečali: imenovala se je bolonjska reforma. Nikomur ali vsaj večini ta reforma ni bila všeč, kljub temu pa so nekatere fakultete resno pristopile k stvari in smiselno reorganizirale izobraževalni proces v okviru danih omejitev (nekateri so si tudi izpogajale zelene 4. letnike 1. bolonjske stopnje). Druge pa so se samo kregale in *bunile* nad reformo, trdile, da se ne da nič narediti in spackale programe, ki niso podobni ničemer (nemara tudi zato, ker se nihče od profesorjev ni želel odpovedati mestu, ki ga njegov predmet zaseda v študijskem programu). Ob vsaki prvi priliki pa potem profesorji protestirajo proti obstoju bolonjski reformi. Oprostite, kdo pa je oblikoval reformo na ravni posameznih fakultet ali oddelkov?

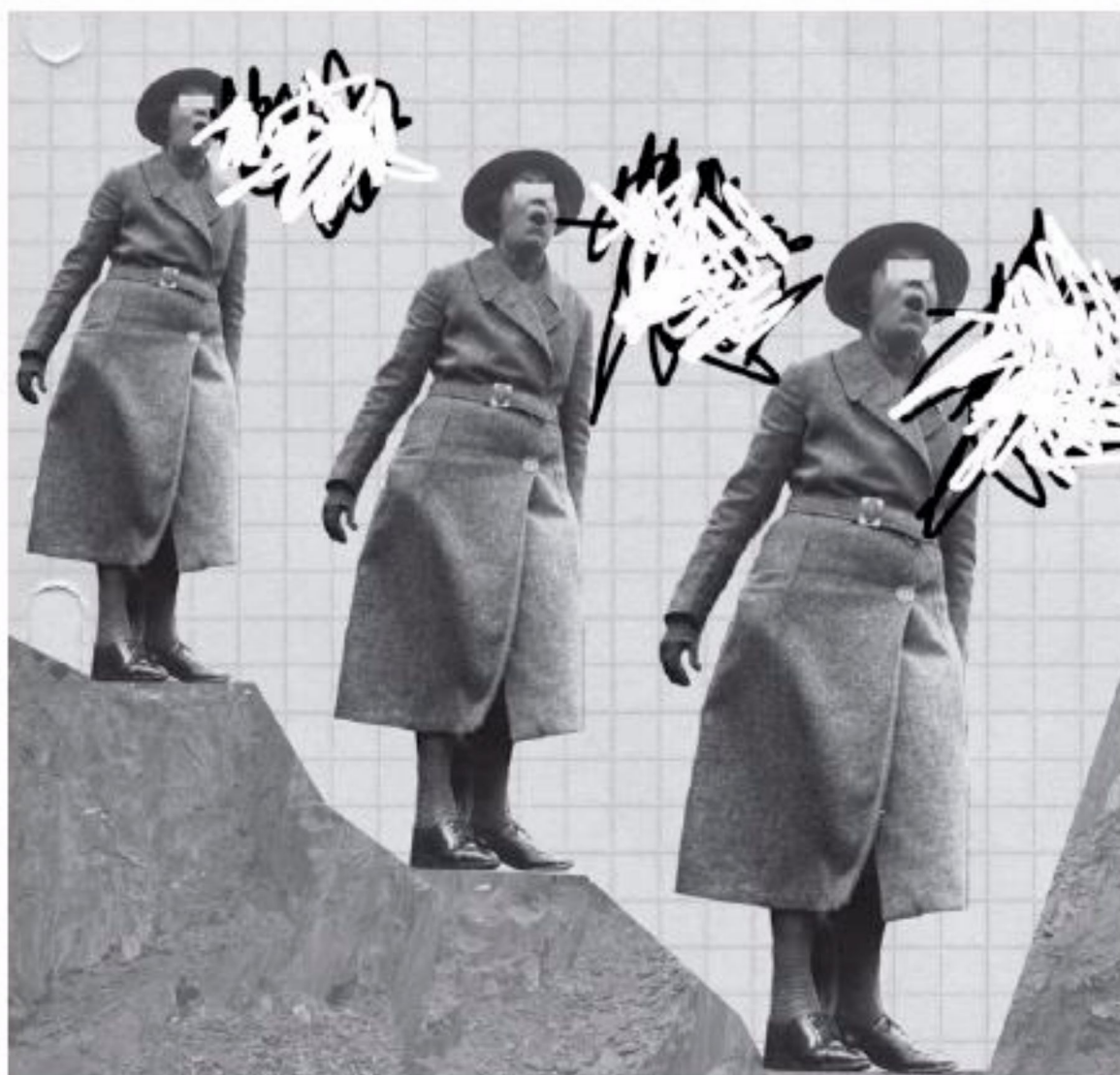
Sedaj smo pred neko podobno situacijo. Tako kot povsod drugod nas čakajo varčevalni ukrepi tudi v visokem šolstvu. Kako se bodo posamezne institucije prilagodile tem rezom, pa je v veliki meri odvisno tudi od njih samih. Najlažje je seveda protestirati za ohranitev nekega *statusa quo*, najtežje pa, izgleda, za univerzitetnike in visokošolske učitelje oz. pristojne institucije premisliti o tem, kako bi lahko naredili naše visoko šolstvo boljše. In potem bodo dejali, da to pač ni njihova naloga, ampak naloga vlade. Ja, vlada pač varčuje, in če se same institucije ne angažirajo s konstruktiv-

nimi, vsebinskimi predlogi, bo pač varčevala tako kot ona zna; lepo, linearno, minus 20 odstotkov, potem se pa znajdi. Mislim, da trditev, da je naše visoko šolstvo trenutno perfektно organizirano, pač ne drži. In če res ne drži, je sedaj morda priložnost, da se ga reorganizira. Alternativa je pač, da se ga ne, in da bo s finančnimi rezi postalo še slabše. Razmišljanje o tem, kaj so trenutni problemi visokega šolstva – onkraj finančnih rezov, je zato nadvse na mestu.

Problemov v slovenskem visokem šolstvu je več in so raznovrstni. Začnemo pa lahko na primer z naslednjim. Gospodična iz *Studia City* (4. 12. 2012) je pred kratkim opozorila: »Ali ste vedeli, da smo po statistikah OECD, na katere se tako radi sklicujemo, po razmerju učitelj/študent na samem repu lestvice?« Odgovor: Da, vedeli smo. Razloga za tako nizek koeficient pa sta, čisto matematično, lahko samo dva. Bodisi imamo premalo visokošolskih učiteljev, kar se s tovrstnimi izjavami običajno insinuira, bodisi imamo preveč študentov. Odgovarjam z nekim drugim vprašanjem: »Ali ste vedeli, da v Sloveniji diplomira zgolj polovica od vseh študentov, ki se vpiše na fakulteto, in od te polovice zgolj polovica (torej četrтина vseh) v približnem času, ki je za študij predpisan?« In najbrž mi bo kdo odgovoril: da, vedeli smo, ampak to je zato, ker študentje nimajo zadostnih štipendij in se morajo namesto s študijem ukvarjati z lastnim preživetjem. In zato zahtevamo višje in več štipendij, kvalitetno in za uporabnika brezplačno javno šolstvo, ki je dostopno vsem. Ok, tudi s tem se strinjam. Mislim pa, da se mnogokrat ne

postavlja dovolj ostre ločnice med zahtevo: »visoko šolstvo, dostopno vsem« in »vsi naj študirajo«. Visoko šolstvo je lahko dostopno vsem na podlagi meritokratskih kriterijev: znanja, sposobnosti, angažiranosti študenta itd., to pa še ne pomeni, da moramo financirati celotno generacijo študentov zato, da jih bo diplomiralo 50 odstotkov. Če bi sredstva, ki jih sedaj namenimo celotni generaciji, ki je pri študiju v veliki meri neuspešna, namenili tistim, ki bodo tudi angažirano študirali, bi imeli precej visoke štipendije in tudi razmerje učitelj/študent ne bi bilo tako nizko. Nikakor ne trdim, da je potrebno na takšno raven znižati vstopni prag vpisa na univerze; mislim, da pa tudi ni potrebno tolerirati in v *leru* financirati neuspešnih študentov.

Sistem, ki ga je predlagal prejšnji minister in ki je zahteval plačilo oz. vračilo s strani države subvencionirane šolnine za tiste, ki študija ne končajo (in to samo za podiplomsko stopnjo), je bil nadvse primeren. Ampak seveda so predlogu sledili protesti za ohranitev *statusa quo*. Podobno sledijo protesti za *status quo* takrat, ko se želi kakšen minister dotakniti študentskega dela, četudi je slednje tesno povezano z vprašanjem kvalitetnega visokega šolstva. Študentje namreč niso tako neumni, kot jih prikazuje zgornja statistika, ampak so mnogokrat zgolj preračunljivi in očitno znajo oceniti ugodnosti, ki jih prinaša študentski status. V upanju, da se protesti ne izcimijo še enkrat v proteste za ohranjanje *statusa quo*, ki ga običajno zagovarjajo le tisti, ki imajo od trenutnega sistema koristi, temveč da protestna pobuda zavzame tudi nekaj drznosti in sprejme trenutno situacijo kot izziv, iz katerega je vedno mogoče izpeljati najboljše oz. če ne drugega narediti vsaj kakšno konstruktivno

potezo za izboljšanje visokega šolstva. V nasprotnem primeru so protesti zgolj protesti neke partikularne interesne skupine, ki pravzaprav ni ravno nek posebej deprivilegiran družbeni sloj. Ostali morda le nimajo takšne mobilizacijske moči, da bi svojo stisko na takšen način tudi izrazili.

Izjave protestnikov, češ: »Ali bo, če odpuščimo 50 odstotkov javnih uslužbencev, zaradi tega šlo zasebnemu sektorju kaj bolje?«, pa izkazujejo le temeljno nerazumevanje ekonomske slike Slovenije. Seveda je javno šolstvo pomembno, tako kot je pomembno javno zdravstvo in še marsikatera javna dobrina. Razumeti pa je treba tudi, da se javno visoko šolstvo financira tudi iz dohodnine čistilke na minimalni plači. Če bi za 20 ali tudi 30 odstotkov znižali plače univerzitetnim

profesorjem, ne bi nihče umrl od lakote ali od pomanjkanja znanja. Problem je tukaj seveda rigidnost plačilnega sistema za javne uslužbence ter druge regulative, ki urejajo to področje. Prepričana pa sem, da bi se našle ustrezne rešitve, če bi bili visokošolski zavodi pripravljeni stopiti v konstruktiven dialog z vlado o reformi visokega šolstva. Če pa samo kričimo takrat, ko se režejo sredstva, to ni znak skrbi za javno visoko šolstvo, temveč zgolj strah pred rezi v lastnem *fohu*. Če verjamemo, da ne bo nekega pokriznega časa, ko se bo reformiralo visoko šolstvo, se očitno reformira sedaj in sedaj je čas za konstruktivne predloge. Da le ne bo kot z bolonjsko reformo, da bomo spet vsi jokali potem, ko nismo bili sposobni izvesti nič pametnega takrat, ko je za to bil čas. ●

Mariborska vstaja – možnost nečesa novega

Blaž Kosovel

V komentarjih mariborskih in vseh kasnejših protestov prevladujeta dve temi: prva je razmerje med nasiljem in nenasiljem, druga pa govori o norenju ulice, ki moti ustaljene demokratične procese. Obe postavitvi tako zgrešita razlikovanje med nasiljem, močjo in oblastjo, kot ga je izpeljala Hannah Arendt in iz katerega sledi drugačno razumevanje politike od prevladujočih postavitev, tako levih kot desnih: moč (strength) je zanjo tisto, česar ima vsak človek nekaj, vzpostavlja pa se v odnosu do drugih ljudi. To, da ima nekdo moč, pomeni, da so mu jo drugi pripoznali. Iz moči nato izpelje oblast (power). Beseda power (oblast) izhaja iz grške besede dynamis in latinske potentia. V prostem prevodu gre torej za neko dinamiko in potencialnost – skratka, za nič merljivega. »Moč je to, česar ima vsak človek nekaj po naravi in kar zares lahko ima za svojo lastno; oblasti pa ne poseduje nihče, temveč nastaja med ljudmi, kadar skupaj delujejo, in izgine, kakor hitro se spet raztepejo« (Vita Activa, založba Krt, str. 212). Arendtova na tem mestu odpre neko drugačno perspektivo oblasti, ki je v slovenščini nismo vajeni, saj zanjo ta ni nekaj, kar je mogoče zasedati oziroma imeti. Oblast ni nič materialnega, ravno nasprotno, je prostor skupnega delovanja med ljudmi, neodvisen od materialnih okoliščin. Kot takšna je oblast tudi temelj politike oziroma političnega delovanja.

Politika je zanjo možna le v takšnem obzorju nepredvidljivega delovanja med ljudmi in je zato nujno pluralna. Po drugi strani pa je nasilje nekaj enostranskega, instrumentalnega in merljivega. Ker ni zmožno dialoga, je nemo in je zatorej izraz nemoči. In ker je politika možna le

v obzorju oblasti, vojna ne more biti nadaljevanje politike z drugimi sredstvi, temveč je ravno njeno izničenje. Če torej oblast izenačimo z vlado ali celo državo, se s tem odpovemo možnosti svojega političnega delovanja za to, da le vsake štiri leta odločamo na volitvah. S tem postane politika le še tehnologija vladanja, ki stremlji k izničenju nepredvidljivosti človeka. Oblast ponavadi razumemo kot suvereno oblast, v imenu katere je nastala država in katera državo legitimira. »V Sloveniji ima oblast ljudstvo«, je zapisano v ustavi. Vendar Arendtova ne meri na oblast kot suverenost, ki je nekemu predana, ampak na samo politično zmožnost delovanja vsakega človeka, na oblast, ki jo lahko ljudje proizvedejo z medsebojnim delovanjem. Torej na to, kar se je zgodilo v Mariboru.

★

V Mariboru naj bi se »zgodila ulica«, ki neartikulirano govori v mnogih glasovih. Rešitev situacije je, da zadevo umirimo in postavimo nazaj v obstoječe tirnice. A zadeva je ravno obratna: Mariboru se ni zgodila ulica neartikuliranih glasov, temveč zelo jasno in konkretno artikulirana politična izjava: *Gotof je!* To je izraz oblasti, s katero ljudje sporočajo, da Kangler nima več legitimne oblasti v občini, čeprav je sam še vedno na funkciji. Je enostavna ugotovitev stanja. Ob tem velja omeniti, da so mnogi kritizirali Mariborčane, češ, volili so Kanglerja, kaj pa imajo zdaj za protestirati proti njemu. Vendar ta kritika zgreši bistvo. Mnogi protestirajo ravno zato, ker so ga volili, zdaj pa jih je tako razjezil, da ga nočejo več in to so mu prišli povedat na trg neposredno,

brez utečenih postopkov politične tehnologije, katerih del so tudi volitve. Meščani Maribora so rekli »ne« Kanglerju in zatem tudi celotnemu mestnem svetu, ki ga podpira. Rekli so »ne« obstoječemu načinu vladanja.

Upor proti Kanglerju se konec koncev ni začel zaradi radarjev, ampak zaradi izjemne arogance, s katero so bili radarji postavljeni. Aroganca in brezsrčnost ljudi na vodilnih in odločujočih mestih pa je ena ključnih značilnosti slovenske družbe od osamosvojitve naprej. Ljudje, ki jih dobijo pri kraji oziroma laži, se še vedno brezsrčno in nekaznovano oklepajo svoje funkcije. Širitev mariborskega protesta po Sloveniji je ravno širitev izraza nezadovoljstva zaradi te brezsrčne arogance, ki vlada povsod in zaradi katere se je namesto demokracije v Sloveniji (seveda pa še zdaleč ne samo tu) na večini področij razvil pojav, ki ga Hannah Arendt imenuje ohlokracija oziroma vladavina drhali. Gre za vsem znan »fenomen vladavine klik in organiziranega goljufanja, kjer roka roko umije in kjer ni ničesar, česar se ne bi dalo urediti.« Ravno zato lahko v takšnem primeru »prijdejo v ospredje nevedni in nesposobni« (Vita Activa, str. 215).

Meščani Maribora pa so se zoperstavili takšni obliki vladanja, razumevanju demokracije kot ohlokracije, kot sistema korupcije in klientelizma. In kar je ključno: tu ne gre ne za leve ne desne, ne za partizane ne domobrance, ne za neonacistične niti ne neosocialiste, čeprav bi si mnogi – tako na levi kot na desni – to želeli in zadevo znova spravili v obstoječe okvirje. A mnogi so končno spregledali

to igro in so se ji pripravljene zoperstaviti. Tudi sami zahtevajo obstoječe okvirje, vendar takšne, kot so zapisani v ustavi in ne takšnih, kot se dejansko izvajajo. Ena najbolj razširjenih je zahteva po pravni državi. To pa ne pomeni korak nazaj v čas, ko je bilo menda vse v najlepšem redu. Daleč od tega. Tu gre za potencial, za nedefiniranost, za možnost nečesa novega in še nevidenega. S padcem Kanglerja je kar naenkrat mogoče vse. To je ravno potrditev oblasti Mariborčanov. Če namreč odstopi Kangler (in z njim še celoten mestni svet), potem ni nobenega razloga, zakaj ne bi odstopili še mnogi drugi njemu podobni. In kaj potem? Strah pred nejasnostjo je takšen, da smo že bili priča dogodku, ki spominja na priprave za potencialni državni udar.

Izjemnost tega, kar se je zgodilo v Mariboru, se kaže tudi v neverjetnem kopiranju geste protesta po Sloveniji. Vse, kar je bilo še pred nekaj tedni nemogoče, nemisljivo in nespremenljivo, je postalo sedaj podvrženo spraševanju. Odpira se potencialni prostor, iz katerega lahko nastane oblast med ljudmi. Vendar pa je protest s širjenjem v druge kraje, še posebej v prestolnico, postal bolj abstrakten oziroma vsaj bolj raznolik v svoji artikulaciji. Mariborski dogodek se je tako hitro spremenil v vseslovenski dogodek in že lahko beremo prve Ljubljančane, ki želijo relativizirati pomen Maribora in ga postaviti kot neko naključno mesto v zgodbi vseslovenske vstaje. Prav to osnovno nerazumevanje mesta kot političnega prostora se kaže tudi na spletnem *Delu*, kjer na zemljevidu beležijo točke po Sloveniji, v katerih se dogaja »vsesplošna vstaja slovenskega naroda«, kar je zadetek v prazno. Tokrat nimamo več opravka s slovenskim narodom, temveč z državljani, ali še točneje

z meščani. Narod si ne bo več pisal sode sam, saj nismo v drugi svetovni vojni, zdaj so na vrsti posamezni ljudje, ki lahko s skupnim delovanjem spreminjajo skupno državo, začevši s svojim mestom.

Pred nekaj tedni, na dan protesta sindikatov, je *Dnevnikova* sobotna priloga *Objektiv* objavila naslovno novico z naslovom »Družba proti državi«. Ta neverjetna lahkotnost enačenja države in vlade (oziroma točneje: vladnih politik) se je z mariborsko vstajo pokazala kot popolnoma zgrešena. Država smo ljudje, smo njeni državljani, to niso samo institucije, še posebej pa ne samo vlada. Prav tako država ni le represivni in ideološki aparat. Zato večina definicij, ki državo enači z uporabo nasilja, ne more razložiti te osnovne politične pozicije države kot mesta politike, kot mesta, kjer lahko politično delujejo njeni državljani. Mariborčani so zdaj to mesto odprli in to na najbolj specifičnem mestu – kot mesto samo, kot meščani svojega mesta.

Enačenje države in nasilja pa pripelje tudi do interpretacij, da policija zastopa nelegitimno nasilje, protestniki pa naj bili na strani legitimnega nasilja, in sicer zaradi dosedanjega nasilja države. Tu seveda takoj odmeva socialno-revolucionarna ideja o prevzemu države s prevratom nelegitimne oblasti z nasilnimi sredstvi. A kot rečeno, politika se konča tam, kjer se začne nasilje. Ko postanejo protesti nasilni, izgubijo svojo politično moč. Kot pravi Hannah Arendt, lahko »ljudske vstaje proizvedejo skorajda neustavljivo moč nasproti materialno absolutno superiornim sredstvom nasilja kake države, in sicer ravno takrat, kadar se same vzdržijo nasilnosti, ki bi jih tako ali tako porazila« (str. 212). Prav zato želijo vladajoči na vsak način proteste spremeniti

v nasilni dogodek, s katerim lahko potem obračunajo na enak način – nasilno, kar je seveda najbolj enostavno.

Ne smemo pa pozabiti, da je nasilje tudi fotogenično, s čimer se v medijih popolnoma sprevrne slika o tem, kaj se dogaja, saj se tema premakne od vzrokov za proteste k vzrokom za nasilje. Na naslovnih tako zavladajo slike krvi in ognja, ki preusmerijo pozornost s sporočilom protestov.

Skratka, protesti ne morejo biti način boja v smislu, da smo po protestu zmagali, zatem pa se zavlečemo nazaj v svoj privatni brlog. Politika, tako kot življenje, je mogoča le v delovanju in zato nikakor ne more biti ustavljena na neki točki v času. Ustvariti alternativo in zatem zapustiti mesto delovanja ne reši ničesar. To se je zgodilo že pred dvajsetimi leti, ravno umik v privatnost pa je bil eden ključnih krivcev za današnje stanje. Mnogi govorijo, da so jim ugrabili državo. A to se je lahko zgodilo le zato, ker so sami kaj takšnega dopustili. Sprememba ni mogoča, če se ne spremenijo ljudje. Protesti so zato priložnost, da postanemo državljani večkrat kot le na štiri leta. Namesto da bi zanikali vse in razmišljali o alternativah in revolucijah, je zato treba najprej premisliti, kakšen sploh je naš sistem in naš čas. Ali ga zares dobro poznamo? Drugače ostanemo le pri sanjarjenju in vzklikanju več kot stoletje starih parol, kar pa potencial protestov le uničuje in odvrča mnoge ljudi.

Čas je torej, da prenehamo biti idioti v izvornem grškem pomenu, ki je označeval človeka, ki se ni želel ukvarjati s skupnimi zadevami, saj je bil zadovoljen s svojim privatnim življenjem. Čas je, da beseda politika izgubi svoj slabšalni pomen. ●

Stanje duha na Goriškem

Judovsko pokopališče v Rožni Dolini

Goričani smo vedno živeli na prepihu različnih narodov. Naša domača kultura se je bogatila z vplivi slovenske, italijanske, furlanske, nemške – in tudi judovske. Včasih so Gorico imenovali, seveda preveč romantično, kar Jeruzalem ob Soči (Gerusalemme sull'Isonzo). Goriški Judje so bili v mestu verjetno prisotni že ob njegovem nastanku, prva pisna omemba pa sega v leto 1288. Tukajšnja judovska skupnost ni izstopala zaradi številčnosti, ampak zaradi vpliva v vsakdanjem, predvsem gospodarskem življenju naših krajev. Še največ jih je med našimi predniki živelo pred stopetdesetimi leti, ko je njihova skupnost štela dobrih tristo članov.

Renato Podbersič

foto: poltronafray/flickr

Danes judovske skupnosti v Gorici ni več. Zaradi maloštevilnosti se je leta 1969 združila s tržaško. Na nekdanj pomembno goriško skupnost pa spominja judovsko pokopališče v Rožni Dolini, kjer je pokopanih več kot 900 Judov, najstarejši nagrobnik sega v 14. stoletje.

Judovsko pokopališče v Rožni Dolini pri Novi Gorici je edinstven spomenik judovske kulturne dediščine na Slovenskem. Poleg tega je to največje judovsko pokopališče v naši državi in sodi med bolje ohranjena v vsej Srednji Evropi. Predstavlja, skupaj s sinagogo v Gorici (Italija) iz sredine 18. stoletja, edini ostanek nepremične kulturne dediščine, ki je nekdanj pripadal zaokroženi judovski skupnosti v Gorici in je danes razdeljen med dve državi, članici Evropske unije.

Pomanjkljivo ovrednotenje, pomanjkljivo razumevanje

Možnosti, žal tudi zamujenih, za ustrezno vrednotenje tovrstne kulturne dediščine je tako veliko; od judovske poti, ki bi povezovala oba kulturna spomenika (sinagoga in pokopališče), do muzeja ali študijskega središča za celotno Primorsko, ki bi predstavil (tudi) trpljenje goriških oz. primorskih Judov med holokavstom. Med drugo svetovno pa niso trpeli samo Judje, torej bi tovrstno središče lahko skrbelo tudi za ustrezno strokovno obdelavo in predstavitev drugih žrtev nacifašizma, predvsem (primorskih) internirancev.

Odlično izhodišče za tovrstno razmišljanje nam nudi nekdanja judovska mrliška vežica, ki jo nekateri napačno imenujejo kar »judovska kapelica«. Žal se nepoznavanje judovskih običajev prenaša tudi na neustrezno poimenovanje in enačenje s

krščanskim izročilom, kar se je v zadnjih letih znašlo celo v uradnih dokumentih različnih državnih in občinskih organov. Judje namreč ne poznajo »kapelic«, ima pa v njihovem pojmovanju smrti »mrliška vežica« pomembno mesto. V skladu z judovskim verskim izročilom (*talmud*) ima pokopavanje umrlih posebno mesto. Pokop je potrebno opraviti čim prej, najbolje na dan smrti, saj Judje verjamejo, da duša ne najde pokoja, dokler se telo ne pokoplje. Pogreb (*kevura*) umrlega velja pri Judih za eno najpomembnejših verskih zapovedi, s pokopom je po običaju povezana tudi obredna nečistost, ki spremlja stik z umrlim. Posebna judovska pogrebna družba (*hevra kadisha*), ki jo navadno sestavljajo prostovoljci, poskrbi za pravilen postopek očiščevanja trupla pred pogrebom in pripravo na pokop. Tako lažje razumemo pomen mrliške vežice za Jude.

Pozabljena preteklost judovskega pokopališča

Posebnost, pravzaprav svetost prostora ob judovskem pokopališču kažejo tudi dogodki v času soške fronte. Po padcu Gorice in pomiku fronte proti vzhodu se je jeseni 1916 znašlo to pokopališče na sami frontni črti. Na tedanjih vojaških zemljevidih opazimo, da so imele avstro-ogrske enote svoje prve položaje na vzhodnem koncu pokopališča, italijanske pa na zahodnem. Med njima je ležalo judovsko pokopališče, ki so se ga oboji trudili spoštovati, zaradi obstreljevanja pa je bila uničena judovska mrliška vežica. Po prvi svetovni vojni so goriški Judje objekt obnovili in ga ponovno odprli leta 1929. Za svoje potrebe ob judovskih pogrebih so ga uporabljali do leta 1947, ko je nova meja med Jugoslavijo in Italijo pokopališče odrezala od sedeža skupnosti v Gorici. Poleg tega je holokavst zelo prizadel tudi člane goriške judovske skupnosti, saj je večina tistih, ki so med vojno vztrajali v mestu, končala v uničevalnem taborišču Auschwitz. Jeseni 1945 je goriško judovsko skupnost sestavljalo le še 25 odraslih, po nastanku države Izrael leta 1948 pa so se tudi preostali večinoma odločili za izselitev. Največ v novonastali Izrael, nekaj pa tudi v Združene države Amerike in še kam. Maloštevilni judovski posamezniki iz Gorice za pokop umrlih poslej uporabljajo judovsko pokopališče v Gradišču ob Soči (Gradisca d'Isonzo).

Judovska mrliška vežica v Rožni Dolini je bila tako prepuščena zobu časa, počasi se je spreminjala v kup ruševin. Konec leta 1977 je bila s pogodbo prenesena na Krajevno skupnost Rožna dolina. Goriško judovsko skupnost je pri tem zastopal Giacomo (Jakob) Rosembaum iz Gorice. Dokument o prenosu lastništva se

*Ne gre le za judovsko
pokopališče in mrliško vežico.
Ne, gre za civilizacijski odnos
do manjšine in za preprosto
spoštovanje do mrtvih.*

danes nahaja v arhivu Tržaške judovske skupnosti, s kopijo pa razpolaga tudi Mestna občina Nova Gorica. Novi lastnik se je zavezal k spoštovanju določenih pravil, kar je kasneje kršil. V pogodbi namreč izrecno piše: »Krajevna skupnost Rožna Dolina gornje nepremičnine prevzame z namenom, da bo obstoječi objekt rekonstruirala in ga uporabljala za potrebe dejavnosti organov Krajevne skupnosti in družbeno-političnih organizacij Rožna Dolina.« Sicer so nekdanjo judovsko mrliško vežico obnovili, baje tudi z udarniškim delom, tedanji novogoriški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine pa jo je leta 1985 vpisal kot kulturni spomenik lokalnega pomena. Torej, objekt je bil razglašen za spomenik, za katerega naj bi veljal prvi varstveni režim! Na poznejši neprimeren odnos lokalnih oblasti do tega objekta, zlasti ko je v njem domoval igralni salon Fortuna (z vednostjo vseh mogočih slovenskih ustanov za zaščito kulturne dediščine), so opozarjali različni judovski predstavniki, od Tržaške judovske skupnosti do Svetovnega judovskega kongresa (*World Jewish Congress*). In niso opozarjali samo Judje! Že pred petimi leti je, na primer, tedanji mestni svetnik Luka Lisjak Gabrijelčič na Mestnem svetu MONG zahteval ureditev razmer v povezavi z judovsko mrliško vežico v Rožni Dolini, a je ostalo zgolj pri obljubah oblastnikov.

Medtem je goriška občina (*Comune di Gorizia*) primerno poskrbela za sinagogo v mestu in v njej leta 1984 odprla za-

nimiv muzej v pritličju. V nadstropju pa ostaja verski objekt, ki služi obredom za večje judovske praznike (*Jom Kipur*, *Hannukkah*), ko se molitev udeležujejo predvsem pripadniki judovske skupnosti iz Trsta.

Judovsko pokopališče – ogledalo našega odnosa do izročila

O našem, novogoriškem, mačehovskem odnosu do Judov in njihovega pokopališča v Rožni dolini, predvsem pa nekdanje mrliške vežice ob njem, pa nenazadnje priča tudi ureditev dostopa in postavitve informativne table leta 2010. Za to so poskrbele ustanove iz Italije v sodelovanju s tržaško judovsko skupnostjo in vse skupaj povezale s praznovanji stote obletnice smrti Carla Michelstaedterja (1887–1910), znamenitega goriškega filozofa judovskega rodu, ki je pokopan v Rožni Dolini. Na žalost tudi nimamo primerne vodnika ali monografije v slovenskem jeziku, ki bi ovrednotila judovsko pokopališče v Rožni Dolini, zanj pa se je leta 2004 potrudila Občina Gorica v italijanskem jeziku z naslovom *Valdirose – il cimitero della comunità ebraica di Gorizia*.

Danes potekajo razprave, ali je potrebno naše judovsko pokopališče ponovno zaščititi in to na kakšen način? Preveč se govori o zakonih in varstvenih ureditvah, pozablja pa na zdravo kmečko pamet, kaj se spodobi in kaj ne! Ne gre samo za judovsko pokopališče in nekdanjo mrliško vežico v Rožni Dolini. Ne, gre za civilizacijski odnos do manjšine, ki je včasih živela tudi v naši deželi in za preprosto spoštovanje do mrtvih. Skratka, tudi na tem vprašanju se bo lomil naš odnos do drugačnosti in spoštovanju pravic vsakega posameznika. Pa naj gre za juda, muslimana, budista ali kristjana ...

Pomešane figure.

Refleksija o šahu in norosti

Aljoša Kravanja

K razmišljanju o šahu in norosti me ni pripravila užaljenost, ki bi jo občutil kot šahist. Ne – brez težav priznam, da ima šah svoje posebnosti, svoje ceremoniale, ki upravičeno vzbujajo smeh. Hein Donner je zapisal, da šahista, zatopljen v svojo igro – z vsem nujnim obredjem: pritiskanjem na uro, beleženjem potez, kodificiranim rokovanjem – spominjata na figuri iz Becketta. S to oceno povsem soglašam. A vendarle me vedno znova preseneti, v kako okornih, nepremišljenih potezah je šahist naslikan v sami literaturi, v filmu, v tej neprivlačni meglici, ki ji pravimo popularna zavest. Šahist je trpeči genij. Šahist je figura v rokah lastne domišljije. Šahist je, kot pravi obsodba, zelo verjetno blazen.

A na tem klišeju je nekaj globoko filistrskega. V filistrovi naravi se namreč skriva potreba po mračnih, diaboličnih likih (ali po velikih temah, po »filozofiji«), ki z dovolj nazornim spektaklom prebudijo njegovo šibko domišljijo. »Blazni šahist« je natančno takšen lik. Ko filister opazuje šahista, ko vidi na njegovem obrazu znamenja intenzivne osredotočenosti, se ne more izogniti sklepu, da se v njegovi glavi »nekaj dogaja«. A ker filister ne premore domišljije, potrebne za užitek v šahu – kajti šah prvenstveno ni igra razuma, temveč imaginacije –, si znamenja šahistove mentalne dejavnosti razloži z norostjo. Ob tem sklepu filistru zastane dih. Šahist je blazen! Kako čudovita, sodobna metafora protislovnosti človeškega bivanja! Ampak ni nam treba obnavljati vseh njegovih besed.

V pričujočem eseju ne nameravam doseči malo verjetne zmage v boju proti filistru. Moj cilj je veliko skromnejši: poskušal bom beležiti filistrova gibanja, njegove figure sklepanja v konstrukciji nekega klišeja.

Izmišljene figure

Lik blaznega šahista je moral prestati dolgo zgodovino, da je lahko dosegel zanesljivost literarnega stereotipa. Eno izmed prvih pričevanj o škodljivem vplivu šaha na duševno življenje najdemo v peti knjigi Rousseajevih *Izpovedi*. Grožnja se pojavi še na posebej občutljivem mestu, ki zaznamuje eno izmed prvih resnih kriz mladega Rousseauja: v idilično gnezdece Jana-Jacquesa in njegove ljubljene gospe de Warens se namreč

prikraje tekmelec, Ženevčan Bagueret. Rousseau ga opiše kot »enega izmed najpodlejših in najbolj norih ljudi, kar sem jih kadarkoli videl, polnega prav tako blaznih načrtov, ki naj bi nas kakor s perjem zasuli z milijoni.« Jean-Jacques gotovo ni bil navdušen nad prišlekom: »to je Bagueret opazil, kar niti ni težko pri meni; uporabil je vse možne nizkosti, da bi se mi prikupil. Odločil se je, da me bo naučil šah, ki ga je znal nekoliko igrati. Skoraj proti lastni volji sem poskusil [...] in že sem bil prevzet. Kupil sem si šahovnico, kupil sem si Kalabrijo« – Rousseau ima verjetno v mislih legendarni šahovski priročnik Gioacchina Greca – »in se zaprl v svojo sobo, kjer sem prebil dneve in noči, med mučnimi poskusi, da bi se na pamet naučil vse partije, da bi si jih zlepa ali zgrda vtepel v glavo, da bi igral v samoti brez konca in premora.«

Na tem mestu postane Rousseaujeva pripoved absurdna: »Po dveh ali treh mesecih dela in nepredstavljenih naporov sem se odpravil v kavarno, shujšan, rumen in skoraj brez pameti. Znova sem se preizkusil proti gospodu Bagueretu; premagal me je enkrat, dvakrat, dvajsetkrat; toliko kombinacij je plesalo v moji glavi, moja domišljija je bila tako otrdela, da sem pred seboj videl le še meglo. Če sem se s knjigo Philidorja ali Stamme hotel pripraviti k preučevanju partij, se mi je zgodila ista reč. [...] Ko sem se prikazal iz študijske sobe, sem dajal vtis, kot da bi bil pravkar izkopan iz groba, in če bi vztrajal pri svojem početju, bi me kmalu morali ponovno zagrebsti.« V nadaljevanju se stanje obsedenca poslabša, po nabrekli domišljiji ga začnejo mučiti še napadi melanholicije, ki jih lahko potešita le nežna skrb in okrepljena pozornost madame de Warens.

Rousseaujeva zgodba je nedvomno prenapeta. Današnji bralec – briljanten psihoanalitik – bo zamahnil z roko in odpravil šahovsko mrzlico kot histerični simptom, s katerim si je mladi Jean-Jacques ponovno izbral ljubico iz kremljev Baguereta, tekmece na šahovnici in v postelji. A Rousseau ni bil edini mislec svojega časa, ki je precenjeval vlogo šaha v psihičnem življenju. Njegov sodobnik in zagrizeni oponent, Denis Diderot, je navkljub svoji treznosti nadaljeval s to žalostno vražo. V pismu Françoisu Philidorju, skladatelju in verjetno največjemu šahistu 18. stoletja, Diderot tako zapiše, da »ni presenečen, da se v Angliji vsa vrata zapirajo pred velikim glasbenikom, odpi-

Klišajska povezava med šahom in norostjo žal ni ostala omejena zgolj na fikcijo: našteli bi lahko na desetine dvomljivih anekdot in očitnih neresnic, ki so obložila življenja resničnih šahistov.

rajo pa slavnemu šahistu; v Franciji smo komaj kaj razumnejši. A vendarle se boste strinjali, da ne bo slava Kalabrija [Greca] nikoli dosegla Pergolesijev ugled» (pismo Françoisu-Andréju Philidorju z dne 10. aprila 1782).

Diderota pa ni skrbela le strast do šahiranja nasploh, temveč se je še posebej zgražal nad Philidorjevimi avanturami v »slepem šahem«, pri katerem igralca nimata pogleda na šahovnico in si poteze izmenjujeta zgolj verbalno. »Še toliko slabše,« nadaljuje sloviti filozof, »če ste odigrali tri igre na slepo, ne da bi od tega imeli zaslužek: morda bi vam bil pripravljen odpustiti te pogubne poizkuse, če bi z njimi uspeli zaslužiti petsto ali šeststo gvinej; a ne morem doumeti, zakaj ste svoj razum in talent tvegali za prazen nič. Sicer sem govoril z gospodom Légalom,« poroča Diderot, ki se opira na avtoriteto enega izmed prvih profesionalnih šahistov. »Ko je bil mlad, se je odločil odigrati eno samo igro šaha brez pogleda na šahovnico; na koncu partije je imel tako utrujeno glavo, da ni več nikoli v življenju poskušal kaj podobnega. Norost je že v tem, da zgolj iz častihlepega tvegate blaznost, pravi gospod Légal. In ali bodo morda Angleži prihiteli na pomoč vaši družini, ko boste izgubili svoj talent?« Diderot se sklicuje na sogovornikove dolžnosti, nazadnje celo na njegovo samoljubje. »O vas se bo govorilo: poglejte ga, Philidorja, nič ni ostalo od njega, vse, kar je bil včasih, je zastavil le za to, da je lahko premikal koščke lesa po igralni plošči.«

Samo ugibamo lahko, zakaj je Diderota vznemirjala grožnja slepega šaha. Morda je menil, da se z njim odprejo vrata v brezno domišljije: če lahko šahist preživi več ur za namišljeno šahovnico, po kateri s silo svojih misli premika neotipljive figure, ga očitno le še korak ločuje od tega, da si prične domišljati tudi svojega nasprotnika, da si več ne predstavlja samo njegovih potez na šahovnici, temveč si v pobesneli domišljiji naslika tudi poteze njegovega osovraženega obraza, mračno igralno dvorano, svet okoli sebe ... Prav na podlagi te nabuhle ideje je na začetku dvajsetega stoletja Stefan Zweig napisal svojo Novelo o šahu. Zgodba pripoveduje o vojnem ujetniku, ki si dolgotrajno bivanje v samici krajša s preigravanjem šaha, vendar le v mislih, brez fizične šahovnice. Nesmiselna dejavnost mu nekaj časa nudi uteho, saj bi brez zaposlitve nemudoma zblaznel; a po dolгих mesecih samotnega in slepega šahiranja se zdravi- lo sprevrže v bolezen, blodnjak kombinacij nadomesti resnič-

ni svet, in kot lahko pričakujemo od vsake prave norosti, se nesrečnemu šahistu naposled »razcepi osebnost«. V podobno absurdnih tonih se konča tudi Lužinova obramba Vladimirja Nabokova. Junak romana, avtistični vele mojster Aleksander I. Lužin – izmišljena figura, če uporabim sugestivni izraz –, se v šahovskem deliriju namreč vrže skozi okno.

Pesniške figure

Tako je »blazni šahist« postal klasičen, predvidljiv literarni lik; postavimo ga lahko ob bok »prevarantskemu kvartopircu«, »fatalističnemu kockarju« in drugim dvomnim junakom namišljenih iger. Klišajska povezava med šahom in norostjo pa žal ni ostala omejena zgolj na fikcijo: našteli bi lahko na desetine dvomljivih anekdot in očitnih neresnic, ki so obložila življenja resničnih šahistov. V biografijah z literarnimi pretenzijami in brez kančka zdravega razuma lahko tako preberemo, da je četrti svetovni prvak Aleksander Aljehin igral svoj najboljši šah pod vplivom ogromnih količin alkohola, da se je mehiški vele mojster Carlos Torre Repeto nekoč na avtobusu slekel do golega ter da se je Akiba Rubinstein v begu pred muho pognal čez okno. Po zaslugi armade piscev spominov se lahko seznanimo z vse- mi čudastvi Bobbyja Fischerja, od druženja z otroci – »vendar ne na sprevržen način«, kot galantno dodaja neki pisec – do prepričanj o svetovni judovski zaroti. Temu smešnemu prece- njevanju šahovske blaznosti je podlegel tudi nedavni Cvitko- vičev dokumentarec o Albinu Planincu, ki se je bolj kot sami igri posvetil šahistovemu nesrečnemu duševnemu življenju. Ne razumite me napak: nedvomno je vredno vse pohvale, če hoče umetnik obuditi spomin na pozabljenega moža. Vendar njegovega spomina ne moremo ohranjati v lupini *ready-made* klišaja. Planinec, Rubinstein in Fischer ne bodo ohranjeni skozi fragmente svoje norosti, ki je vedno dolgočasna, topa in ena- ka pri vseh ljudeh; mišljenja teh šahistov se bomo spominjali samo po absolutni edinstvenosti njihovih partij.

A med vsemi zgodbami o šahu in norosti zaseda posebno mesto anekdota o prvem uradnem svetovnem prvaku, Wilhelmu Stei- nitzu. Stenitz je bil nervozen in prepirljiv človek, ki je s svojimi konkurenti rad polemiziral v kolumnah in pismih bralcev. Zato ne preseneča, da je bil tudi sam pogosto tarča zajedljivih član- kov: *New York Times* je leta 1897 objavil pričevanje, po katerem

je Steinitz med bivanjem v Rusiji »prejel v dar mehanično aparaturo, podobno škatljici za njuhanec. Steinitza so naplahtali, da gre za nov izum za telefoniranje. [...] Šahist je vzel škatljico v svoje sobane in pričel z eksperimentiranjem, saj si je obetal, da mu bo čudoviti izum prinesel bogastvo. Njegov tajnik mu je dejal, da ga bo skozi aparat lahko slišal sin v Ameriki. V tistem obdobju Steinitz ni bil dobrega počutja,« nadaljuje članek v nam že znanem tonu, »njegovi živci so bili razvrani od težkega šahovskega dela, pomočnikova izjava pa ga je le še dodatno vznemirila. Po tajnikovem naročilu so ga morali kasneje sprejeti v sanatorij.«

Kot pravi šahovski zgodovinar Edward Winter, se je verjetno prav na podlagi tega poročila in podobnih bolj ali manj zanesljivih pričevanj razvila zgodba, ki je skozi celotno dvajseto stoletje krožila med ljubitelji šahovskih kuriozitet. Steinitz naj bi namreč »vzpostavil električno [tj. telefonsko] zvezo z Bogom« ter izzval samega Vsemogočnega na partijo šaha, pri čemer »je dal Bogu *kmeta in potezo prednosti*.« Najslabši literarni klišeji o šahu se tako v eni sami anekdoti združijo z bibličnim kičem *à la* Dostojevski: šahovnica postane Jakobova lestev s štiriinšestdesetimi prečkami, po kateri se vzpenja prevzetna postava Velikega inkvizitorja, mojstra v šahu.

Ne sme nas presenetiti, da eno izmed prvih omemb te anekdote najdemo v *Šahistovi psihologiji* Ruebena Fina, šarlatanski freudovski študiji, ki privleče na plano vso pričakovano mašinerijo, vključno z »obilnim faličnim simbolizmom šahovskih figur« in »nezavedno željo« po umoru kralja/Očeta. Lik blaznega šahista je namreč kot ulit za psihoanalizo, ki vselej teži k temu, da reducira vsako obliko prismojenosti na nek teatraličen tip, na »Ojdipa« ali »sadista«. A ne smemo biti prestrogi s Freudovimi dediči v svetu šaha. Navsezadnje je kriva literatura sama, da se je v trenutkih pomanjkanja lastne domišljije sklicevala na hermetično, domnevno nevarno imaginacijo šahista. Literatura je zakrivila to, kar sam Nabokov, avtor neuspešne *Lužinove obrambe*, imenuje »filistrstvo«: ko zatajijo sredstva njegove lastne zmožnosti domišljanja (in to se zgodi pogosto, skoraj vedno), se filister zateče h kičastim likom drugih, neliterarnih tipov imaginacije. Zato v filistrski literaturi vedno najdemo figure »Razvratnega umetnika«, »Diaboličnega ateista«, »Genialnega zločinca« ali »Blaznega šahista«, s katerimi poskuša pisatelj nadomestiti delo lastne domišljije. Če avtorju odpove njegova metafizična imaginacija, priključuje lik briljantnega brezbožnika, kakšnega Bazarova; ko mu, nasprotno, zataji njegova senzualna domišljija, pokliče na pomoč figuro velikega Grešni-

ka. Bodimo pozorni: nočemo trditi, da v pomanjkanju lastne domišljije pisatelj uporabi kliše, ki so ga izbrusile domišljije drugih piscev. Pisatelj se opre na imaginacijo samega lika, pisatelj pričakuje, da bo bralca vznemirjala metafizična stiska, ki duši domišljijo samega Ateista, ali da se bo čudil »blodnjaku kombinacij«, ki jih najprej ustvari in naposled trpi Šahistova lastna imaginacija. Filister meni, da je proizvode upodobitvene moči – predmete resnične umetnosti, predmete resničnega mišljenja – mogoče nadomestiti z *uprizoritvijo same upodobitvene moči*, z njeno »figuracijo« v literarnem tipu.

Kliše zato ni zgolj podoba, obča shema ali recept, po katerem se mora ravnati duh brez ustvarjalne zmožnosti. *Kliše je podoba domišljije, kot si jo predstavlja osiromašena, onemogočena domišljija*. Ko poskuša Rousseau pojasniti bolezensko razdražljivost, ki jo je občutil ob prihodu Baguereta, se mora v pomanjkanju domišljije – ali morda iz sramežljivosti – sklicevati na uničujočo moč šahovske imaginacije, ki naj bi ga nenadoma obsedla. Ampak zamislimo si ga: mladi Jean-Jacques ždi zaprt v svoji sobi, medtem ko Bagueret, ta pritepenec, zabava ljubljeno Madame de Warens. Ali se zdi verjetna razlaga Rousseauja, kasnejšega pisca *Izpovedi*, da je bilo trgovanje s figurami na šahovnici edina vrsta menjave, ki je podžigala mladeničevo imaginacijo?

Pomešane figure

Vendar nočemo trditi, da filister škodi šahu zato, ker ga v očeh dobre družbe prikaže kot igro norcev. Ne, v resnici prav nasprotno; njegova najhujša zmota je v tem, da ostaja slep za resnični delirij šaha. Filister ne more opaziti fine mešanice kaprice in pravila, iz katere je sestavljen šah sam po sebi; ker lahko vidi zgolj teatralično blaznost iz repertoarja Dostojevskega, filister spregleda pravo komedijo šaha.

Zamislite si namreč običajen potek dvoboja: dva odrasla moška sedita za ozko mizico in jo vsak na svoji strani objemata s komolci, zatopljeni v vzorec figur, ki kot konstelacija izmišljenih planetov počiva na karirasti deščici. Eden izmed njiju, »Velemojster Beli«, se počasi nasloni nazaj na sedež ter seže po skakaču – in že skoraj vso prismojenost igre bi lahko povzeli v tej figuri, ki s podrobno izrezljanim, prestrašenim živalskim obrazom strmi v abstraktna obličja lovcev in kraljic. Beli prime svoj plen za uhlje in ga z zanesljivo gesto potisne proti drugemu šahistu, »Velemojstru Črnemu«. Ta se ne zmeni za brezobzirno ravnanje in naprej preučuje šahovnico, kot da bi posmehljivo ugotavljal, kakšne spremembe bo drobn konjski vpad prinesel v globalni red stvari; medtem se njegov nasprotnik za hip

Filister ne more opaziti fine mešanice kaprice in pravila, iz katere je sestavljen šah sam po sebi; ker lahko vidi zgolj teatralično blaznost iz repertoarja Dostojevskega, filister spregleda pravo komedijo šaha.

prelevi iz vojskovodje v tajnika in vestno zapiše svojo zadnjo potezo, jo primerja s prejšnjimi beležkami in zadovoljno prikimava. Postopek se čez nekaj časa ponovi, a zdaj v zamenjanih vlogah: Velemojster Črni dostojanstveno prime za krono svojega kralja, in ker se monarh noče ločiti od znamenja svoje oblasti, ga Črni skupaj s pokrivalom povleče stran od konja, neuspešnega uzurpatorja. Beli sprejme to ošabno gesto vsaj tako brezbrizno kakor prej Črni, ki pa se zdaj sam skrbno sklanja nad zapisnikom in vnaša zadnje bojne premike.

V tem ritmu se dvoboj nadaljuje. Beli vse pogosteje in s slabo prikrito vzhičenostjo vzklika besedo »Šah«, kot da bi se moral vedno znova spomniti imena svoje igre; njegovi klici in vse hitrejše premikanje figur privabijo k mizi tudi druge šahiste, približa se celo trebušasti sodnik, ki je prej dremal v kotu dvorane ob vedru z dežniki. Težko je opisati direndaj, ki se odvija v odločilnih trenutkih boja. Ker je govoriti z igralcema najstrože prepovedano, se ob njunih napakah gledalci prijemajo za glavo in pritajeno stokajo; ko mojstra spregledata preprosto kombinacijo s kraljico, se neki možakar s tenkimi brčicami in žalostno razgaljenimi zajčjimi zobmi kar zamaje od razburjenosti, in ker se mu zazdi, da so potezo zgrešili tudi gledalci, se z odločnim pogledom zastrmi v inkriminirano figuro.

Gneča okoli mize se v tej zadnji etapi igre kar najostreje razlikuje od dogajanja na šahovnici, ki se je oteslo vseh odvečnih figur: od baročnih manevrov v zadnjih vrstah, vulgarnih kmečkih vdorov na sredini in zarotniških načrtov v zaledju je ostala le še skrajna abstrakcija nasilja, dva kralja in morilski vektor trdnjave. Z dejstvom izgubljene končnice se Črni ne more nemudoma sprijazniti, saj je še pod vtisom neke druge, veliko bolj pretanjene vojne. A ko se razkadijo plasti preteklih kombinacij (ta palimpsest v šahu), ko Črni ugotovi, da je njegova že zdavnaj padla dama postala igračka v zdolgočasnih in nemirnih dlaneh Velemojstra Belega, ko naposled opazi privošljivo smehljanje gledalcev in vsiljive dlesni možakarja z brčicami, se v gnusu strese in ponudi svojemu nasprotniku roko. Šele s tem zaključnim rokovanjem, tako rekoč edinim skupnim in sinhronim dejanjem obeh šahistov, se v očeh neposvečenega opazovalca izkaže, da je med njunimi izmeničnimi potezami obstajala povezava. A v resnici še celo na tej točki tekme ostajata vsak

na svoji časovnici: medtem ko vidi Črni v svoji predaji rezultat do konca neodločenega, »ogorčenega« boja, jo Velemojster Beli razume le kot uradno potrditev že zdavnaj dobljene bitke. Šah je edina oblika vojskovanja, ki doseže najvišjo stopnjo hrupa šele po koncu spopada. Medtem ko sam dvoboj poteka v gentlemanskem molku, ki izključuje preglasno hojo, kašelj in druga sredstva morebitne sugestije, se s predajo Velemojstra Črnega občinstvo končno reši zapovedane tišine. Skoraj simultano se nad šahovnico usuje kopica predlogov: vsi gledalci, celo najneznatnejši *patzer* z dna turnirske lestvice, želijo pokazati kombinacije, ki sta jih igralca spregledala v teku igre. S hlastnimi, tipajočimi rokami planejo po figurah, si med glasnim prekanjem razdelijo šahovnico na več improviziranih bojišč ter poskušajo vsak na svojih šestih poljih rekonstruirati pretekle pozicije, v upanju, da si bodo izborili utrujeno pozornost Belega. Tako se na šahovnici ponovno znajdejo že zdavnaj padle figure, ki morajo na razkosanem bojišču vsaka zase pretrpeti še tisoč drugih možnih smrti, vendar tokrat pod ihtavimi ukazi nerodnejših generalov. Le kdo bi v tem trenutku mogel razumeti muke Črnega, ki z grozo opazuje, kako se fini relief njegovih analiz drobi v nespretnih rokah? Kdo bi lahko občutil njegov stud, ko iz zajčjih ust enega izmed gledalcev zasliši potezo, ki jo je z otroškim ponosom sam odkril med igro? Nihče izmed navzočih, to je gotovo: samo smejijo se mu, ko zmedeno prevrne par kmetov, odrine od sebe stol in odhiti proti izhodu. A tudi drugi šahisti ne ostanejo več dolgo: ker jih trebušasti arbiter prežene stran od Belega, se razgubijo po dvorani in se usedejo za naključne mize, kot pomešane figure med nesmiselno zabavo otrok: »tekač semle, trdnjava tamle, šah mat.«

Šele zdaj, ko se je dvorana umirila, pa lahko opazimo, da je komedijo spremljal tudi urejen, sodoben mladenič. Z natančno odmerjenimi, užaljenimi koraki se približa zmagovalcu, ki se v samoti še vedno sklanja nad končno pozicijo. »Velemojster Beli,« spregovori mladenič z nezadovoljnim tenorjem, »čestitam vam ob vaši zmagi, nedvomno ste odlično igrali ... Toda vse skupaj je bilo nekoliko dolgočasno. Bi lahko za naslednjo partijo izzvali Boga?«

Ta mladenič je filister. Filister hoče svojega Dostojevskega. Filister se, v nasprotju s Črnim, nikoli ne bo pustil izigrati. ●

Ko sem bil z veseljem osel

Res je neverjetno butast občutek, če te kot človeka, ki so ti stranke in volitve konjiček od prvih korakov obnovljenega slovenskega parlamentarizma, v svojih volilnih napovedih popolnoma povozijo popolni laiki. Prav to se mi je zgodilo na letošnji Martinov večer. Da je niso nič bolj poceni odnesli še večji profesionalci, je kilava tolažba.

Če se poskusim nekoliko opravičiti pred samim seboj, naj povem, da sem pričakoval veliko selitev glasov med obema udeležencema drugega kroga predsedniškega maratona. »Le« smer sem nekako zgrešil. Malenkost. Nekako si nisem znal predstavljati, da bi se Slovenci lahko v tolikšnem številu odrekli človeku, ki je po mojih (očitno v veliki meri zblojenih) predstavah v njihovih očeh najboljše odslíkaval ideal šefa države. Kajpak sem imel idealu samemu in njegovi zgrešenosti marsikaj očitati, nikdar pa nisem zares podvomil, da za večino mojih rojakov je neizpodbitni ideal. Nenazadnje sem na

svetovljana, celo takrat, ko s pridihom diplomatskega parketa trosi okrog sebe docela nediplomske nesmisle. Sicer sem tudi v bližnji in bolj oddaljeni srednjeevropski soseščini našel vrsto podobnih pojavov, toda slovenski se mi je zdel še posebej trdovraten. Zlasti zaradi svoje zagledanost v neko preteklost, o katere obstoju me niso mogli docela prepričati niti tisti, ki so jo doživeli še kot domnevno sedanjost.

Pa ti gredo ti nemarni slovenski volivke in volivci rušiti tak svetli ideal ravno v trenutku, ko si se ga namenil dokončno kanonizirati. Res je: prišlo jih je manj kot

Nisem si znal predstavljati, da bi se Slovenci lahko v tolikšnem številu odrekli človeku, ki je po mojih (očitno v veliki meri zblojenih) predstavah v njihovih očeh najboljše odslíkaval ideal šefa države.

nekaj takega sramežljivo namignil tudi v zadnji številki naše revije. Kot njegovo glavno odliko sem razbiral skoraj presunljivo dvojnost. Na eni strani popolna vkopanost v domačijski humus, ki se na površini kaže v bombastični podobi povojne mitologije, njen rep pa sega že daleč v dolgo 19. stoletje. Vsaj. In potem na drugi strani očaranost nad »našim človekom«, z obema nogama v omenjenem humusu, ki pa se zna umetelno dvigniti nad množico in dajati videz brezkrajnega

ob drugih podobnih dogodkih in množičnost je navadno bila zaveznica utelešenj opisanih idealnih pričakovanj. Manj, kot je je bilo, večji je znal biti odklon od »zazelenega« stanja. Ampak užaljenemu egu to ne pomaga nič. Še bolj je boleče, ker gledam vse te osupljive številke in moram še zdaj prostodušno priznati, da jih ne razumem. Pojma nimam, kako so se zgodile.

No ja, nemara lahko rešim vsaj eno predstavo o slovenski volivki in volivcu, ki

Aleš Maver

sem jo zadnje mesece skrbno ujčkal. Tisto o njuni brezupni zaljubljenosti v minulo. Pa bo kdo porekel, kako vendar, ko pa si pravkar bajal, da sta se proti tvojim pričakovanjem ravnokar odrekla na preteklost priklopljenemu idealu. Že, že, toda obstaja majhna lepota pika, ki bi z veliko domišljije lahko zgodbo preobrnila v moj prid. Če seveda niso v prvi vrsti odločili iskreno spovedovanje, omembe sorodnikov in delovne akcije edinega Primorca med kandidati. Ali pa celo res zasičenost s prepopolnim utelešenjem neke na čisto absurdni dvojnosti zgrajene predstave. Kar bi si osebno še najbolj želel, čeprav bi najhuje udarilo moj ego. In če je nad vsemi naštetimi možnostmi prevladala nenavadna, toda razumljiva želja, da bi se dalo čas zavrteti nazaj. Tokrat izjemoma ne zelo daleč nazaj v čase praporščakov in herojev, marveč zgolj za pet let. Ko bi se morala, pa se zaradi »višjega dobrega« že zgoditi kandidatura letošnjega presenečenja. Ki bi Sloveniji prihranila preidealnega predsednika in po vsej verjetnosti še medtem že potopljeni trojec brez krmarja na čelu države. V tem primeru bi bila kajpak na delu spet nostalgija in moja samopodoba bi bila vsaj nekoliko boljša. Ker vsaj v eni stvari nisem povsem zgrešil.

Ampak ne glede na vse moram povedati, da sem bil na martinovo osel nenavadno rad. •

Jezik Device Marije na plaži

Kirmen Uribe

Ko sem se pomladi leta 2007 mudil v New Yorku, sem na domu obiskal prijateljico Carmenchu Pascal. Carmenchu je po izvoru iz baskovskega San Sebastián, a je bila po koncu španske državljanske vojne prisiljena zapustiti rojstni kraj in se skupaj z materjo naselila v velikem jabolku. V življenju je opravljala številne poklice (bila je celo pilotka poštne letala v Portoriku), danes pa dela v Brooklynu kot prevajalka iz španščine za zvezna sodišča. V domači knjižnici ima veliko zbirko knjig, ki obravnavajo baskovske teme. Ko sem brskal po njenih knjižnih policah, sem naletel na knjigo antropologa Julia Cara Baroja in jo nemudoma začel prebirati. Julio Caro Baroja, nečak znamenitega romanopisca Pía Baroja, je avtor temeljnih del s področja baskovske etnografije. Moja pozornost je pritegnila ena izmed legend, ki jih je Caro Baroja popisal v svoji knjigi.

To je bila zgodba o devici Mariji in grboglavki. Ljudska legenda pripoveduje o tem, kako je grboglavka (riba, ki je v španščini znana pod različnimi imeni: zapatero, palometa ali joputa) nekega dne srečala žensko, ki se je sprehajala po morskem nabrežju. Grboglavka se je zaljubila v prelepo mladenko in jo je vprašala po imenu. Imela pa je to nesrečo, da ji je vprašanje zastavila v španščini. Ženska se je razhudila in ribi odvrnila, da ni nihče drug kot devica Marija, ter jo poučila, da se je nanjo potrebno obrniti v baskovščini in ne v španščini. Za njen spodrslijaj jo je kaznovala s prekletstvom in grboglavka je od tedaj najgrša med ribami. Tako je torej grboglavka dobila sedanjí izgled, ki s svojim izbočenim zobovjem in očmi nekoga, ki se že dolgo ni pošteno naspal, izdaja, da nima ravno mnogo prijateljev. Uboga grboglavka, sem pomislil. Kako bi lahko vedela, da devica govori ravno baskovsko?

Nisem poznal te legende. Zdi pa se mi, da ni pretirano starodavna. Prav tako dvomim, da obstaja mnogo podobnih legend. Gre za zgodbo, ki je nastala v obdobju nazadovanja baskovskega jezika in naporov za njegovo obrambo. V obdobju, ko so se mnogi bali za usodo baskovščine. Nauk zgodbe je jase: Baski bi morali ohraniti jezik device Marije, to svojo čisto in nebeško govorico, in ne bi smeli ravnati kakor grboglavka, ki je postala tako grda, ker je govorila špansko.

Ena najbolj zanimivih podzvrsti semantičnih tabujev so imena živali. Pogosto se uporablja evfemizme za poimenovanje škodljivih živali ali tistih, ki naj bi prinašale nesrečo. Med najbolj značilnimi je primer podlasice. Profesor José María Cuesta pra-

vi, da spada podlasica med neizrekljive vrste: zato jo pogosto poimenujejo z imeni nenavadnega izvora. V Aragoniji je tako znana kot peniquesa, v italijanščini kot donnola, v francoščini kot bellette, v galicijsčini kot doniña, v baskovščini pa jo poznamo kot erbinude. Njena nesrečna slava izvira iz antičnih tekstov. Elijan o njej piše kot o malovredni živali in opisuje, kako leze na mrtva trupla, da bi jim izgrizla oči. Morda gre tudi pri grboglavki za semantični tabu. Grboglavka, nemara zaradi svojega izgleda, ni priljubljena med ribiči. Imajo jo za nezanesljivo ribo. Na trenutke se zdi, da je vseprisotna, nato nenadoma izgine. Preveč je pametna, pravijo.

Ko že govorimo o neizrekljivih tabujih, mi dovolite, da povem anekdoto. V prvih mesecih življenja sem bil brez imena. Rodil sem se konec leta 1970 in moja mati se je seveda odpravila do sodišča, da bi me prijavila matičarju. Uradnik je vprašal po mojem imenu. »Kirmen,« mu je odgovorila. Uradnik je zatrdil, da to ime ne obstaja, in ga ni hotel vpisati v register. »Gospa, zakaj ga ne poimenujete José María ali kaj podobnega, tako kot vsi?« Moja mati je odvrnila, da mi je ime Kirmen, in vztrajala, vse dokler mojega imena niso vpisali v matično knjigo. Vsak teden je šla na sodišče in vedno znova so jo zavrnil. »Kaj pa, če bi mu dali ime Kirmen María?«, ji je nekega dne predlagal uradnik. »Večja možnost je, da bodo sprejeli ime, če bo imelo vsaj nekaj španskega.« Uradnik je na koncu popustil in tako mi je ime Kirmen. Zgolj Kirmen. Anekdota ponazarja težavno situacijo, v kateri je nekoč živel baskovščina. Šla je skozi težke čase, ko se je govorila izključno znotraj štirih domačih sten. Preživela je po zaslugi vztrajnosti številnih posameznikov, ki je niso prenehali govoriti in so se trudili, da bi se njena raba razširila v vse segmente družbe. In seveda po zaslugi množice ljudi, ki so se potrudili, da bi se je naučili.

15. aprila 2007 sem sodeloval v programu na radiu WBAI, ki ima svoj sedež na Wall Streetu, št. 120. Gre za eno najbolj naprednih radijskih postaj v New Yorku. Tja sem prišel na povabilo pisateljice Janet Coleman, kot gost njenega kulturnega programa. Z menoj v studiu je bila tudi kanadska pesnica Yerra Sugarman. Sugarmanova, specialistka za literaturo v jidišu, je s seboj prinesla pesniško zbirko neke judovske pesnice z začetka 20. stoletja. Njene poezije so bile presunljive. Govorile so o eksplisitem seksu. Janet Coleman je bila osupla, da lahko

obstaja pisateljica, ki v jidišu piše o takšnih stvareh. To je tudi povedala v eter. Sugarmanova ji je odvrnila: »Pesnica govori o svojem življenju. Takšno je bilo njeno življenje, pa čeprav v jidišu.« Med večerjo sva se pogovarjala o predsodkih, s katerimi se morajo spopadati številne književnosti. Yerra mi je pripovedovala, da je med obiski v Evropi pogosto naletela na ljudi, ki so jo gledali postrani zaradi njenih judovskih korenin, kakor da bi jo obsojali zaradi kršitev človekovih pravic, ki jih izraelska oblast izvaja nad Palestinci. Yerra tega ni mogla razumeti. »Pa saj tudi sama nasprotujem dejanjem izraelske oblasti,« jim je nejeverno odgovarjala. Tudi baskovščina je morala prenašati številne predsodke na svoj račun. Še danes se zgodi, da baskovskega pisatelja vprašajo o povezavi med baskovsko kulturo in nasiljem. Sprašujejo ga, ali ne čuti omejenosti, ko piše v tako majhnem jeziku.

Claudio Magris zase pravi, da je obmejni pisec. Prihaja iz tradicije, v kateri sobivajo številni jeziki. Tudi sam se imam za obmejnega pisatelja. Rad sem del te raznolikosti. V svoji knjigi *Utopia e disincanto* (Utopija in streznitev) je Tržačan zapisal: »Vsaka manjšina – nacionalna, kulturna, religiozna, politična ali spolna –, ki je v bližnji preteklosti doživela marginalizacijo, vsaj na začetku teži k ekshibicionističnemu narcisizmu; dokler se ga ne reši in se ne nauči sproščeno živeti svoje posebnosti, ne da bi ji posvečala pretirane pozornosti, dokazuje, da jo v njeni globini še vedno preganja občutek manjvrednosti.«

Všeč mi je Magrisov stavek, ko pravi, da ne bi smeli »posvečati pretirane pozornosti lastni posebnosti«. Pisati sproščeno, sproščeno živeti v baskovščini. Brez histerije in brez občutka, da smo pod nenehnim pritiskom nujnosti. Od anekdote o moji materi na sodnji je minilo več kot štirideset let. Baskovščina je

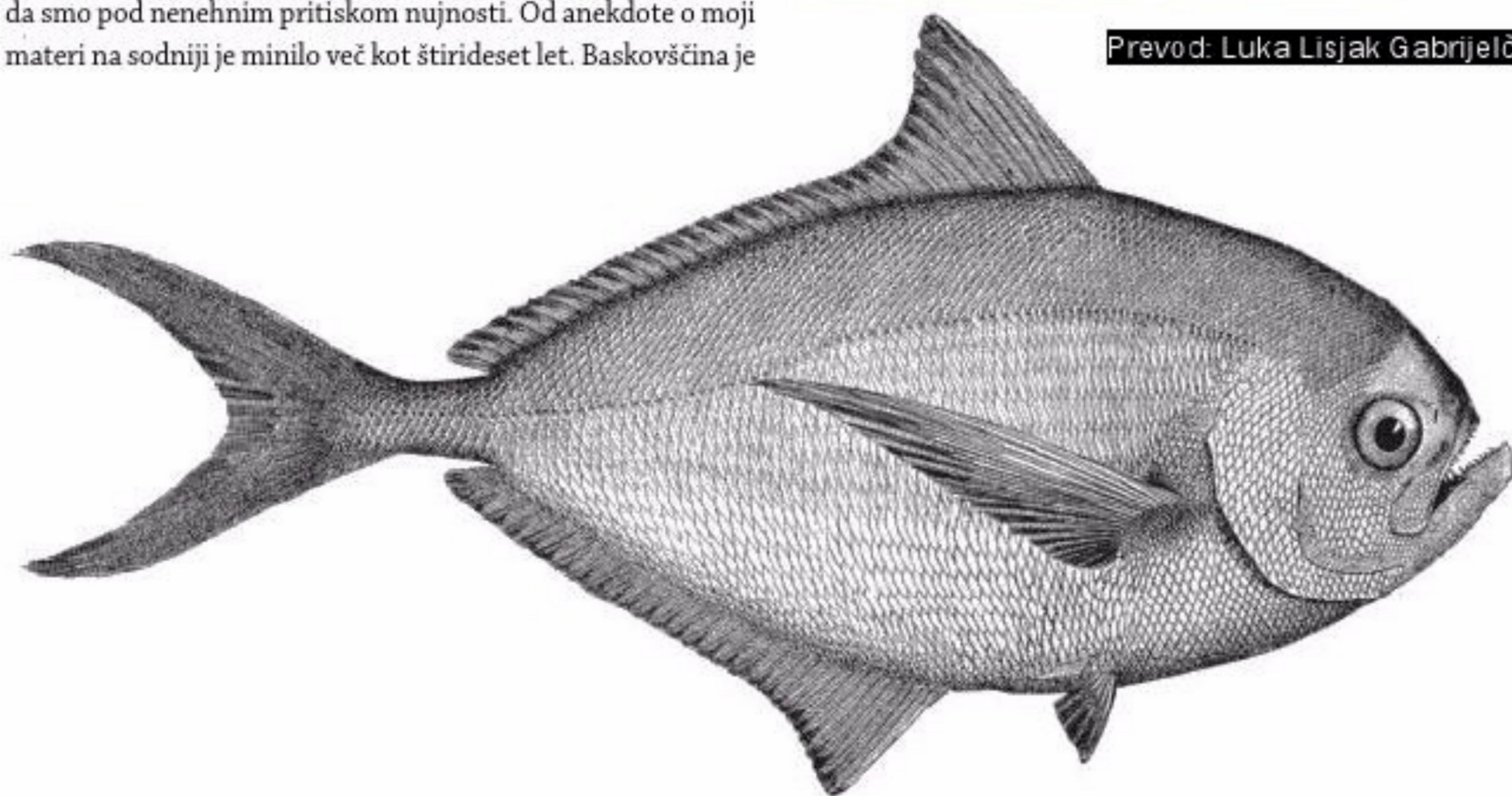
med tem prešla iz zasebne v javno rabo. Po zadnjih sociolingvističnih podatkih se je v zadnjih dveh desetletjih število njenih govorcev povečalo za dvesto tisoč. Kmalu bomo dosegli število osemsto tisoč govorcev. Obstaja tisk v baskovščini, imamo svoje medije in razvejano literaturo. Akademija baskovskega jezika bo kmalu praznovala stoletnico ustanovitve. Res je, da nas čaka še mnogo dela. Še vedno smo daleč do dejanske dvojezičnosti. Toda dosegli smo znaten napredek.

Ne mislim, da pisanje v majhnem jeziku predstavlja kakršnokoli oviro. V svojih knjigah pišem o ljudeh, ki jih poznam, ki jih vsak dan srečujem na ulici. Kljub temu sem opazil, da te zgodbe zanimajo tudi svetovnega bralca. »Vsaka endogamija, vsaka pretenzija po čisti identiteti, sčasoma postane dušeka in incestuozna,« trdi Magris. »Irsko bomo dosti prej vzljubili z branjem Joycea, ki jo je zapustil in jo divje kritiziral, kot pa s prebiranjem vseh tistih bukolčnih irskih romanov, v katerih rdečelase deklina poskakujejo po zelenih travnikih. Drobec lahko v sebi skriva cel svet, toda le, če ni zgolj drobec, temveč ves svet.«

Razmišljam o devici Mariji in o grboglavki. Rad bi verjel, da bi danes oba ravnala drugače. Da bi grboglavka devico nagovorila v baskovščini in da bi ji ta brez težav odgovorila v španščini. Mirno, sproščeno. In prav to se danes dogaja v Baskiji.

*Kirmen Uribe je baskovski pisatelj. Leta 2009 je za svoj roman *Bilbao – New York – Bilbao* prejel špansko Državno nagrado za literaturo. Pričujoči prispevek je nekoliko spremenjena različica kolumne, objavljene v dnevniku El País novembra 2009.*

Prevod: Luka Lisjak Gabrijelčič

Virtuozno zlo

Matija Potočnik Pribošič

Okus je subjektiven, toda kjer pride do konsenza, se lahko začnemo spraševati po bolj objektivnih razlogih za znane kvalitete. *Breaking Bad*, ena izmed najbolj kvalitetnih popularnih serij, zna hkrati unovčiti nove ideološke tokove (*Yaay science! Yaay magnets!*) in predstavlja nov korak v samorefleksiji popularne umetnosti. Bolj kot analiza serije same in njenega mojstrstva vizualne semantike, narativa in dialogov nas zanimajo moralna čustva gledalcev in kritikov, ki jih na internetu mrgoli. Tako kot kemija, ki v seriji predstavlja razliko, s katero se protagonist razlikuje od običajnih smrtnikov, govori o spremembi, rasti, propadanju in transformaciji. Ne govori o materialni, ampak zadeva moralno spremembo, s čimer postane analogon arhetipske oblike narativa moderne – Bildungsromana. Zgodba o dozorevanju človeka je eden izmed načinov, kako nesmiselnost dogodkov povišamo v register vrednosti, kjer je golo trajanje spremenjeno v moralno napredovanje. Ali nazadovanje – nenazadnje smo v postmoderni in mitologija moderne je predstavljena iz cinične distance, čeprav smo še vedno popolnoma odvisni od nje.

Walter White, srednješolski učitelj kemije, oče invalida in v začetku serije še nerojene hčerke, zaseda tri tradicionalna mesta avtoritete, toda ta mesta so prazna, avtoritete, ki mu pripada, nima. Doma ga kastrira žena, uči nehvaležne idiote, njegov sin se raje zgleduje po Hanku, zet, ki je njegovo nasprotje, zaradi revščine je prisiljen vzeti dodatno službo v avtopralnici; živi nasploh človeka nevredno življenje. Vse dokler se Walter ne poda na pot svojega moralnega dozorevanja, ki se prične s smrtno obsodbo: diagnozo raka. Vednost datuma svoje smrti, nedoločeno gotovost smrti, ki jo je deležno vsako živo bitje, pretvori v pozitiven fakt. Postane nekaj spoznanega, nekaj, s čimer lahko računamo. Walter se tako z vednostjo o faktu svoje smrti sooči z nalogo, da finančno poskrbi za svojo družino. Poveže se z bivšim učencem, privzame novo persono, ki jo poimenuje Heisenberg, in prične s produkcijo najkvalitetnejšega modrega metamfetamina. Heisenberg, od začetka obstaja kot Stevensonov gospod Hyde, zlo, ki je trdno razločeno od dobrega doktorja Walta in je, tako kot umori, laži in prevare, golo sredstvo, upravičeno z ekonomsko stisko in nagoni preživetja. Stvari se običajno zalomijo in zli gospodje po okoliščinah in zunanjih prisilah nadvladajo svoje boljše polovice, ki pa so tako še vedno obvarovane pred krivdo zla. Toda *Breaking Bad* je drugačen; Walt pošast postane po svoji svobodni odločitvi in za razliko od večine serij s priljubljenimi sociopati, kot npr. Tony Soprano, House, Dexter, se narativ serije zelo trudi izničiti začetno identifikacijo gledalca z Walterjem, ob tem pa razburka marsikatero moralno čustvo. Walter raje kuha metamfetamin, kot da bi sprejel legalno službo – pravno razravana. Walter

pusti narkomanko, da se zadavi z lastnim bruhanjem – ljudje zgroženi. Walter zastrupi otroka – gledalci v moralnem šoku.

Problem tragedije

Naši analogiji *Breaking Bad* in Bildungsromana bi lahko očitali marsikaj, recimo, da je Walter star petdeset let, romani o dozorevanju pa značilno govorijo o mladih ljudeh; toda morda pravi protagonist ni Walter, ampak novorojeni Heisenberg, ta dozoreva od svojih prvih nerodnih korakov do svoje emancipacije. Prav tako bi lahko v starosti protagonista našli neko metaforo razmerja med moderno in postmoderno, med osrednjim mestom mladosti v moderni, ki poudarja napredovanje omike in se zaključi v postmodernem cinizmu kot nemožnosti omike in stanju večne ostarele otročjosti. To, da gre v zgodbi o moralnem dozorevanju Walterja Whitea za moralni propad, ne napredovanje, odpravi osnovni problem strukture Bildungsromana – čudež, ki kot strukturno mesto ohrani moment *deus ex machina* odrešitve protagonista in narativ vpne v logiko tragedije. Čudež odrešitve zamenja banalnost raka, ki pogubi protagonista, da sam postane rak vsake družbe, v kateri se znajde in kot eksces življenja duha buržoazije še po svoji smrti blazni naokrog in trga zdravo tkivo družbe. Tragedija je že od nastanka teoretsko najbolj hvaležna oblika narativa. Fakt tragike v svetu, osnovne nepravilnosti življenja, da se namreč »dobrim ljudem dogajajo slabe stvari«, in komenzurabilnost reda dogodkov z moralnim redom, je problem, ki ga mora razložiti in odpraviti vsaka teodiceja, je fakt, ki ga morajo reševati etike, politični programi itd. Toda v tragiki ne gre zgolj za običajno

metafizično zlo nesovpadanja reda dogajanja z redom moralnosti, pač pa se zlo preseli iz božjega uma v opazujoči um gledalca, opazovanje samo postane zlo. Občutja pa niso popolnoma subjektivna in arbitrarna, imajo svoje lastne razloge, pa čeprav ti niso popolnoma upravičeni ali logični. Kako lahko uživamo v tragiki? Kako smo lahko takšne svinje, da nam trpljenje dobrih ljudi ugaja? Kako lahko doživljamo ugodje ob tem, ko Walter utekočinja ljudi?

Tragedije same ponavadi podajo neko verzijo odgovora, vpisano v njihov narativ, privzamejo nek specifičen modus racionalizacije, ki gledalcu dovoli užitek kljub nemoralnosti. V primeru *Breaking Bad* Walter sam vedno racionalizira svoja dejanja. Klasično se glede gledalca ti partikularni odgovori zvedejo na dva bolj osnovna principa, ali je dobro prikazanega trpljenja v spodbudi naše zmožnosti sočustvovanja, ali pa celoten okvir tragike služi zgolj poudarjanju prikazanih vrlin trpečega. Prvi odgovor je poudarjen v antični filozofiji, drugi v racionalizmu. Oba odgovora predlagata, da obstaja neka vrednost, ki omogoča identifikacijo. Popularna umetnost uporablja vrednost kot sredstvo, mi nanjo lahko gledamo kot razkritje splošnih vrednot, ki jih lahko analiziramo. Kaj je občudovanja vrednega na Walterju, kljub njegovim očitnim napakam? Večerna šola nihilizma, ki jo gojenec Walter obiskuje v sklopu programa celoživljenjskega učenja, ne vzgaja brez vrednot, ampak neke določene vrednote prepišejo bolj ustaljene. Zgodi se nek idealni kompleks antagonizmov, ki deluje destruktivno. Kakšni so razlogi tega trenja vrednot? Na kratko se naš odgovor glasi, da gre za osnovno Walterjevo fantazmo; fantazmo virtuoza.

Idealni antagonizmi vrednot

Besni kritiki in zagovorniki absolutne kvalitete serije *The Wire*, ki jo primerjajo z grško tragedijo in/ali pa verjamejo, da ta dobesedno prikazuje svet, kot je, trdijo, da se *Breaking Bad* ne more kosati z njeno dekonstrukcijo in kritičnim prikazom družbe. Mesto bogov grške tragedije v *The Wire* pripada sodobnim institucijam, celoten narativ prikaže urejenost posameznih institucij, njihovo notranjo hierarhijo, ko sledi toku kapitala, pa pokaže na njihovo prepletenost v višjem redu realpolitike. Kriminal, revščina, beda so efekti same strukture kapitalizma; ljudje nimajo veliko odločitev glede tega, da so kriminalci, saj nimajo nobene druge poti, rojeni so v bedo in v njej ostanejo – vsakemu utopističnemu programu navkljub. Praksa nezakonitosti s tem postane goli fatalizem institucionalne inercije, ki kot stroj ponavlja ene in iste tokove kapitala, ponavlja dejansko stanje in vpenja ljudi v svoje odnose. Stroj, ki vključi in razoroži še tako genialne poizkuse etičnih dejanj, ki se izkažejo za neuspešne ali nepomembne. Stroj kapitalizma, ki ne vključuje zgolj realne preprodaje drog, ampak je le-ta najboljši primer njegove notranje logike.

Breaking Bad se ne loti analize splošnega družbenega tkiva, primerjav družbenih razredov in kritike institucij; njegov fokus je na individuumu, na njegovih precej svobodnih odločitvah. Toda če *The Wire* s svojim materializmom vedno skuša razkriti materialne pogoje svobodnih odločitev in jih prizemljiti iz svobodnih moralnih odločitev v strukturne prisile, s tem zgreši prav objekt morale kot take. Moralne odločitve so vsakič reducirane na efekt strukturnega nasilja, subjekti zvedeni na kolesca

velikega mehanizma, toda naj bo to res ali ne, takšna zasnova ne omogoča več forme tragedije. Vsa tragika *The Wire* je zgolj v tem, da je subjektivnost zanemarljiva, da je farsa ponavljajna tokov kapitala indiferentna, a tudi komično nespremenljiva. Kar zamudimo s takšno redukcijo, je analiza ideologije splošnega mnjenja, notranje idealne antagonizme, ki delujejo prav kot razlogi institucij in sistema, ki materialno proizvajajo družbeni *status quo*. Antagonizme, ki se ob manjku njihove kritike vrnejo v obliki modrosti ali behavijah izjavah tipa »kriza je moralna«. Zamudi idealno *conco sivega na sivega*, ki jo *Breaking Bad* lahko razkrije prav zaradi svojega odkritega idealizma. Narativ *Breaking Bad* že v začetku ni materialen; propad ali napredovanje Walta v Heisenberga ni stvar dejanj – umori se dogajajo, ko je Walt po splošnih standardih še dober – pač pa njihove racionalizacije. Če se v *Breaking Bad* kaj lomi, je to racionalizacija dejanj, moralna upravičenost, ki začne v prikazani popolni upravičenosti dejanj, gre do skoraj popolne arbitrarnosti gole samovolje. Walterjeva kriza je eksistencialna, na njegovi poti do svobode ga ogrožajo sartrovske muhe/furijske, proti katerim imamo, kot vedno, zgolj eno zaščito, odpoved krivdi, odpoved obžalovanju.

Walter, ker ni avtentičen sociopat, za to odpoved potrebuje refleksijo, potrebuje narativ, racionalizacijo, ki ga lahko obvaruje krivde – in ta se začne lomiti.

»Resnično verjamem, da obstaja neka kombinacija besed – obstajati morajo neke besede, v nekem določenem redu, ki bi razložile vse to...« (*Breaking Bad*, epizoda »Fly«). Walterjeve moralne refleksije se spreminjajo in so vedno manj prepričljive, od skrbi za družino in lastno preživetje do grajenja kriminalnega imperija ostajajo gole racionalizacije, ki se ob dejanjih izkažejo za neadekvatne. Walt je prepričan, da dela dobro, toda to je dobro, ki ne najde razlage, ne najde smiselnega narativa. In kmalu se vsak konsistenten narativ moralne razlage podre.

Razlogi moralnih antagonizmov

Breaking Bad obdrži premiso *The Wire*, preprodaja drog je aluzija kapitalizma, kristalizacija njegovih osnovnih principov v izoliranem stanju, kjer je ta očiščen vplivov in nečistoč, upočasnitev in omejitev s strani legalnosti. Poceni proizvodnja, ki sama od sebe generira potrošnjo, mreža distribucije, ki predstavlja večino stroškov trgovca, in produkt, oropan substance, ki garantira zgolj ponovitev celotnega cikla svoje produkcije in potrošnje. Produkt, ki je namenjen golemu uporabi, je minimum omike, ta se zvede na golo repetitijo, na to, da produkt

Walt pošast postane po svoji svobodni odločitvi in za razliko od večine serij s priljubljenimi sociopati, kot npr. Tony Soprano, House, Dexter, se narativ serije trudi izničiti začetno identifikacijo gledalca z Walterjem, ob tem pa razburka marsikatero moralno čustvo.

jamči zgolj za to, da ga bomo kupovali še naprej. Povsem jasno je, kako absolutno nepomembna je kvaliteta produkta za celoten proces proizvodnje/distribucije/potrošnje. Pa vendar; *Breaking Bad* temelji na napačni predpostavki, da mitična kvaliteta produkta »modro nebo« (99,1 % čistost metamfetamina, ki se zaradi čistosti obarva modro – mimogrede, to ni res) spremeni karkoli. Napačna predpostavka, da kvaliteta šteje, pa ni predpostavka serije, pač pa osebna predpostavka Walterja, ki, kljub temu da se na vsakem koraku izkaže za napačno, vztraja na virtuoznosti kot glavnemu razlogu svoje superiornosti in predstavlja gonilo njegovega moralnega razkroja. Razlog, zakaj Walter izbere, da je bolje biti pošast kot mehkužec, je svoboda, toda to utemeljuje *objektivna kvaliteta* njegovega dela.

Moralni razkroj Walterja oddaja sevanje, ki povzroči rak celotnega družbenega sveta, v katerega je vpet, toda ker je fokus prestavljen na njegovo lastno doživljanje tega razpada in ker krivde ne more prevzeti sam – saj je bila krivica storjena tudi njemu –, mora Walter opraviti delo prevrednotenja. Prevrednotenje vrednot se praktično dogaja na partikularne načine in z različnimi pozitivnimi utemeljitvami, ki v popularni umetnosti mejijo na logiko izraznosti, prevrednotenje ni postavljeno svobodno ali razumsko, pač pa kot izraz vzpostavljenega reda. Razložili bomo med dvema funkcijama, ki jih opravljajo vrednote, mišljene v odnosu do družbenega reda: prvič gre za legitimacijo družbenega reda, ki le-tega prestavi iz golega obstoja v register morale, tj. *konstitutivne* vrednote, drugič pa za njegovo dopolnilo, kot idealni in ponotranjeni podaljšek eksplicitnih zakonov, praks in navad družbe, tj. *korektivne* vrednote. Slednjo funkcijo vrednot si zlahka ogledamo na primeru

Morettijeve izvrstne analize Ibsenovih dram, *Gray area, Ibsen and the Spirit of Capitalism*, ki interpretira Ibsena kot misleca imanentnih antagonizmov buržoazije. Buržoazija, ločena od razrednega boja, sama v sebi vključuje druge boje, ki so sicer legalni – ker buržoazija sama postavlja zakone – a nelegitimni. Morala se razloči od zakonitosti in pridobi lastno relativno avtonomno območje delovanja, prav kolikor zakon ne pokrije vsega. Morala se prične, kjer se zakon konča. Tako je vsaka sfera legalnosti v sebi razdrobljena v sivo cono prepleta senc in svetlobe, v ples moralnega prav in narobe, ki pa sta sama precej jasno opredeljena. Kar določa kaj je prav in narobe znotraj sfere legalnosti so vrednote, ki dopolnjujejo družbeni red. Te so, ker opravljajo selekcijo znotraj sfere, ki je že sama izbrana kot najpomembnejša, postavljene še višje, a delujejo banalno. Moretti eksplicira poštenost kot takšno vrednoto trgovske družbe, transparentnost poslovanja, npr. zaupanje do trgovca suhe robe, da nas ne nategne na suho. Seveda se takšno poštenost redno krši, toda kršitve so lahko upravičene, s strani globljih, konstitutivnih vrednot, takšni konflikti pa so razlog pravih ideoloških antagonizmov. Ko se dogajanje prestavi izven sfere legalnosti, pa lahko opazimo bolj čiste momente ideoloških mehanizmov, saj celotna ureditev, ker po definiciji ne more biti utemeljena v zakonitosti, sloni na ozkih krogih zaupanja. Če je splošna vrednota poštenost, pa je njena splošna negacija v kapitalizmu vrednotenje kvalitete, ki nikoli ni mišljeno zares in je bolj kot sodba o objektivnih lastnostih mišljena kot reklama, kot sodba, izrečena o statusu, ki to mistično kvaliteto spremlja, kot fetiš presežne vrednosti, ki ne obstaja kot stvar. Toda če je poštenost res splošna vrednota, kvaliteta pa njena splošna negacija, ki ostaja neškodljiva, dokler ostajamo v modusu, kjer »vsi vemo«, da se temu zgolj tako reče, pa za pravo notranje protislovje vrednot ne potrebujemo drugega, kot da zares verjamemo v kvaliteto. Walter s svojim scientizmom zares verjame v objektivno kvaliteto svojega proizvoda in v tem je ves razlog njegovega zla.

Avtonomija subjektivnosti kot razlog fantazme virtuozne subjektivnosti

Virtuozna fantazma odigra enega izmed osnovnih mitov kapitalizma, ki je del konstitutivne vrednostne sheme, to je mit pravega subjekta, ki je *self-made man*, mit samozadostne avtonomne subjektivnosti. Gustavo Fring, Walterjev osrednji nasprotnik v tretji in četrti sezoni, je primer poslovnega, ki je udejanjenje tega mita. Je podjetnik, ki kot mnogo kapitalistov

uživa v abstraktni vednosti, v golem dejstvu, da je na vrhu hierarhije moči, ne uživa v nobenem posebnem luksuzu, je popoln deloholik itd. Njegova zgodba o uspehu vključuje manjši čudež vez, poznanstev in podpore mehiškega kartela. Če Gustavo ve, da je za svobodo dovolj, da znamo izkoriščati druge, jih vpeti v krog zaupanja in poštenosti, pa je Heisenberg njegovo popolno nasprotje, ves socialni moment vidi kot negativnost, ne kot sredstvo osvoboditve, to je zanj objektivno. Mimogrede lahko oblikujemo pravilo: osebo lahko dojemamo kot moralno kljub temu, da krši korektivne vrednote, vendar le pod pogojem, da hkrati afirmira konstitutivne vrednote. Zato na primer

Morala se razloči od zakonitosti in pridobi lastno relativno avtonomno območje delovanja, prav kolikor zakon ne pokrije vsega. Morala se prične, kjer se zakon konča. Tako je vsaka sfera legalnosti v sebi razdrobljena v sivo cono prepleta senc in svetlobe, v ples moralnega prav in narobe.

Teda Benekeja, nesposobneža, ki podeduje firmo in namesto metamfetamina kuha knjige, kljub temu, da je kriv manj radikalnega zla, ne moremo soditi pozitivno. Ni pošten, korektivnih vrednot in zakonov pa ne krši za afirmacijo kakih globljih vrednot, ampak zaradi lastne nesposobnosti. Gustavo Fring po drugi strani ima kvalitete, ki so združljive z našo moralno shemo, čeprav je nepošten, imetje pridobi po lastnih zaslugah. Walter pa kot znanstvenik ne razume osnov ekonomije, njegova emancipacija je utemeljena s fantazmo objektivne kvalitete; ta služi kot utelešenje njegovega ega. Le kvaliteta je zmožna nositi neskončno inflacijo njegove subjektivnosti. Kar je za Gusa posel, je za Walta apoteoza. Tako kot Nolanov Joker mora Walt v končni fazi postati čista maska, ki je zmožna prenesti kreacijo mistične kvalitete svoje lastne substance in hkrati uničiti vse ostalo. Takšna fantazma, iz katere logično sledi božji kompleks,

Če *The Wire* s svojim materializmom vedno skuša razkriti materialne pogoje svobodnih odločitev in jih prizemljiti iz svobodnih moralnih odločitev v strukturne prisile, s tem zgreši prav objekt morale kot take. Moralne odločitve so vsakič reducirane na efekt strukturnega nasilja, subjekti zvedeni na kolesca velikega mehanizma, toda naj bo to res ali ne, takšna zasnova ne omogoča več forme tragedije.

pa je bistveno proletarska, toda precej novodobna. Verjetno zaradi lažje dostopnosti znanja, ki omogoča subjekt, ki je hkrati izobražen in ne zaseda visokega mesta v družbeni hierarhiji, tj. vednost se ne ravna več po razredni razliki. Walter sanja o tem, da bi bilo njegovo delo tako posebno in nenadomestljivo, tako unikatno, da ne bi bilo zmožno menjave in bi se tako z absolutno kvaliteto povzpел nad razmerja izkoriščanja kapitala, osvobodil spon družbe, ki ga zatira, in končno živel vredno življenje. Walterjev mit virtuoza, ki je zmožen z objektivno kvaliteto prestaviti red dogodkov v red vrednosti, je seveda napačen tudi znotraj narativa *Breaking Bad*. Vsakič se izkaže, da je Walterjeva uspešnost povsem odvisna od novo razvitih socialnih veščin in ne od kvalitete dela, ki jo sam postavlja, kot tisto, po čemer je zaslužen in odrešen svojih grehov. Walter ne opazi, da je meritokracija njegove virtuozne fantazme goli umislek, da zaslug njegovega uspeha ne gre iskati v objektivni kvaliteti, ampak njegovem lastnem izkoriščanju drugih, še vedno verjame, da lahko kvaliteta dela upraviči red meritokracije in da je s tem redom združljiva. Sanje proizvajalca pa so

za obstoječ red produkcije in potrošnje uničevalne, so rak, ki uniči vsak dobro naoljeni stroj kapitalistične produkcije, sanje virtuoza so zlo kapitalističnega procesa, sprevrnejo ga v odločilni točki in to zgolj s tem, da od njegove lastne utemeljitve odštejejo cinično distanco.

S tem nam *Breaking Bad* lahko predstavi nek preprost antagonizem naše ideološke sheme; individualizem, ki velja tudi v morali, je nekompatibilen s produkcijskim načinom, ki razvrednoti delo v abstraktni menjavi in zahteva hkrati osebno moralno odgovornost in izkoriščanje drugih. Fantazma, ki nam jo popularna umetnost predstavi namesto realnega uničenja tega antagonizma, je virtuoza zlo, še posebej, ko govori v aluzijah. Virtuoza zlo uničuje kot rak – z ekscesom, in če lahko kje v idealnem registru morale iščemo razloge teh idealnih antagonizmov, je to prav v analizi njene konstitutivne mitologije, emancipacije individuuma, meritokracije in kvalitete, ki jo razkriva fantazma virtuoza. Mitologije, v katero glede na popularnost lika virtuoza/sociopata danes očitno še vedno globoko verjamemo. ●

Prelistajte prejšnje številke, naročite se na revijo.
Obiščite spletno stran

www.razpotja.si

»Sovražni, veseli obrazi mojih tovarišev.«

Kolimske zgodbe Varlama Šalamova

Aljoša Kravanja

To jesen je izšel slovenski prevod *Kolimskih zgodb*, zbirke črtic Varlama Šalamova, ki poleg Solženicina in Ahmatove predstavlja najpomembnejšo literarno pričo življenja v gulagu. Delo zahteva posebno pozornost ne le zaradi svoje obširnosti in vloženega prevajalkinega truda – na dobrih sedemstotih straneh najdemo več kot osem deset zgodb iz življenja sibirskih kaznjencev –, temveč tudi zaradi specifične moči pisanja, ki presega klasifikacijo taboriščne literature in postavlja Šalamova v vrh ruske književnosti dvajsetega stoletja.

Varlam Šalamov se je rodil leta 1907 v Vologdi na severozahodu Ruskega cesarstva. Študiral je v nemirnem času po Oktobrski revoluciji ter se že zgodaj angažiral kot nasprotnik Stalinove politike; februarja 1929 so ga aretirali zaradi širjenja »Leninove oporoke«, kontroverznega in utajenega besedila, v katerem je prvi voditelj Sovjetske zveze pozval k odstitvi trenutnega partijskega vodstva s Stalinom na čelu. Prekršek je zadoščal, da je Šalamov naslednja tri leta preživel v kazenskem taborišču na Uralu, po krajšem obdobju prostosti pa so ga zaradi »trocizma« znova obsodili in deportirali na Kolimo, regijo na daljnem vzhodu Sovjetske zveze. Leta 1938 in 1943 so mu zaradi drobnih kršitev podaljšali kazen, ki jo je prestajal kot prisilni delavec v rudniku in tajgi. Po težki bolezni in tifusni karanteni je leta 1946 dobil rešilno priložnost, da se izšola in dela kot sanitejec v zaporniški bolnišnici. Leta 1953 se je vrnil v Moskvo – kot eden izmed redkih bivših kaznjencev, saj je sistem notranjih potnih listov preprečeval vrnitev v večja mesta – ter deloval kot novinar in pisatelj. Varlam Šalamov je umrl leta 1982 v Moskvi.

Kolimske zgodbe je Šalamov pisal v desetletju po vrnitvi iz gulaga. Čeprav se je v času odjuge po Stalinovi smrti preganjanje intelektualcev občutno zmanjšalo, je lahko taboriščna literatura izšla samo s soglasjem najvišjih instanc sovjetske oblasti, kar je še posebej očitno v primeru Solženicina, ki je svoj *En dan Ivana Denisoviča* objavil pod neposrednim pokroviteljstvom Hruščova. Šalamov ni nikoli užival podobnega zaupanja oblasti: *Kolimske zgodbe* so v angleškem prevodu prvič izšle med leti 1970 in 1976, uradno sovjetsko izdajo pa so dočakale šele leta 1989. A vendarle so v tujini in kasneje doma naletele na izjemen odmev, ki ga je nagrada francoskega Pen le še okrepila; danes ostajajo avtorjevo daleč najbolj brano delo.

Zbirka je sestavljena iz treh ciklov črtic (»Kolimske zgodbe«,

»Levi breg« in »Umetnik lopate«), ki si ne sledijo niti po času nastanka niti po redu pripovedi. V prehodu med dvema črticama se Šalamov preseli iz Urala na Kolimo, iz delovnega taborišča globoko v Sibiriji nazaj v moskovski preiskovalni zapor, iz varnejšega okolja navadnih zapornikov v družbo *urk*, organizirane zločinske združbe, ki je v režimu gulaga uživala posebne privilegije. Šele na zadnjih straneh zbirke se pričnejo črtice nizati v koherentno naracijo, ki oriše nenaden vzpon iz absolutnega dna delovnega taborišča in končno odrešitev iz Kolime. Ker so pripovedi nastajale v daljšem časovnem obdobju in brez jasno zastavljenega načrta, se iste anekdote ponovijo v različnih povestih, vendar z občutnimi variacijami. V »Zelenem tožilcu«, najdaljši zgodbi v zbirki, Šalamov pripoveduje o neuspešnih poskusih pobega iz taborišč; med drugim obnovi tudi usodo nekega zaprtega častnika, ki je skupaj s svojimi vojaki padel med poskusom bega. Njegovo zgodbo ponovi v literarno močno predelani črtici, »Zadnji boj majorja Pugačova«, pri čemer ne skriva, da so podrobnosti pripovedi izmišljene: častnika namreč preimenuje po upornem kozaku iz osemnajstega stoletja, junaku Puškinove *Zgodovine Pugačeva* in *Stotnikove hčere*. Šalamov tipa, raziskuje, išče način, kako ubesediti izkustvo gulaga, ter svoje besedišče in prispodobe pogosto najde v ruski kulturni zgodovini.

Pripovedovalec ni nič manj spremenljiv: le enkrat je imenovan »Šalamov«, drugje se predstavlja kot »Krist« ali »Andrejev«. V večini črtic se drži v ozadju dogajanja, ljudi okoli sebe in njihova dejanja redko pospremi z nedvoumno sodbo. Njegova izvzetost nas spomni na *Lovčeve zapiske* I. S. Turgenjeva, ki so v moralno zadržanem tonu beležile patologije ruskega fevdalizma pred kmečko reformo. *Kolimske zgodbe* tako ne tvorijo pripovedne celote, ki bi se vrtela okoli usode enega kaznjence, temveč so prej zaslon ali oder, na katerem se zvrstijo figure ta-

borišča – epileptični boljševek, sestradani intelektualac, smrtno bolan simulant, ljubosumni paznik –, ki se po besedah Šalamova »pojavijo preprosto od nikoder in nato ponovno izginejo«.

Življenjske razmere

Navkljub tej pripovedni razdrobljenosti pa Šalamov priskrbi osupljivo natančno podobo bivanja v gulagu. Prvi, elementarni dejstvi, s katerima se mora soočiti kolimski kaznjenec, sta absolutna lakota in mraz. Hierarhična struktura, ki deli družbo internirancev, ter oblast, ki jo izvajajo šefi *urk* nad nižjimi tativi in drugimi prebivalci taborišča, se v zadnji instanci vrtita prav okoli razpolaganja s hrano, oblačili, tobakom in drugimi osnovnimi življenjskimi potrebščinami.

Vpliv tega absolutnega pomanjkanja na samo strukturo taborišča Šalamov ponazori z zgodbo o utrujenem taboriščniku, ki poskuša ujeti divjo raco. Izčrpana žival se mu nekaj časa uspešno izmika med dvema luknjama v ledu, dokler ne ostane brez moči, da bi se vrnila nazaj na površje. Kaznjenec odide razočaran; a ne zato, ker bi ostal brez večerje, saj je želel z račko podkupiti predelavca, ki sestavlja seznam kandidatov za premestitev na še hujše delovišče. V tej nameri pa ni bil osamljen: »Skozi vrata pa pogleda sam predelavec. Tudi on je videl račko, videl je, kako mrtvec [sic] lovi umirajočo račko. Računal je, da bo z velikodušnim darilom omehčal srce delovodje, ki je še spal. Ko bi se delovodja zbudil, bi lahko prečrtal delavca iz seznama – ne tistega delavca, ki je ujel raco, ampak njega, predelavca.« Sestradanost pa svojega pečata ne pusti le na razmerjih moči, temveč prizadene tudi najbolj elementarne oblike komunikacije med kaznjenci. Ko taboriščnik Glebov mojstrsko prežvekuje košček kruha, da bi iztisnil iz njega zadnje kapljice okusa, mu »v usta strmijo udrte, bleščeče oči drugega kaznjenca, Bagrecova« – samo dejanje opazovanja postane metafora stradanja, očesne jamice postanejo odprto žrelo – »saj ni bilo v nikomur tako mogočne volje, da bi mu pomagala odtrgati oči od hrane, ki izginja v ustih drugega človeka«.

Seveda isti pogoji niso vladali v vseh taboriščih v Sovjetski zvezi. Ker je bil gulag navsezadnje »arhipelag«, taboriščno otočje, razdrobljeno po ozemlju od Belega morja do Kamčatke, so življenjski pogoji internirancev nihali od taborišča do taborišča. Življenje zaprtega inženirja v lagerju na Uralu, kot ga je opisal O. Figes v svojem zadnjem delu *Just Send Me Word*, je potekalo v neprimerno boljših razmerah kot življenje prisilnega kolimskega rudarja, tako kot so bili pogoji v Norilsku boljši od tistih v Magadanu. Gulag se je prav tako spreminjal skozi čas:

obdobje velikega terorja 1937–38, v katerem se je populacija sovjetskih taborišč povečala za pol milijona kaznjencev, in priliv vojnih ujetnikov v letih po drugi svetovni vojni sta vodila v pomanjkanje, ki so ga v poznih štiridesetih nekako zajezili. Kot pravi zgodovinar gulaga A. Sokolov, so se upravniki taborišč v tridesetih in zgodnjih štiridesetih pogosto posluževali tudi fizičnega kaznovanja in omejevanja obrokov, kasneje, v poznih štiridesetih, pa so režim gulaga postopno omilili v prid ekonomsko bolj donosnega sistema delovnih spodbud in nagrajevanja. Razmere v taboriščih so se v primerjavi s poznimi tridesetimi izboljšale celo do te mere, da so lahko nekateri Sovjetski zvezi naklonjeni pisatelji Solženicinu resno očitali, da jo je kot interniranec v povojnem obdobju pravzaprav še dobro odnesel. Varlam Šalamov se ni mogel ponašati s tem dvoumnim privilegijem. Kazen je prestajal tudi v letih 1937–38, v času hudega pomanjkanja, ki ga je povzročil velikanski priliv novih zapornikov. V tem valu čistk, ki ga danes poznamo pod imenom »ježovščina« (po N. Ježovu, tedanji vodji notranjega ministrstva NKVD), skorajda ni obstajala instanca družbene ali politične avtoritete, ki bi bila izvzeta grožnji političnega preganjanja. To dejstvo je seveda uveljavljeno v historični zavesti, toda literatura Šalamova nam ponudi vpogled tudi v zgodovinsko manj izpostavljene usode. V črtici »Weissmanovec« tako pripoveduje o zdravniku Umanskem, ljubiteljskem lingvistu in poliglotu, ki je na Kolimo odpotoval prostovoljno, kot »svobodnjak«, in se zaposlil v gospodarsko-taboriščnem trustu Dalstroj. Na ta način je poskušal prelisičiti usodo, saj je pričakoval, da ga bodo zaradi njegove svobodomiselnosti v vsakem primeru deportirali na Kolimo, vendar kot kaznjenca. Računica se Umanskemu ni izšla: aretirali so ga na sami Kolimi, kjer je moral preostanek življenja prebiti kot zdravnik-kaznjenec v taboriščni bolnišnici. Ta vrtinec čistk pa ni bil nikoli povsem iracionalen, niti ni bil namenjen zgolj preganjanju političnih nasprotnikov in oporečnikov. Zgodovina gulaga je tudi zgodovina ekonomsko pogosto profitabilnega prisilnega dela: petnajst milijonov ljudi, interniranih v dveh desetletjih najintenzivnejšega delovanja gulaga, je gozdarilo v tajgi, gradilo infrastrukturo in mesta ter delalo v rudnikih žlahtnih kovin, ki se jih Šalamov spominja kot najhujše postojanke svojih kolimskih let. Vodstvo se je dobro zavedalo, da so za uspešno izvajanje tega ekonomskega projekta potrebni inženirji in zdravniki, kot je bil Umanski; aretacije in dislokacije strokovnjakov so bile zato pogosto načrten ukrep v vzdrževanju gulaga. Še posebno pozornost je vodstvo namenjalo Kolimi, ki je bila v tem sistemu ekonomsko najdonosnejše

območje. »Nikoli,« je v zanosu zapisal neki industrijski komisar, »niti v najhujših letih kapitalistične zlate mrzlice, vključno z vso kovino, nakopano na Aljaski, še ni kakšen teritorij dal toliko zlata, kot ga je v tem letu proizvedla kolimska regija.« Ta izjava je nedvomno pretirana, dodaja D. Norlander, poznavalec Sibirijske, a kljub temu dobro pokaže orientacijo in pričakovanja vodstva gulaga.

Družba kaznjencev

Temeljna smotra gulaga – izolacija politično nevarnih posameznikov in zagotavljanje prisilnega dela na neobljudenem severu Sovjetske zveze – pa upravičeno vzbujata domnevo, da so bila sovjetska delovna taborišča organizirana »racionalno«, da so kot vsaka »totalna institucija« funkcionirala v skladu s poveljstvi jasno zastavljene avtoritete. Toda literatura Šalamova nas

preseneti: kopito paznikove puške ni bilo najhujši vir prisile v življenju taboriščnika. Uprava gulaga in vojaško osebje sta v večini primerov igrala zgolj mejno vlogo zagotavljanja prisotnosti na delovnem mestu – avtorjeve izkušnje s pazniki ostajajo večinoma omejene na vojaške eskorte ter na samovoljne izbruhe sadizma –, medtem ko je bila hierarhija delovnega procesa in življenja nasploh prenesena na samo družbo kaznjencev. Predstojnik, nadzornik ali organizator dela, ki mu je bil kaznjenec neposredno podrejen, ni bil član taboriščne uprave, temveč drug kaznjenec, »brigadir«. Hierarhiji znotraj delovnega procesa so se pridružile tudi manj formalne delitve med kaznjenci, kot je že omenjena kriminalna struktura *urk*, vodstvo znotraj barake, ki ji je predsedoval kaznjenski »starešina«, ali pa preprosto hierarhija ugleda, ki spontano vznikne v vsakem prostoru koncentriranega človeškega življenja.

Najhujša razmerja prisile v gulagu zato niso izhajala iz formalnega središča državne oblasti – vojaške uprave taborišč –, ampak iz družbe samih internirancev. Njeno kompleksno strukturo najbolje prikaže zgodba »Umetnik lopate«: kot pojasni črtica, so bili prebivalci ene same barake razdeljeni na novince in starejše kaznjence z več pravicami, na politične zapornike in *bitovike* (navadne, »nepolitične« zločince iz civilnega življenja, ki so v gulagu uživali relativne privilegije); poleg teh osnovnih delitev je baraka poznala funkcije blagajnika, brigadirja ali delovno vodjo, brigadirjevega pomočnika ter starešino. A kot nam razkrije ironičen obrat ob koncu zgodbe, je bil tudi sam delovni vodja podrejen *urkovskemu* brigadirju, ta pa si je svojo

se nam nepredstavljivo in celo domišljavo, da si je odrekanje moči in grabežljivosti po »še boljšem« naložil *kaznjenec* in ne taboriščni paznik, pričakovani nosilec oblasti. Zgodbe Šalamova pa nam pokažejo, da je skušnjava moči mamila tudi same internirance, da so skupaj s taboriščno funkcijo (brigadir, starešina) dobili v roke oblast, s katero so lahko dejansko »vsilili svojo voljo« drugim kaznjencem in postali sestavni del funkcioniranja taborišča. Otočje gulag je segalo globoko v območje tiste moralne nerazločljivosti in distribucije moči, ki ga Primo Levi imenuje »siva cona« taboriščnega življenja. »Hibridni razred taboriščnikov-funkcionarjev je ogrodje in hkrati najbolj zaskrbljujoča lastnost taborišča,« piše Levi v znanem odlom-

Kolimske zgodbe ne pripovedujejo o oblasti monolitne države. Gulag, o katerem piše Šalamov, ni razdeljen na dva kontinenta, na nosilce državne oblasti in njihove nemočne žrtve. Gulag je arhipelag; razdrobljen je na otočje, ki, če parafraziramo Levija, »zbega našo potrebo po moralni orientaciji.«

pozicijo spet moral izboriti z dolgotrajnim grajenjem ugleda v kriminalni združbi.

Najtrpkejši spomin na leta v gulagu Šalamov ne najde v svojem občevanju s pazniki, temveč v tej koncentrirani skupnosti kaznjencev, prepredeni z neformalnimi hierarhijami fizične moči, iznajdljivosti in ugleda. Kolegi iz barake so ga nekoč potolkli na tla in oropali: »In ko sem se zavedel, so me opazovali s hudobnim veseljem. V teh primerih so se veselili dvojno: prvič, nekdo ima smolo, drugič, to nisem jaz. (...) Minilo je trideset let in jasno se spominjam poltemne barake ter sovražnih, vseh obrazov svojih tovarišev.« Ta tovarišija ali spontana družba kaznjencev je seveda imela svoje pozitivne plati, kot je denimo organizacija »odborov revščine«, skladov skupne denarne pomoči v preiskovalnih zaporih, s katerimi so zaporniki pomagali tistim kolegom, ki jim družina v zapor ni mogla pošiljati denarja. Toda ti redki trenutki solidarnosti zbledijo v primerjavi z vsemi bridkostmi, moralnimi kompromisi in prisilami, ki jih avtor niza med opisovanjem razmerij med samimi kaznjenci. Bralca še posebej osupne dejstvo, da si je Šalamov med bivanjem v gulagu postavil načelo – ki je v *Kolimskih zgodbah* večkrat izpostavljeno, zato najverjetneje ne gre za naknadno literarno predelavo –, da se ne bo nikoli potegoval za mesto brigadirja, saj noče »vsiljevati volje drugemu človeku«. Temu principu dodaja še neko drugo, prav tako nepričakovano vodilo, po katerem »ni nikoli hotel zamenjati dobrega za še boljše.« Zdi

ku *Potopljenih in rešenih*, v katerem se izrecno nanaša tudi na sovjetski gulag. »To je siva cona s slabo določenimi mejami, ki ločuje in hkrati povezuje cono gospodarjev in cono sužnjev. Njena notranja zgradba je neverjetno zapletena, zato zlahka zbega našo potrebo po razsojanju.«

»Ti ljudje niso bili junaki«

Brez večjih pomislekov lahko trdimo, da je to »sivo cono« vodstvo gulaga pogosto ustvarjalo načrtno. Poveljstvo je bilo namreč brez sredstev moči, s katerimi bi lahko posamezne kaznjence prisilili k prizadevnejšemu delu, saj je krčenje obrokov in fizično kaznovanje le še nižalo njihovo produktivnost in jih spodbujalo k hlinjenemu delu, tako imenovani »tufti«; zato se je moralo samo vojaško vodstvo opreti na veliko učinkovitejšo oblast, ki jo je družba kaznjencev vršila nad svojimi lastnimi člani. Ta resnično perverzni postopek delegiranja oblasti tako ni bil prisoten le v nacističnih taboriščih in judovskih getih, kjer je nemška uprava prepustila del svoje oblasti peščici privilegiranih taboriščnikov (t. i. »capi«) oziroma »Judenräte«.

V *Dnevu Ivana Denisoviča Solženicina* opiše soroden fenomen: »Da bi nas pretentalo, si je [vodstvo] izmislilo delovne brigade – vendar ne takšne, kot jih poznamo v življenju zunaj taborišča, kjer dobi vsak mož svojo plačo ločeno. V taborišču je bilo urejeno tako, da so zaporniki drug drugega pripravljali k delu. Bilo je takole: ali ste vsi dobili malo več, ali pa ste vsi stradali.

Gledaš v zrak, baraba – a misliš, da hočem stradati samo zaradi tebe? Bolj se potrudi, lenuh.» Poveljstvo taborišča je kaznjence načrtno postavljalo v razmerja medsebojne odvisnosti in jih s tem prisililo, da so drug nad drugim izvajali tisto vrsto moči, ki je formalna oblast že po svoji definiciji ne more doseči: to je moč »vrstniškega ugleda«, moč neformalnega, prej družabnega kot političnega omrežja, ki se nujno splete med interniranci v instituciji, učenci v šoli ali kaznjenci v taborišču. Medtem ko se lahko formalni oblasti posameznik vselej upira vsaj s pasivnim zavračanjem vsakršne aktivnosti – in Šalamov nenehno priča o tovrstnem odporu proti taboriščni upravi –, se veliko težje zaščiti pred zahtevami skupnosti svojih tovarišev, ki jih združuje natanko mržnja do formalne oblasti. Paradoks in navsezadnje tudi ganljivost te oblasti je v tem, da prav zaradi svoje absolutne narave izgubi vsakršno avtoriteto nad svojimi podaniki; zato se mora *zateči k imanentnim prisilam njihove lastne sociabilnosti*. Omrežje govoric, ki spontano vznikne v njihovi družbi, poskuša izkoristiti za ovađustvo; ugled, ki ga nekateri kaznjenci uživajo na podlagi senioritete, izkušenosti ali upornosti, mora oblast uporabiti sebi v prid ter ga transformirati v sredstvo obvladovanja drugih taboriščnikov; peklensko etiko *urk* mora priznati za resnični zakonik gulaga.

Zato se ne smemo zmotiti: *Kolimske zgodbe* ne pripovedujejo o oblasti monolitne države. Gulag, o katerem piše Šalamov, ni razdeljen na dva kontinenta, na nosilce državne oblasti in njihove nemočne žrtve. Gulag je arhipelag; razdrobljen je na otočje, ki, če parafraziramo Levija, »zbega našo potrebo po moralni orientaciji.« Literatura Šalamova beleži nizkotnosti, kompro-

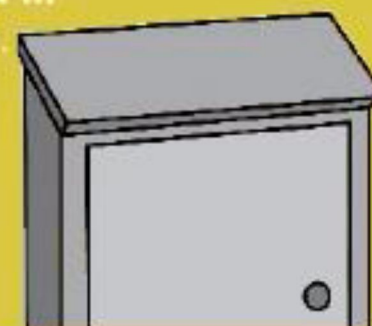
mise, pogajanja in nepričakovana zavezništva, ki nastajajo v koncentrirani skupnosti človeškega življenja, nasilno zbranega pod okriljem nemočne oblasti.

Dejali smo, da se v pripovedovanju o tem življenju Šalamov pogosto opre na zgodovino ruske literature; toda v beleženju moralnih kompromisov, ki zaznamujejo življenje v gulagu, mora pogosto skruniti svetinje te zgodovine. F. M. Dostojevski je v *Zapiskih iz mrtvega doma* in *Dnevniku pisatelja* slavil požrtvovalnost žená kaznjencev, ki so svojim možem sledile v »katorgo«, sibirsko taborišče devetnajstega stoletja. N. A. Nekrasov je v znani pesmi *Ruske žene* prav tako opeval pogum dveh princes, ki sta se v Sibirijo odpravili skupaj s soprogo, obsojenima sodelovanja v zaroti dekabristov. Skoraj stoletje kasneje Šalamov piše o podobnih usodah, a v nasprotju z Dostojevskim in Nekrasovim svoje pripovedi ne omeji na herojsko potovanje teh prostovoljnih izgnank, temveč opisuje tudi njihovo dejansko življenje na Kolimi. Ko so ugotovile, da se sploh ne morejo srečati s svojimi soprogi, so se mnoge izmed njih »zbale preganjanja na celini« – s tem izrazom so v Sibiriji označevali zahodni, poseljeni del Sovjetske zveze – ter so raje »zaživele v ozračju zabav, omame, pijančevanja, velikega denarja, znova so se poročile in rodile otroke ter dvignile roke od moža in od samih sebe.«

Pisanje Šalamova nam prikaže gulag kot kraj, ki je toliko bolj peklenjski prav zato, ker odpravlja ločnico med absolutno žrtvijo in herojem na eni strani ter demonskim rabljem na drugi. »Ti ljudje niso bili junaki, temveč mučeniki«, pravi Šalamov; kajti sestavni del vsakega mučeništva je skušnjava. ●

NAJ NASLEDNJA RAZPOTJA PRILETIJO V VAŠ NABIRALNIK ...

Postanite naš naročnik in revijo boste brezplačno prejeli na dom.
Brez stroškov poštnine!

Na spletnih straneh www.razpotja.si ali www.dhg.si/revija.html poiščite elektronsko naročilnico in vnesite svoje podatke. Za vse ostalo poskrbimo mi.

Pač mulca**Patti Smith: PAČ MULCA**

Modrijan, 2011;

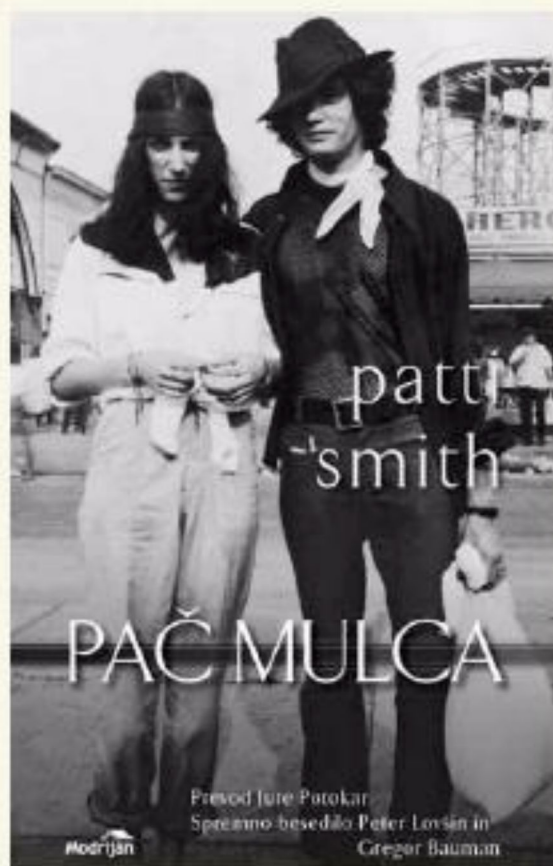
312 str;

prevod: Jure Potokar

Nimam jasnega odgovora, zakaj dve leti po izidu zagotovo ene izmed kulturnih knjig, ki jo lahko od lanske jeseni beremo tudi v slovenskem prevodu, opozarjam bralstvo Razpotij nanjo. Mogoče zato, ker je njena avtorica, glasbenica in vsestranska umetnica Patti Smith, ravno letos poleti po petih letih izdala nov album, Banga. Mogoče pa tudi zaradi fascinacije nad dejstvom, da je Smithova svoj dolg ali, bolje rečeno, svojo obljubo nekdanjemu sopotniku Robertu Mapplethorpu, da bo napisala njuno življenjsko zgodbo, s to knjigo več kot odlično poravnala oziroma jo izpolnila.

Pravzaprav se v knjigi ves čas čuti sledenje ritmu »nadpovprečnega« življenja, ki ga je novovalovska umetnica živela in ki je bilo v prvi vrsti – pristno. To dokazuje tudi njeno pisanje, ki zaradi svoje preprostosti in neambiciozne namere, da bi »popisala resnične dogodke«, predstavlja izviren in prvinški pogled s prve roke. Pač mulca ni samo (avto)biografski zapis umetnice, ki je neločljivo povezana z vzponi in padci mladostne romantične zveze in boemskega življenja, pač pa gre za tekočo pripoved o vzponu dveh umetnikov: nje, ki se kuje v likovno umetnico, pesnico in glasbenico, in njega, ki se skozi celotno življenje poskuša približati svojemu vzorniku Andyju Warholu, medtem pa sam postaja eden pomembnejših konceptualnih fotografov svoje generacije.

Robert Mapplethorpe (1946–1989), umetnik, fotograf, Pattijin sopotnik in prijatelj, je bil najpomembnejša oseba v njenem umetniškem življenju. Njuno precej filmsko srečanje julija 1967, ko sta se oba kot dvajsetletnika zatekla v Brooklyn, ju je v trenutku

zblížalo. V želji, da bi uspela kot umetnika, sta se komaj prebijala skozi vsakdan, pogosto celo stradala; če pa že nista bila lačna, jima je vedno zmanjkovalo denarja za vse tiste umetniške radosti, po katerih sta hrepenela. Patti v knjigi opisuje, kako sta si lahko privoščila samo eno vstopnico za muzej: tisti, ki je vstopil, je drugemu podrobno opisal vse, kar je videl. Kljub temu sta ves čas ustvarjala, ona risbe in kasneje poezijo, on kolaže in instalacije. Navdih sta najpogosteje našla drug pri drugem in drug v drugem. Pattino pisanje, ki je pravzaprav pripoved o svetu, ki je oddaljen samo dobrih štirideset let, se z – priznam – zavidljivim očesom, vajenega provincialnega življenja, zdi svetlobna leta daleč. Čarobna šestdeseta in sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, ki sem jih sama seveda podoživljala šele z zamikom (tam nekje v času slovenske osamosvojitve, ko je Oliver Stone posnel film o Jimu Morrissonu in sem si ga kako leto kasneje ogledala v mali dvorani Kulturnega doma v Novi Gorici) je Patti doživela »s prve roke«; še več, osebnosti, ki so zaznamo-

vale ne samo zgodovino glasbe, temveč tudi tedanjo popularno kulturo (Jimi Hendrix, Janis Joplin, Jim Morrison, Andy Warhol ...), je imela priložnost srečevati, nekatere je tudi spoznala, pa čeprav samo bežno.

Pač mulca (Just Kids), ki sta jo v slovenščino prevedla Gregor Bauman in Peter Lovšin, je tiste vrste ljubezenska zgodba, ki navdihuje. In če si ob branju zavrtiš še kakšno Pattino staro uspešnico, morda ti to, ki je ni pozabil odpeti niti njen soavtor Bruce Springsteen na letošnjem koncertu v bližnjem Trstu, avtorici legendarnih tekstov preprosto priznaš genialnost – veličino v preprostem. V kulinarinem jeziku bi prosto po Mladini dejala: s kruhom pomazano.

Petra Kolenc

Ritualni pristop k novinarstvu**Dejan Jontes: NOVINARSTVO KOT KULTURA: MITI IN VREDNOTE**

Založba FDV, 2010;

155 str.

Dr. Dejan Jontes predstavi kulturno (ritualno) analizo novinarstva, ki pomeni zunanjo kritiko novinarstva, s katero poskuša dekonstruirati prevladujoče predpostavke o novinarstvu, v prvi vrsti njegovo sporočilnostno funkcijo in objektivnost. Ritualni pristop v novinarstvu (ki črpa predvsem iz dela antropologa Victorja Turnerja) ne razloži le vloge novinarstva v družbi, temveč tudi samo delovanje novinarstva, in sicer preko obravnave medijskih dogodkov, ritualizirane uporabe medijev in ritualiziranega novinarskega dela. Na podlagi teh premis se loti obravnave novinarskega diskurza v kakovostnem tisku ter reprezentacije novinarjev in novinarstva v novinarskih nagradah in novinarskih učbenikih, pri čemer izpostavi razlike med novinarji, novinarski-

mi izobraževalci in novinarskimi kritiki, da bi ugotovil, »kako se podpirata akademski diskurz o novinarstvu in novinarsko samorazumevanje.«

Pri svoji analizi izhaja iz dveh pomembnih teoretikov komuniciranja, Jamesa Careya in Stuarta Halla. Za kulturni (ritualni) pristop h komuniciranju je pomemben predvsem Careyev ritualni pogled na komuniciranje, ki se bolj kot na diseminacijo informacij v prostoru osredotoča na ohranjanje družbe v času preko reprezentacij skupnih pomenov in verovanj. Careyeva rekonceptualizacija komuniciranja oziroma kritika transmissijskega modela skupaj z britansko kulturološko šolo namreč naznanja obrat komunikacijskih študij h kulturi, pri čemer še posebej pomembno vlogo igra Hallov večplasten pomen tekstov, katerih dominanten pomen se nenehno pogaja z občinstvom, s čimer so se medijske študije dokončno tektualizirale.

Poleg vsebinske pomembnosti obeh teoretikov ne gre spregledati njuno posrečeno izbiro kot dveh vplivnih predstavnikov ameriške in britanske tradicije kulturnih študij, s čimer bralcu ni ponujen le primerjalni pristop h kulturnemu preučevanju komunikacij, temveč ponuja tudi protiutež vsem tistim delom, ki se nagibajo k primerjavi britanske in frankfurtske kulturološke oziroma kritične šole.

Osrednji del demistificiranja novinarske profesije namenja analizi temeljne prvine novinarstva in novinarskega poklica, pojmu objektivnosti, ki je s teoretsko usmeritvijo kulturnega pristopa nezdružljiv že v izhodišču. Ta namreč temelji na elementih klasične paradigme (uravnoveženost, vestnost, resnicoljubnost, zanesljivost, natančnost), ki izhajajo iz prenosnega modela komuniciranja in predpostavk o racionalnem prenosu informacij, kjer je jezik denotativen in referencialen, novice pa neizkrivljen odsev

realnosti, čemur John Fiske pravi »prevara transparentnosti«.

Jontes z lociranjem novinarskih narativnih strategij, preko katerih se objektivizira kulturna realnost (poročanje v stilu obrnjene piramide, uravnoveženost, distanciranost, faktualnost) razpravo spusti na konkretno raven novinarske forme in vsebine, kjer pokaže, kako te strategije ožajo možne interpretacije realnosti in s tem dogodkov, s čimer pravzaprav »zožijo razpon spektra resnic, ki so predstavljene«, zaradi česar lahko objektivnost obravnavamo zgolj kot kulturno formo z lastnim sklopom konvencij.

S problematiziranjem naravnosti pojma objektivnosti in njenega statusa resničnosti postavi pod vprašaj tudi nepristrano in uravnoveženo sporočanje funkcijo novinarjev, saj objektivnost v tem nevtralnem smislu potemtakem lahko pomeni tudi utrjevanje družbenega statusa quo oziroma dopuščanje obstoječih družbenih razmer, konformizem in vzdrževanje okvirjev dominantne hegemonije.

Za boljšo orientacijo in konkretizacijo pojma objektivnosti postreže še z zelo kratkim ekskurzom v zgodovino vzpona normativa objektivnosti, ki se naslanja na ekonomske in tehnološke deterministične razlage v 19. stoletju (pojav komercialnih časopisov leta 1833, ki z oglaševanjem omogočijo nestranskarstvo, in stila obrnjene piramide leta 1865, ki nadomesti kronološki stil), pa tudi vzpon znanosti kot kulturne paradigme, kar naj bi pripomoglo k »scientizaciji« novinarstva. Lociranje narativnih strategij, predvsem pojma uravnoveženosti, podkrepi s študijami primerov, analizami tekstov o novinarstvu v nekaterih osrednjih slovenskih časnikih t. i. resnega tiska v zadnje pol stoletja, s čimer pokaže tudi na vzpon objektivistične tradicije v postsocialistični Sloveniji po letu 1990.

Objektivnost je (poleg služenja javnosti) tudi tisti dominantni vidik komunikacijske vloge, zaradi katerega novinarstvo uživa poseben profesionalni status oziroma avtoriteto, saj ta izhaja iz statusa resničnosti. Toda če novinarji »v« kulturi niso zgolj posredniki informacij, temveč tudi proizvajalci kulture, pomenov in vrednotenja, se bralcu utemeljeno pojavi vprašanje, od kje novinarjem avtoriteta, da postanejo tolmači realnosti oziroma od kod jim pravica in sposobnost določanja, »kdo, zakaj in na kakšen način bo običajne dogodke spremenil v novinarske zgodbe«?

Na vprašanje kulturne avtoritete novinarstva namreč komunikologija še ni ponudila ustreznega odgovora, zato je na mestu kulturni pristop, ki osvetli predvsem njegovo ritualno vlogo. Novinarji namreč z rituali, konvencijami, pomeni in simbolnimi sistemi ne tvorijo le diskurze o javnih dogodkih, temveč tudi o svojem poklicu. »Novinarska avtoriteta [namreč] obstaja v naraciji in jo novinarji vzdržujejo v zgodbah, ki jih pripovedujejo,« s čimer ustvarjajo novinarsko

obrt – kaže se kot formalizirana profesija. Skozi ritualizacijo in novinarski diskurz (nadzor nad konstrukcijo realnosti) tako novinarji legitimirajo svojo avtoriteto in pravico do interpretiranja oziroma ponovnega pripovedovanja pomembnih dogodkov. Za boljše razumevanje kulturne avtoritete novinarstva si Jontes izposodi pojem interpretativnih skupnosti, koncept Stanleya Fisha, predstavnika teorije bralčevega odziva. Slednji je koncept sicer omejil na občinstvo, a ga Jontes po zgledu Barbie Zelizer uspešno aplicira na profesionalne komunikatorje, kot so novinarji. Novinarske interpretivne skupnosti si delijo naučene retorične strategije za pripovedovanje in pisanje in definicije primernih praks, s čimer Jontes pokaže, da sklop novinarskih konvencij ni poljuben nabor znotraj širšega pojma kulture, iz katerega bi novinarji poljubno in samovoljno lahko črpali, temveč izvira iz profesionalne novinarske skupnosti, ki upravlja s temi konvencijami na ravni diskurza profesionalizacije. Ta se najočitneje izraža v akademskem diskurzu o novinarstvu oziroma diskurzu novinarskega izobraževanja, ki je prisoten predvsem v novinarskih učbenikih (ti iz novinarskega izobraževanja – preko funkcije preferenčnega branja v skladu z njihovim ideološkim diskurzom – delajo ritual, »ki neizkušene poročevalce pripravlja na članstvo v interpretativni skupnosti znotraj dominantne poklicne paradigme«), vzdržuje pa se tudi z novinarsko samoregulacijo, ki se v javnosti najočitneje manifestira v novinarskih nagradah. Vse to pa manjša nabor možnih branj. Iz navedenega sledi, da novinarska avtoriteta tako ne izhaja iz novinarskega znanja, temveč načina reprezentiranja tega znanja, kar novinarjem ne omogoča le ustvarjanje novinarskih zgodb za javnost, temveč tudi mite o sebi (glas ljudstva, varuhi javne vesti, četrta veja oblasti, pes čuvaj).

Manj pomembno, pa vseeno pomenljivo, Jontes s problematiziranjem epistemološke pozicije objektivistične tradicije opozori tudi na problematiko ločevanja med tabloidnim in resnim novinarstvom, katerih razmejevanje v prvi vrsti služi predvsem vzdrževanju kulturne avtoritete slednjega. Knjiga je dober primer prikaza trenj med kulturnimi in novinarskimi študijami, kot posledica predvsem razkoraka med teorijo in prakso, saj so razprave o objektivnosti po mnenju avtorja neplodne, po drugi strani pa »novinarji potrebujejo delovni koncept objektivnosti, da bi minimalizirali tveganja, nastala zaradi časovnih rokov, tožb in očitkov nadrejenih«. Pomanjkljivost, ki jo gre zatorej morda očitati knjigi oziroma kar kulturnim študijam, če je knjiga dober predstavnik slednjih, je manjko praktičnih rešitev, ki bi presegle teoretične zagate. A ker je delo v svojem bistvu teoretična analiza in ne učbenik, lahko tudi to mirno spregledamo.

Alan Kelher

Poskus revolucije v trgovinskem centru

VELIKI VEČER

(Le Grand Soir)

Francija 2012;

Režija: Gustave de Kervern in

Benoît Delépine;

92 minut

Hitra zgodba o družini Bonzini, v kateri sta glavna akterja brata – starejši panker Benoît (z vzdevkom Not) in urejeni Jean-Pierre. Oče in mati vodita restavracijo s poetičnim imenom Palača krompirja v enem od nakupovalnih centrov in upata, da bo eden od sinov odšel po njuni poti, a žal (ali na srečo) veter (za)piha v drugo smer. Starejši brat roma po svetu s svojim zvestim

psom mešancem z nevsakdanjim imenom, se jezi na vse ovire na kratkočasni poti, se upira družbenim normam in sedanjim vrednotam. Mlajši brat je njegovo popolno nasprotje: ima majhno hčerko, je redno zaposleni prodajalec jogijev s spominsko peno in v čisti obleki s kravato. Ko zaradi preskromne prodaje izgubi službo, se njegov vsakdan popolnoma spremeni. Po živčnem zloumu ga vodja postavi na ulico, kjer se zanj zavzame Not. Na začetku mu poskuša najti ustrezno delo, saj misli, da ga bo to osrečilo, a vrnitev na stare tire ni več primerna za Jean-Pierra. Panker ga počasi uvede v ulično življenje, ki je preprečeno z različnimi izzivi, beračenjem, svobodo, presenečenji, krutostjo in nepredvidljivostjo. Postaneta zaveznika, tovariša in tudi soborca proti potrošniški mrzlici. Sledi veliko navihanih, komičnih, domiselnih, absurdnih, stripovskih in celo otroških vragolij, ki jih na trenutke prekinja obisk pankerskega koncerta z udarno glasbo. Sicer pa njuna pot ni le beg od utirjenosti, ampak tudi poskus netenja revolucije na prav poseben način. Brata, ki sta si bila popolnoma različna, postaneta povezana, prijateljska in odvisna eden od drugega. Njuna vez je posebna in nevsakdanja, a nič manj topla.

Duhoviti filmski izdelek se dotakne določenih (ne posebej lepih) lastnosti sodobne družbe, ki je navajena udobnosti, utečenosti, stremi proti materialnim dobrinam, uspehu, zaslužku, slavi, hipnemu hedonizmu. Ljudje smo se podzavestno in zavestno navadili na neestetske trgovinske megalomanske centre, kjer človek ni več človek, ampak majhna izgubljena mravlja v labirintu trgovin. Tam nakupuje izdelke, ki jih sploh ne potrebuje in posluša neprepričljive trgovce, se nažira z nekvalitetno hrano in diha zatohli zrak. Pri vseh teh opravilih pa ga vedno in povsod spremlja in opazuje kamera, nevidno oko oziroma Veliki brat. Na poti

domov srečuje ogromne plakate, ki ga nago-varjajo, da naj pokupi pol dežele. Doma pa je ves čas bombardiran z reklamami o najboljših, zdravih in skoraj čudežnih vzmetnicah, ki ga bodo popeljale v boljši jutri. To počasi vodi v razčlovečenje in izgubo stika s prvinskostjo, prvobitnostjo in zdravo pametjo. V teh velikih prostorih se sicer pozimi lahko pogrejemo in poleti ohladimo, kot v svoji »trgovski« fazi mlajši brat uči starejšega, a duše se ne da podkupiti! Režiserja se dotakneta problema brezposelnosti, samomorilnosti, delavstva, odvečne delovne sile ... Skozi humorne in radožive pankerske stavke, ki jih Not servira mimoidočim med svojim beračenjem, pa nas film opomni tudi na učinke prekomernega uživanja hrane, obsedenost z »bio« oziroma (vprašljivo) naravnimi izdelki in na splošno z odvisnostjo od nakupovanja. Gledalec nikakor ne more spregledati tudi namiga na vprašanje, kdaj smo resnično svobodni, srečni in živi. Ko imamo službo, denar, do sekunde izdelan vsakodnevni urnik? Ali ko se znebimo vsega balasta – doma, partnerja, šefa, bančnega računa, budilke? Se je potrebno za svobodo trdo boriti, ali si jo lahko kar vzamemo?

Je svoboda, ko včerajšnji dan ni enak jutrišnjemu, se ne bojimo kritike, po cele dneve hodimo naokrog in prespimo kjerkoli pač nanese? Svobodni že, kot pravi (po svojih besedah) najstarejši panker v Evropi, a je vseeno težko živeti na tak način. Na koncu pa še »pouk« o revoluciji, spremembah in preobratih. Mar znamo sami spremeniti svet, lahko prižgemo revolucionarni ogenj? Mislim, da nam film ponuja zakriti odgovor, da lahko velike in majhne stvari v svojem življenju spremenimo v velikem merilu. Prav tako lahko spremenimo svoj pogled na svet in s tem smo že na dobri poti, ki nas počasi vodi k (mogoče) tudi globalni rešitvi »kraljestva«. S takimi stavki se ukvarjamo vsak dan – navadni smrtniki, filozofi in filmski ustvarjalci, a kljub vsemu gre pri Velikem večeru za veliko več kot ponavljanje fraz ali izgubo svežine. Režiserski dvojec je sicer pri svojih prejšnjih filmih mogoče bolj udaren, a vseeno gre tu za več kot spodoben in radoživ produkt za od dela naveličanega gledalca. Gustave de Kervern in Benoît Delépine sta poseben, delno uporniško-levičarski in predrzno duhovit režijski tandem. Spomnimo se vsaj nekaj njunih filmskih stvaritev: Aaltra (2004), Louise Michel (2007), Mammoth (2010). Francoskega igralca in režiserja Alberta Dupontela (Jean-Pierre Bonzini) smo ljubitelji filmov med drugim že srečali v filmu Nepovratno (Irréversible, 2002), v filmu Pariz (Paris, 2008) ali recimo v Zelo dolgi zaroki (Un long dimanche de fiançailles, 2004). Benoît Poelvoorde (Benoît Bonzini – Not) je belgijski igralec ter komedijant in že stari znanec režijskega para, ki je z njima sodeloval že v več filmih. Zanimiv je tudi izbor igralcev za starša Bonzini – mater je upodobila vsestranska umetnica Brigitte Fontaine, očeta pa skladatelj in glasbenik Areski Belkacem; oba sta partnerja tudi v zasebnem življenju.

Urša Pajk

ZAHVALJUJEMO SE VSEM, KI STE Z DONACIJAMI POMAGALI PRI NASTANKU TE ŠTEVILKE.

RAZPOTJA NE MOREJO IZHAJATI BREZ VAŠE PODPORE. IZKAŽETE JO LAHKO TUDI Z DONACIJO NA TRANSAKCIJSKI RAČUN DRUŠTVA HUMANISTOV GORIŠKE: SI56 0475 0000 1549 723

Revijo RAZPOTJA
prejema **500** naročnikov
v Sloveniji in tujini.
Letno brezplačno razdelimo
še **4000** izvodov.

TUKAJ
bi lahko bil
VAŠ OGLAS.

Za informacije pišite na
urednistvo@razpotja.si.

Naslednja številka:

**RAZPOTJA
EVROPE**

Sodelujte s prispevki!

Rok za oddajo: 28. 2. 2013.